

časopisni oddelek

94(497.4)

ZGODOVINSKI ...

2017

94(497.4)

19023049,1

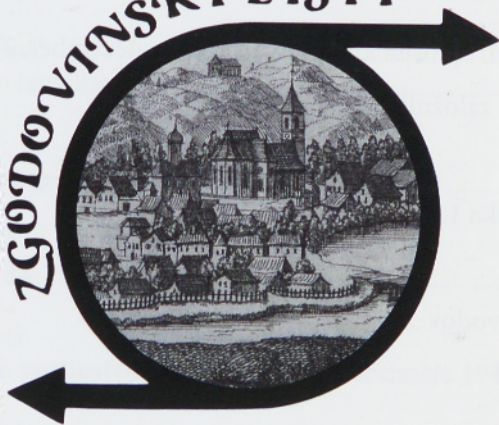
COBISS ☉

ZGODOVINSKI LISTI

2017

ZGODOVINSKI LISTI

ZGODOVINSKI LISTI

Zbornik Splošne knjižnice Ljutomer

Izdala in založila: Splošna knjižnica Ljutomer, december, 2017

Za izdajatelja in založnika: Vesna Laissani

Letnik 25, številka 1, prva izdaja

Leto 2017

Naklada: 250 izvodov

ISSN 1318-6795

Lektoriranje: Breda Kerčmar

Na naslovnici:

Grafika: Vladimir Potočnik, ak. slikar spec.

Trg Ljutomer 1681, G. M. Vischer, Topographia Ducatus Stiriae

Računalniški prelom in tisk: Tiskarna ARMA, Lendava

Za vsebino objavljenih prispevkov so odgovorni avtorji.

Izid publikacije je omogočila Občina Ljutomer.

Kazalo

<i>Dr. Miran Puconja</i> O fevdalnih davščinah, kolonizaciji in kmečkem gospodarstvu na ljutomerskem območju	6
<i>Mag. Dušan Ščap</i> Dvorec Freudenau v Črncih in družina Meinel	14
<i>Rafael Pavličič</i> O pritožbi magistratov Ormoža, Ljutomera in Središča deželni oblasti v Gradcu leta 1664	34
<i>Rado Podgorelec</i> Dr. Matija Slavič, prevajalec, biblicist, rektor in domoljub; ob 140. letnici rojstva	42
<i>Mag. Franc Kuzmič</i> Življenje in delo Jana Baukarta	52
<i>Rado Podgorelec</i> Ferdinand Lupša, geodet, raziskovalec in vaški župan	57
<i>Tamara Andrejek</i> Franc Košar (1884-1952)	69
<i>Anton Ratiznojnik</i> Obrt, trgovina in gostinstvo na ljutomerskem območju 1945/1946	77
<i>Ddr. Ivan Rihtarič</i> Sodni postopki in vloga UDV (UDBA) v okraju Gornja Radgona 1945-1950	87
<i>Mojca Horvat</i> Zanimivosti iz arhivskega gradiva fonda magistrat Ljutomer (1535-1914)	104
<i>Srečko Pavličič</i> Ljutomerski grb, predvsem pa »lintvor« v njem	120
<i>Dr. Primož Pipan, dr. Žiga Kokalj</i> Transformacija kulturne pokrajine Jeruzalemskih goric s sodobnimi vinogradniškimi terasami	129

O fevdalnih davščinah, kolonizaciji in kmečkem gospodarstvu na ljutomerskem območju

Ključne besede: fevdalizem, davki, desetina, kolonizacija, gospodarstvo

Izvleček: Članek odpira vprašanje fevdalnih dajatev s posebnim ozirom na ljutomersko dolnjegrajsko in braneško gospostvo ter na oddajanje desetine v ljutomerski župniji. Zaradi skromne ohranjenosti urbarijalnih virov se s pomočjo primerjalno – analitične metode skuša dokopati do dosegljivih spoznanj. Ob temeljnih ciljih hkrati razstira vprašanje kolonizacije in z njo povezanega formiranja cerkvenih fara.

Družbena ureditev v srednjem veku (fevdalni družbeni red) temelji na posesti zemlje v rokah vladarja in Cerkve. Slednja dajeta zemljo v fevd samostanom in ministerialom. Bistvo bavarskega fevdalnega dežnika po zagospodovanju nad slovenskimi pokrajinami je bilo v ureditvi gosposke oblasti nad podložniki, ki zemljo zemljiškega gospoda obdelujejo in se s tem tudi preživljajo; za zameno pa so dolžni tlake in dajatev. Arhivskih virov, iz katerih bi lahko črpali način življenja podložnikov ljutomerskega območja v starejši dobi, je bore malo. Ekonomska razmerja, vezana zlasti na zemljiško – lastniške odnose, se pravi razmerje podložnikov do nadrejenih zemljiških gospodov, torej fevdalcev, bi bilo mogoče najti predvsem v urbarjih. Vendar na širšem ljutomerskem območju ni ohranjenega nobenega srednjeveškega urbarja. Nekaj sledov urbarjalnih podatkov najdemo v prepisih temeljnih podložniških obveznostih, kot so zapisane v stari Zemljiški knjigi Ljutomera iz konca 18. stoletja. In še ti podatki so bili vneseni že po končanih terezijansko – jožefinskih davčnih reformah. Eden od virov je tudi Slekovčeva Kronika župnije Ljutomer, predvsem prepis iz knezoškofijskega urbarja „Urbarium oder Verzeichnus aller Grundstücke, Zehent, Collectur und Einkaufen eines Pfahres alda at s. Joannem Bap. In Markht Luettenberg 1740“. Zlasti slednje gradivo je edini ohranjeni vir, ki ob desetini tudi posredno vsaj deloma ponazori del srednjeveških davščin.

Že v frankovski državi se je v največjem delu nekdanjega in današnjega slovenskega ozemlja izoblikovala fevdalna oblika pridvornega gospodarstva. Pomeni, da je približno četrtina obdelovalne zemlje celotnega gospostva ostala pri dvoru kot gospodarskem središču zemljiškega gospostva. Obdelovali so ga hlapci in podložniki v obliki tlake. Drugi del zemljišča, ki je pripadalo gospostvu, pa je fevdalni gospod razdelil na kmetije. Obdelovali so jih podložniki, ki so jim bile te kmetije dodeljene. Gospostva

ljutomerskega področja sodijo v sledno kategorijo. Izkazujejo omenjeno razmerje v smislu pridvornih gospodarstev in kmečke posesti porazdeljene po kmetijah v pripadajočih vaseh.

Predpostaviti moramo, da je v krajih med Dravo in Muro bil cilj velikonedeljske Komende in deželnih knezov, zlasti Babenberžanov, čimbolj utrditi državno mejo proti Madžarom. To je lahko bilo doseženo z dopolnitvijo nedvomno že obstoječe predhodne kontinuirane slovanske poselitve, ki so ji kolonizatorji v tako imenovani sekundarni kolonizaciji dali nove okvire, z načrtno pogojenimi smotri obrambne vloge. S frankovsko – bavarsko ureditvijo naselij v strnjene in načrtno urejene vasi je bila tako zagotovljena stalna poseljenost, s tem pa stopnjevana obrambna sposobnost, za kar je nazoren primer v oči vpadajoča obrambna arhitektonska formacija Gornjega Krapja z nekdanjim strelskim dvorcem na čelu.

Iz naštetih vzrokov je tudi razumeti večje in trdnejše kmetije, kakšne so bile na Murskem polju in ki prav iz istih vzrokov niso bile obremenjene z izključno hlapčevskimi obveznostmi. Torej bi bilo v teh primerih upravičeno predpostaviti nekoliko več svobode. Neka pravna razmerja in s tem tudi dajatvene obveze so na teh kmetijah izhajale iz kolektivne ustrojenosti vasi in so prav tako imela svojo upravičenost, kot smo videli, v večji obrambni pa tudi delovno – proizvodni vlogi.

Kolektivna miselnost prleške kmečke skupnosti je imela svoj temelj v preživetem združenem načinu življenja, ki je bil nadgrajen še v obveznem zaporedju posevkov v nadtriletnem kolobarjenju. Gre za pravzorke, ki imajo tudi zvezo z dajatvenimi predpisi in so bili stvar celotne soseske, s tem pa tudi skupnih in med seboj povezanih opravil. V tem pogledu je pomenljivih nekaj ledinskih imen, ki kažejo na obravnavano problematiko. Med babinskim in noršinskim katastrskim ozemljem je ledinsko ime Vršnica. Gre za prostor, kjer se je opravil zaključni del ročne mlačve, kjer so „vršili „, pomeni na kupe spravljali žitni pridelek in ga tudi odmerjali za dajatev desetine. Na cvenskem katastrskem ozemlju v smeri Babinec je bilo danes že pozabljeno ime njiv Őmlahi. Tudi tu se je opravljala skupna mlačev; parcele so se nahajale namreč v bližini pridvornih zemljišč cvenskega gospodstva.

Glavno breme podložnikov so bile dajatve in tlaka. Oboje je večkrat združeno v poimenovanju „pravda“, tudi činž, cenzus, dienst. Včasih „pravda“ vključuje vsa podložniška bremena skupaj. Pri nas, zlasti na Murskem polju, je bila to stalno določena količina žita; torej dajatve v rži, pšenici, ovsu, pa tudi ječmenu, prosu in ajdi.

Vendar je v omenjeni stari ljutomerski Zemljiški knjigi že tudi opažena pretvorba tlake in naturalnih dajatev v denarno vrednost in tako je bilo tudi plačilo. Tako je veleposestvo Matije Smodiša iz Cvena kot svobodniška kmetija plačevala 3 fl (goldinarje) in 20 kr (krajcarjev) zemljiškogospodarskega davka, medtem ko so ostale kmetije plačevale okrog 20 kr. Naturalne dajatve več niso zapisane v zvezi s tlako, opažamo zapisano obvezno zapovedano vozno in lovno tlako; slednjo za potrebe pogonov na gospodarskih lovih. Vidna je tudi obveza posipavanja cest „kulok“. Ker pa so te dolžnosti v tem času redkeje zapovedane, sklepamo, da je bila v prejšnjih časih veliko bolj obvezujoča, ker je kasneje prehajala na vaške občine. Pri nesvobodniških kmetijah je zapisana obveza plačila robote (tlake)-Robotgeld; se pravi, da so opravljene robote nadomestili z denarnim plačilom. Kasneje je zapisana že obveza dajanja desetine, in sicer ena tretjina ljutomerski cerkvi, dve tretjini pa pripadajočemu zemljiškemu gospodu: dolnjegrajski oziroma braneški negovski in radgonski gosposki. Pri zgoraj omenjeni svobodniški kmetiji je razvidno, da je le-ta dne 22. oktobra 1727 obvezo dajatev desetine odkupila, tako da je bila z izjemo plačevanja zemljiškogospodarskega davka v vseh pogledih svobodna, edina v takratnem braneškem gospostvu, ki ji je bilo podrejenih nekaj deset vasi. Mnogo širša je paleta tako imenovanih „malih pravn“ ali „kuhinjskih služnosti“. Zapisano je oddajanje perutnine „kopuni“, v ostalem lanu, tudi drv za kurjavo.

Če se nekoliko odmaknemo od temeljnih intencij tega prispevka, ne moremo mimo dejstva, da ob neposredni kolonizacijski horizontali širšega prleškega in sploh vzhodnoslovenskega populacijskega območja ne bi upoštevali njegove vertikalne določenosti, se pravi obstoja primarno slovenske poselitvene danosti in s tem prav tovrstne substratne jezikovno-kulturne baziranosti, ki je v prizmi iz teh osnov nastalega prleškega dialekta adsorbiral nase nove etnične jezikovno-kulturne vdore v času drugotne ali sekundarne kolonizacije. Le ta je deloma potekala iz smeri severozahoda, še bolj pa od jugovzhoda. Ta slovanska substratna jezikovna baziranost je vzdržala kontinuiteto tudi v času kuge in turških vdorov, ko so se vasi na pol izpraznile in so poselitev ozemlja in predvsem kmetij krpali z uskoki in prebegi z ozemelj, ki so jih zasedli Turki. Zemljiški gosposke so na izpraznjenih kmetijah nameščali nove podložnike. Lahko so bili srbskega, še pogosteje pa hrvaškega porekla. Dovolj pove dejstvo, da so v tem času ljutomersko gospostvo posedale hrvaške plemiške rodovine: Alapiči, Frankopani, Draškoviči in krajši čas celo Zrinski.

Nedvomno je mnogo večja obsežnost formiranja individualnih kmetij v kolektivno organiziranih vaseh kot pa poudarek na pridvornem gospodarstvu na gospostvih širšega ljutomerskega območja dala kmečkemu

življu več vsakovrstne svobode. Opažamo neke polsvobodne oblike kmetstva. Spreminjanje delovne rente v blagovno in nato v denarno je ob prometnem prepihu, kakršnemu je bilo v vseh časih izpostavljeno Mursko polje, odpiralo možnosti večjega in hitrejšega gospodarskega razvoja, zlasti trgovanja z glavnimi pridelki teh krajev - z žitom ter vinom. Pozitivno je vplival premik časovno omejenega zakupa kmetij na dobo celega življenja gospodarja, nato pa celo v dedni zakup.

V pričujočem članku želimo posvetiti posebno pozornost kmečki desetini. Vemo, da to obliko dajatev pozna že Stara zaveza. Karolingi (Karel Veliki) so v 2. polovici 8. stoletja uvedli v zahodni in srednji Evropi obvezno plačevanje cerkvene desetine kot odškodnino za prehod cerkvene lastnine v državno (sekularizacija). Hkrati so se povezali s papežem. V frankovski državi je za desetino veljal deseti del pridelkov. V fevdalizmu je bila desetina Cerkvi dajatev, zapisana v urbarjih, kjer je bilo razvidno, koliko in kdaj morajo dajati dajatev, za kar so veljali desetinski predpisi. Stari desetinski predpisi prikazujejo dve vrsti orne zemlje - staro hubno in novo krčevinsko zemljo. Staro desetinsko običajno pravo je nastalo na osnovi hubne orne zemlje, ki je vse od kolonizacije tvorila hubo (kmetijo). In to običajno pravo se ni moglo prenašati na novo krčevinsko zemljo. Zato so vztrajali, da se od te zemlje desetina ne plačuje. Spremenile pa so se tudi razmere v cerkveni organizaciji, ki so zanimive prav v zvezi z desetino.

V 2. polovici 11. stoletja so dobile vzhodnoalpske dežele bolj poudarjeno farno organizacijo, ki je izpodrivala dosedanje zemljiške cerkve, značilne tudi za Spodnjo Panonijo v času Pribinove in Kocljeve kneževine. Francoski samostan Cluny je postal središče novega reformnega duha. V mislih imamo tako imenovani investiturni boj med nemškimi cesarji (Hohenstanhofci) in papeži. Šlo je za vprašanje, kdo naj namešča škofo. Sprti strani sta sklenili konkordat v Wormsu leta 1122. Tako so lastniške cerkve kot lastnina ustanoviteljev (zemljiških gospodov) prenehale obstajati. Zemljiški gospod je nad cerkvijo ohranil le patronat. Patronat nad ljutomersko cerkvijo so imeli dolnjegrajski gospodje, torej zemljiški gospodje gosposčine Ljutomer. Dovoljeno jim je bilo recimo predlagati določeno osebo v namestitev za duhovnika. Obdobje boja za investituro je omogočilo stopnjevanje cerkvenoorganizacijskih možnosti. Ob prizadevanjih svete Eme je leta 1074 bila na Krki na Koroškem formirana nova škofija. Za naše kraje je to dejstvo toliko pomenbnejše, ker je ob pomoči Eminega imetja sledila ustanovitev benediktinskega samostana v Admontu na Zgornjem Štajerskem. Postal je eden centrov širjenja in utrjevanja krščanstva na slovenskem severovzhodu. Nove reformne ideje pa so dobile tudi močno torišče v samostanu, ki ga je pri Šent Pavlu v Labotski dolini leta 1090 ustanovil grof Engelbert

Spanhemski in prav šentpavelski samostan, ki je poleg salzburške nadškofije bil glavni zemljiški posestnik v naših krajih, je že okrog leta 1100 tu prejel posest in jo dajal v fevd štajerskim ministerialom. Stara ohranjena listina iz tega časa že izpričuje omenjeno samostansko posest „uxtra Lvtenverde“ (kasneje zapisano Luttenwerde) prav pri otoku Ljutomeru. Tako je na tem področju že leta 1211 prejel fevdalno posest deželni knez vojvoda Leopold VI. Babenberški. Seveda je bilo v farno organizacijskem pogledu še pomembnejše delovanje salzburške cerkve. Iz obeh določil, torej cerkveno-organizacijske in fevdalno-posesstne, je ob prvo ustanovljeni radgonski prafari in njenih vikarjatih po Murskem polju in Slovenskih goricah paralelno potekala revitalizacija krščanstva na eni strani in kolonizacija teh krajev na drugi strani. Razumeti jo moramo v smislu reorganizacije že obstoječe poselitve v novi tako imenovani frankovski način formiranja vasi s kmetijami, kakor tudi v smislu namestitve novih naseljencev v nekaterih na novoustanovljenih vaseh, česar cilj je bila utrditev vzhodne meje.

Iz povedanega lahko sklepamo, da je bilo po zmagi clunyjevsko-papeške smeri tudi v naših krajih cerkveno življenje v okviru salzburške cerkvene oblasti vpeljano že v nove tokove. Ne moremo niti mimo dejstva, da je bilo še v 12. stoletju med odraslimi mnogo nekrščenih. Od tod sklepamo, da tudi poimenovanje ljutomerske cerkve po Janezu Krstniku ni brez povezave z omenjenim dejstvom. Zato njeni začetki dejansko utegnejo segati v to dobo, torej že v začetek 12. stoletja.

Z novonastalo farno organizacijo, ki je izkazovala zelo intenzivno pokristjanjevanje, so tudi desetinska bremena dobila novo težo. Salzburška cerkev se je namreč v prvih stoletjih pokristjanjevanja Slovencev (karolinška faza) zavedala, da bo lažje opravila svoje delo, če bo pri Slovencih popustljivejša pri oddajanju desetine. Zato je zanje uvedla posebne pravne uredbe, iz katerih je izhajalo, da Slovenci niso dolžni oddajati polne desetine. Zanje je veljala tako imenovana „slovenska desetina“. Vendar je novo nastajajoča farna organizacija, zlasti pod salzburškim škofom Gebhardom (1060-1088), že uvajala pravo-polno desetino, se pravi po cerkvenem pravu predpisani deseti del poljskih pridelkov, živine, vina. Pomeni, da je taka desetina veljala tudi že za ljutomersko cerkev Janeza Krstnika in aktualna zemljiška gospostva, ki jo kot tako najdemo zapisano v omenjenem knezoškofijskem urbarju. Kronist Slekovec je imel torej prav, ko je v svoji kroniki župnije Ljutomer zapisal, da je „verjetno morala zapovedana desetina obstajati in veljati že od vsega začetka župnije“. V prid temu dejstvu govori tudi zapis obveznikov-dolžnikov oddajanja desetine, ki vključuje cele in pol kmetije, ne pa (z izjemo ljutomerskega trga) tudi na novo nastalih želarskih kmetij. Se pravi, da se časovni nastanek urbano zapisanih desetine obvezujočih

kmetij pokriva s formiranjem vasi v sestav kmečkih gospodarskih enot, ki so bile, kot smo rekli, bodisi na osnovi že obstoječe poselitve ekonomsko „racionalizirane“ v nemškem gospodarskem duhu, bodisi enot, ki so na določenih lokacijah nastale s povsem novo kolonizacijo. Oboje se časovno pokriva tudi s formiranjem fara, oziroma vikarjatov. Slednje lahko da fundamentalni odgovor o dejanskem bistvu tega procesa, se pravi o oblastveno – organizacijskih ciljnih sekundarne kolonizacijske kontinuitete tiste slovanske poselitve, ki je Madžarski vdor v 9. stoletju tudi preživela, kasneje prestala čas (obdobje) madžarsko – nemškega obmejnega pasu in bila v 13. stoletju z imenovano kolonizacijo samo nadgrajena. Kmetje so bili torej hkrati podrejeni tako cerkveni kot posvetni gosposki in prav desetina je bila vezna točka te podrejenosti, saj je že proti 15. stoletju imela glavno vlogo pri izterjanju desetine in tudi lastništvo nad njo (dvetretinjski delež) posvetna fevdalna gospoda.

Dne 10. marca 1605 je bil razglašen Ferdinandov desetinski red za Štajersko, ki je zamenjal predpise po dosedanjem običajnem pravu. Seveda pri oddaji pridelkov ni prišlo do bistvenih sprememb; dosedanje zahteve so dobile le trdnejšo pravno oporo.

Glavni vir dohodka ljutomerskega župnika poleg pridelkov iz župnijskih zemljišč sta bili še desetina in zbirca. Tudi v Ljutomeru je župnik desetino delil z zemljiškim gospodom, h kateremu je pripadala desetine obvezujoča vas, tako da je zemljiško gospostvo pobralo dve tretjini, župnik pa eno. Župnik v Ljutomeru je pobiral snopovino, veršnik in gornino.

Snopovino, se pravi žitno desetino od pšenice, rži, ječmena in ovsa je na Cvenu, Moti, Pristavi, Stročji vasi, Podgradju, Radomerju in Babincih delil z dolnjegrajsko oziroma kasneje z braneško graščino; v Cezanjevcih, Branoslavcih, Vogričevcih in Vidanovcih pa z negovsko graščino. V trgu Ljutomer je od vseh trških in želarskih njiv pobiral tretjino, dve tretjini pa sta pripadali ljutomerski trški občini. Za farne in cerkvene njive je veljalo, da se iz njih desetina ne oddaja. Tudi je bila določena velikost kope na trških njivah: cela kopa je morala vsebovati 64 snopov, polovična pa 32. Hkrati je zapisana velikost kope za cvenska zemljišča, in sicer 72 snopov za veliko kopo in 36 snopov za polovično. Taka velikost kope je morda veljala za vsa podložniška zemljišča. Iz dobe oddajanja desetine se je na Murskem polju ohranilo štetje snopov v kopah (rastave) in križih, v katerih je tudi po ukinitvi desetine moralo biti točno število snopov.

Gornino ali vinsko desetino je župnik pobiral v Spodnjem in Gornjem Kamenščaku, Stari cesti ali Strmcu in v Mekotnjaku; delil jo je z radgonsko gosposko. Vino so merili v startinih. Od količine startina vina je bilo treba

oddati poldrugo vedro, pri čemer je vedro merilo 16 bokalov stare mere, startin pa 20 veder. Bokal je meril 1,65 litra in se je delil v dva poliča. (Startin kot mera za tekočine je po posredovanju beneškega starja izšel iz rimskega sextariususa. Beneški star se je v naših krajih udomačil kot startin. Na Kranjskem je od 16. stoletja obveljal ljubljanski star. Nove mere: 106 litrov.)

Veršnik (vršnik-vršoj), to je proso iz vršaja, se pravi na kup spravljenega prosa, dalje predivo in piščance je v Cezanjevcih, Branoslavcih, Vogričevcih in Vidanovcih pobiral z radgonsko graščino. Vsak kmet je dajal škaf prosa, rokovat prediva in enega piščanca.

Desetina z vršnikom vred je bila leta 1852 rešena za ceno zneska 10.312 srebrnih goldinarjev. Vnaprej je župnik dobival obresti od te glavnice.

Župnikov dohodek je bila tudi zbirca (tako se je imenovala, ker se je zbirala.), v katero je bila vključena ajda, sir, klobase in predivo. V Cezanjevcih, Branoslavcih, Vogričevcih in Vidanovcih, kjer je vsak kmet dajal 5 meric ali polovico korca ajde, en sir, eno klobaso in rokovat prediva. (Korec je bila ena od podlag za žitne mere. Pri tem je veljalo, da je 10 meric „merc“ en korec. Se pravi, da je en korec ajde bil teže vsaj 60 kg, kar je seveda upoštevajoč posamezne kraje zelo relativno. Merica „merca“ je v naših krajih vsebovala okrog 10 kg žita; ajda je za tretjino lažja.). Na Gornjem in Spodnjem Krapju je dobil od kmeta en korec ajde, en sir, klobaso in predivo. Na Moti je dajal vsak kmet vagan sira, klobaso in predivo. (Vagan je bila dunajska mera, katere temeljna enota je bil metzen, ob Hrvaški meji imenovan vagan. Najbližji je bil dotedanjemu kobalu, na Murskem polju ponavadi teže „drevenke“ - okrog 50 kg). Torej je od cele kmetije dajal en korec, od pol kmetije pa pol korca ajde. Prav toliko je dobival župnik tudi na Cvenu in Babincih. V Pristavi župnik ni imel ajdove zbirce, od vsakega kmeta pa je dobil, kakor v omenjenih vaseh - sir, klobaso in predivo. V Radomerju je dobil od vsake kmetije 2 voza drv, ki jih je vsak posestnik moral pripeljati v župnišče in je za povrh dobil od župnika bokal vina.

Vsa našeta zbirca je znašala 178 vaganov ajde, 166 sirnih grošev, 166 rokovati prediva in 166 klobas. Ta zbirca je bila leta 1876 rešena. Glavnica je znašala 7817 goldinarjev in 40 krajcarjev.

Zaključek:

Paleta oddanih pridelkov, se pravi dajatev na eni strani zemljiškim gospodom, na drugi strani cerkveni gosposki, izkazuje temeljno gospodarsko usmeritev Murskega polja in dela vzhodnih Slovenskih goric. Na obmurski ravnici je bilo to žito: rž, pšenica, ječmen, oves; tudi pridelovanje lanu. Ob perutnini in svinjskem mesu (klobase) oddajanje goveda ni izpričano. Koruza in krompir sta bila iz Amerike uvožena kasneje. Pomembno je bilo oddajanje vina ter drv.

Kolonizacija tega prostora in z njo povezano formiranje trdnih kmetij sta bila hkrati faktor obrambe pred morebitnimi madžarskimi vpadi. Cluyinska reforma je pogojila razvoj farne organizacije in s tem utrdila desetinsko obvezo. V trdnosti kmetij je tudi iskati vzroke hitrejšega in kvalitetnejša gospodarskega razvoja ob hkratnem vključevanju v prometni prepah in smeri severozahoda proti jugovzhodu kakor tudi od severa proti jugu in obratno.

Viri:

Grafenauer, Bogo, Zgodovina slovenskega naroda 2,3, Ljubljana 1955, str. 93-96, 132-143.

Kos, Milko, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1955, str. 202-204, 214-217, 331-334.

Kovačič, Fran, Ljutomer, Zgodovina trga in sreza, Maribor 1926.

Puconja, Miran, Slovenska kmečka kultura, Ljutomer 2011, str. 181-184.

Slekovec, Matej, Kronika Župnije Ljutomer (rokopis), str. 583-590.

Vilfan, Sergej, Zgodovina agrarnih panog I, Ljubljana 1980.

Dvorec Freudenau¹ v Črncih in družina Meinl

Začetki dvorca in njegovo poimenovanje

Iz doslej zbranih podatkov je bil dvorec, na tem mestu zgrajen oz. bil v izgradnji že pred letom 1615. Leta 1615 je Ferdinand II Isabelli von Trauttmansdorff podelil privilegij, da lahko njen dvor v Črncih pri Radkersburgu poimenuje Freudenau². Iz navedenega lahko sklepamo, da je bil dvorec v Črncih zgrajen s strani plemiške družine Trauttmansdorff. Domačini ga danes poimenujejo kot Meinlov grad (grad Meinl), po zadnjem lastniku (Juliusu Meinlu). Za leto 1621 je v Pokrajinskem arhivu Maribor omenjen Davčni register urbarja Freudenau (nem: Steuer anschlag vber das freydenauerisch urbary 1621)³. Prvi pomembnejši urbar gosposčine Črnči je iz leta 1641⁴. Zanimiva je tudi tožba med Georgom von Stubenberg (Cmurek) in Sigmund von Trautmannsdof (Freudenau) v letu 1626 zaradi pravice do lova.⁵

Nekdanji pečat dvorca Freudenau.

Zanimiv je tudi pomen poimenovanja dvorca Freudenau v Črncih⁶. Dejansko je sestavljen iz besedne zveze »Freude« in »Au«. Iz etimološkega pomena izhaja, da je izpeljana iz staro visokonemške besede »Fröudnova« in v nemščini etimološko pomeni »prachtvolle Flussinsel oder Wiese am Wasser«⁷. V slovenski jezik bi lahko to besedno zvezo dobesedno prevedli kot travnik ob vodi oz. krasni rečni otok (osredek). Beseda Au pomeni loka oz. livada ob močvirnatem svetu. Tako bi lahko Freudenau imel etimološki pomen kot krasen dvorec v bližini vode⁸.

1 Poimenovanje »Freudenau« je bilo prvič omenjeno v neki listini malo pred letom 1619, tako v Gradovi in dvorci v Občini Gornja Radgona, Zgodovinsko društvo Gornja Radgona, let. 1998, str. 5.

Domačini ga danes vsesplošno poimenujejo kot Meinlova graščina po zadnjem lastniku J. Meinlu (dunajskemu veletrgovcu).

2 Styria, Landesarchiv Graz, 1984, stran 26.

3 SI_PAM/1856/001/002_00033. Obsega kraje Nasova, Apače, Stogovci, Plitvica, Lutverci in Mahovci.

4 Več; Dušan Ščap, Značilnosti urbarja gosposčine Freudenau iz Črncev okrog leta 1641, Signal, Pavlova hiša, 2012/13, stran 229-249.

5 Več; Baron Reinhart Bachofen von Echt in Wilhelm Hoffer, Geschichte der Steirischen Jagdgebiete, Graz, 1928, stran 255.

6 Več, Dušan Ščap, Zgodovina Apaškega polja, od njegovih začetkov do leta 1950, Samozaložba, 2015, stran 47.

7 <http://www.ogs-seebach.ch/pi/infoseld.php?id=5677&src=seebhome.php>.

8 V prejšnjih stoletjih je bil tok reke Mure veliko bolj južneje (skoraj v sredini Apaškega polja) kot pa danes.

Vas Črnci se je skozi zgodovino (do konca prve svetovne vojen) poimenovala kot Schirmdorf in je bila prvič omenjena v listini iz leta 1124, ko je Bernhard Spanheimski potrdil, da je že pred časom daroval šentpavelskemu (Abt von St. Paul) samostanu pristavo Črnci (stabularium curtum Scirmdorf⁹). Iz navedenega sklepamo, da je vas obstajala že pred omembo tega datuma. Prav tako se vas omenja v Otokarskem deželnoknježjem urbarju iz leta 1265-1267, v zvezi s strelskim dvorcem. Ime Schirmdorf¹⁰ (kot se je vas skozi zgodovino večinoma poimenovala) v dobesednem prevodu iz nemškega jezika pomeni »Dežnikova vas«, vendar pa je vprašljivo ali je imelo poimenovanje tudi navedeni pomen. Bolj verjeten je prevod pomena besede »Schirm«, kot ščit oz. zaščita. Vas je imela v pretekli zgodovini strelski dvorec, ki je pomenil zaščito pred vpadi tujih ljudstev, na svoji severni strani pa tudi naravno zaščito, tj. reko Muro, na jugu pa obsežen gozd. Za samo slovensko poimenovanje vasi Črnci moramo iskati korenine že v slovanskem poimenovanju vasi iz leta 1443 kot Črvenska vas (op. »červen« v češkem jeziku pomeni mesec junij, lahko pa tudi črno barvo, ki je opredeljevala morebitno okoliščino tistega časa v vasi, npr. vode ali gozdovi so bolj temne barve). S samo človeško raso Črnci navedena vas nima nič skupnega.

Podoba dvorca Freudenau (tukaj poimenovan kot Freidenav) iz leta 1681 (vir: Vischer).

⁹ Franc Kos, *Gradivo Slovencev v srednjem veku*, 4. knjiga, Ljubljana, 1915, stran 163.

¹⁰ Vasi Murski Črnci in Gornji Črnci izhajata iz madžarskega jezika »Chernecz oz. Chernech« Danes obstaja še ena vas z imenom Schirmdorf (na meji med Nemčijo in Češko). Navedeni kraj izhaja iz besede »Semanin«.

Arhitekturna zgodovina dvorca

Iz zgornje vedute je razvidno, da je bil dvorec v celoti obdan z obzidjem, ob katerem so bila pomožna dvorna poslopja. Na tej upodobitvi je moč v ospredju videti z obzidjem ograjeno častno dvorišče, za dvorcem pa dva parterja, od katerih je prvi oblikovan v podobi renesančnih parterjev, za njim pa je parter oblikovan v duhu sadnih parterjev s sadnim drevjem. Za zadnjim parterjem je tekel rokav stare Mure.

408. **Stiftbrief über die Verbindlichkeit des Gutes Freudenau zu jährlicher Abgabe von 4 Startin Wein an das Bürgerhospital in Radfersburg** ddt. Radfersburg 21. September 1658. (Copie vom Original.)

Vir: Mittheilungen des Historischen Vereins für Steiermark, 1855, stran 46 (Ščitno pismo iz leta 1658 o vsakoletni oddaji vina dvorca Freudenau špitalu v Radgoni).

Prvotni dvor je v 16. oz. v zgodnjem 17. stoletju zamenjal preprosti renesančni dvor. Po številnih prezidavah je sedanjo klasicistično-baročno zasnovo dvorec verjetno dobil konec 18. stoletja. Zaradi porušitve kapucinskega samostana in cerkve v Murecku se je le-ta gradbeni material uporabil pri dograditvi dvorca Freudenau¹¹. Na severni strani dvorca se je raztezal francoski park z eksotičnimi in sadnimi drevesi, ki pa danes več ni ohranjen¹². Ob koncu parka še stojita dva zidana stebra, na katera so bila pritrjena vrata za vhod v park.

Na ostanek nekdanjega francoskega parka še spominjata dva stebra (zasebni arhiv).

¹¹ Grazer Volksblatt, z dne 25.1.1899, stran 6.

¹² Več; Oskar Habjanič, Razumevanje Pomurske kulturne krajine v obdobju baroka, Zbornik soboškega muzeja, 20-21, 2013, stran 141-145.

Nadstropna stavba dvorca ima široko razvito glavno fasado z osrednjim triosnim rizalitom, ki je dvonadstropen. Stropi so v pritličju leseni, v nadstropju zrcalni. Pritličje se odlikuje z reprezentančno stebriščno avlo s tremi pari okroglih kamnitih stebrov in češkimi kapami¹³. Zahodna polovica gradu je podkletena. V kletnih slopih in križnih obokih je iskati ostanke obeh predhodnih preprostih dvorcev iz začetka in razkošnega dvorca iz konca 17. stoletja¹⁴. V letih 1607-1615 je bil pri kamnoseških delih v Črncih zaposlen Hans Perger, ki je prišel iz Radgone, kot slikar pa je bil takrat dejaven Baltazar Merhardt iz Gradca. V sami okolici je zraven dvorca še danes ohranjenih nekaj pomožnih dvornih poslopij.

Iz odloka o razglasitvi kulturnih spomenikov lokalnega pomena v Občini Apače je za дворец Freudenau med drugim zapisano: »Eden najzgodnejših celovito baročno zasnovanih kompleksov plemiških dvorcev v Sloveniji je sestavljen iz rezidenčne stavbe, gospodarskih poslopij, obsežnih parkovnih površin in prosto stoječe kapele. Celoto je na lokaciji manjšega srednjeveškega dvora kot razkošno letno rezidenco za svojo ženo Isabelo začel pred letom 1614 graditi negovski graščak in uspešni vojskovodja Siegmund Friedrich Trautmannsdorf (1571–1631). Pri delih je sodeloval stavbenik severnoitalijanskega porekla Jurij Carlone, ki je bil povezan tudi z gradnjo razkošnega dvorca Eggenberg v Gradcu. Gradnjo zgodnjebaročnega dvorca s parkom in gospodarskimi poslopji so najverjetneje v glavnem dokončali do leta 1631 in pri dokončanju del je morda sodeloval tudi znani italijanski slikar in arhitekt Giovanni Pietro de Pomis, ki je živel v Gradcu in tam Siegmunda Friedricha Trautmannsdorfa leta 1628 oblikoval tudi odlični nagrobni spomenik v stolni cerkvi. V poznem 17. stoletju so prvotno zgodnjebaročno zasnovo morda nekoliko dopolnili, a pri tem koncepta iz prve tretjine 17. stoletja prav gotovo niso bistveno spremenili.

Dvorec Freudenau v Črncih (1790-1810)¹⁵

- 13 Več, Ivan Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji, Med Prekmurjem in porečjem Dravinje*, Ljubljana, 1991, str. 15 in naslednje.
- 14 Tako; Luđvik Kramberger, *Dvorec Črnci v Gradovi in dvorci v Občini Gornja Radgona, Zgodovinsko društvo Gornja Radgona*, let. 1998, str. 32. in naslednji.
- 15 Ferdinand Rung, *Albertina*, inv. 7050 (galerija Albertina na Dunaju), <http://sammlungenonline.albertina.at/?query=record/objectnumber={7050}&showtype=record#1c3e1a3c-12e2-4f26-820d-c257329458b0>.

Bolj temeljita je bila prezidava dvorca v prvi tretjini 19. stoletja. Takrat so rezidenčno stavbo razširili in jo opremili z novimi klasicističnimi fasadami, vrt pred glavno fasado so obdali z novo ograjo s kamnitimi vazami, zgradili so novo prosto stoječo in s poslikavami okrašeno kapelo sv. Janeza Nepomuka na severnem koncu parka in preoblikovali so veliko trokrilno gospodarsko poslopje na južnem koncu kompleksa dvorca, na južni strani glavne ceste skozi Apaško dolino. Pozneje je bil kompleks dvorca deležen samo še manjših sprememb in zato je sedaj eden najkakovostnejših arhitekturnih in umetnostih dosežkov iz obdobja zgodnjega baroka in klasicizma v Sloveniji. Celota je strogo simetrično podrejena okoli 620 metrov dolgi, ravni prostorski osi, ki se na jugu začne s trokrilnim velikim gospodarskim poslopjem in nato nadaljuje onkraj glavne ceste z ograjenim vrtom, enonadstropno pravokotno rezidenčno stavbo, manjšim gospodarskim dvoriščem, območjem parternega vrta, območjem nekdanjega sadovnjaka z drevoredom, parkovno preurejenim naravnim gozdom in zaključí s kapelo sv. Janeza Nepomuka. Enonadstropna rezidenčna stavba dvorca ima dolgo trinajst osno glavno fasado s poudarjenim višjim osrednjim rizalitom. V notranjščini s kakovostnim oblikovanjem izstopa zlasti obokana vhodna veža z okroglimi kamnitimi stebri, renesančnim kamnitim kaminom iz druge polovice 16. stoletja in rimskodobnim nagrobnim spomenikom iz 2. stoletja s podobo moža in žene. Kakovostno zasnovani so tudi obokani kletni prostori iz 17. stoletja in sobane v pritličju in prvem nadstropju, ki so sedanjo podobo v glavnem dobile v prvi tretjini 19. stoletja.

Dvorec Freudenau, v času lastništva grofinje Kunigunde Rosenberg (Hofrichter, 1842).

Kompleks dvorca Freudenau v Črncih je kulturnozgodovinsko izjemno pomemben kot najzgodnejša osno zasnovana baročna profana arhitekturna zasnova v Sloveniji, kjer so grajeni in parkovni elementi neločljivo povezani. Areal dvorca z rezidenčno stavbo, gospodarskimi poslopji in parkom je še v celoti ohranjen in zato je omogočena kakovostna celovita rekonstrukcija njegove historične podobe.

Rimski medaljon s podobo zakoncev (nekateri so mnenja, da sta upodobljena oče in sin¹⁶).

V notranjosti dvorca velja, zraven že omenjenega rimskega medaljona, omeniti še ohranjen mehanizem ure, ki je bila nameščena na sprednji strani zgradbe, ohranjeni marmorni kamini ter še svetila, ki so še nameščena v določenih sobanah. Verjetno je v notranjosti dvorca nekdanj tudi kapela. Določene arheološke najdbe bi bile verjetne tudi okrog dvorca Freudenau v Črncih v zvezi s samim dvorcem¹⁷.

Veduta iz arhiva Češke Republike, ki prikazuje dvorec Freudenau, okrog leta 1802.¹⁸

¹⁶ Več, Dušan Ščap: Zgodovina vasi Črnci. Glasilo, Zgodovinsko društvo G. Radgona, 2011, št. 1-2, stran 73-103.

¹⁷ V drugi polovici 19. stol. je bilo v dvorcu (takrat Freudenau) zbranih več starin, med njimi najdbe iz železnodobne gomile v Gornji Radgoni in Hadrijanovo doprsje, ki je zdaj v PM Ptuj (Diez, Situla 4, 1961, 49). Po MHS 10, 1861, 54, naj bi bile pri Črncih še ne odkopane gomile. Tako; <http://www.arzenal.si/sarnas/najdisce/6947>.

¹⁸ <http://digi.ceskearchivy.cz>

Na enem izmed delno ohranjenih kaminov je tudi napis IO. CA. IO. HA. Prav tako pa je na enem kaminiu še ohranjen grb družine Stubenberg (lastnica gradu Cmurek).

Vir: dr. Igor Sapač.

Nekoč (Hofrichter, 1842) je v notranjosti dvorca bila tudi knjižnica, določene starine ter portreti slik grofov ter ostalo dragoceno pohištvo. Prav tako so bile sobane (npr. lovska soba) zelo bogato opremljene, vendar žal danes več ni nič ohranjeno.

V Pokrajinskem muzeju Maribor je še edino ohranjen sekretar iz 19. stoletja iz dvorca Freudenau.

Urbarji in lastništva gosposčine Freudenau (1635-1738)¹⁹

Prvi pomemben urbar gosposčine Freudenau izhaja iz leta 1635 in ga je popisala Maria Isabella von Trauttmansdorff (lastnica posestva Negova)²⁰. Iz navedenega popisa je razvidno, da je imenovana, dne 23. aprila leta 1635, celotno posestvo Freudenau prodala Hannsu Jakobu Muhrnu. Navedenemu posestvu so bile podložne (podrejene) vasi Münchendorf (Mihovci), Schirmdorf (Črnci), Schöpfendorf (Žepovci) in Abstall (Apače).

V tem urbarju je bila v nemškem jeziku zapisana naslednja vsebina: »Wiesenzins, Burgfried, Wildbann und Reißgejaid, Fischwasser, Holzstatt, Weingärten, äcker und Baufeld, Wiesen, Halten, Zins von der Fleischbank (t.i. predhodnica mesnice) zu Abstall und Notiz betr. den Getreidezehent«.

V nadaljevanju prispevka bo predstavljen urbar in v njem popisano lastništvo med leti 1641-1656.

Leta 1664 je lastnik posestva Freudenau postal Ferdinand Ernst Graf zu Trauttmansdorff. Posestva v Borecih (Woretzen), Trnovci (Ternofzen), Vičanci (Vitschanetz) in Pršetinci (Perschetinetz) pa so (še naprej) ostala v lasti Hannsa Jakoba Muhrna.

Leta 1693 se je lastništvo posestva Freudenau preneslo na Mario Elisabeth von Trauttmansdorff, leta 1731 je bilo prepisalo na Josepha Leopolda Grafa von Orsini in Rosenberg, 1738 pa na Georga Christopha von Stürgha.²¹

V Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu je še za gosposčino Freudenau ohranjeno: Fragmenti iz računske knjige imenja Črnci iz 17. stoletja. Ščitno pismo in obligacija iz obdobja 1800-1827 (Ščitno pismo grofice Josefe pl. Khevenhüller, lastnice imenja Črnci, za Gregorja in Marijo Walner, ki sta kupila travnik na področju imenja Črnci). Prav tako je ohranjena cenitev in preračun imetja Črnci za obdobje 1771 (opisane so nepremičnine, zemljišča, posevek, deselina, ribolovne pravice, lov, služnosti, mlini in vinogradi).

☞ Lastništvo dvorca (posestva) Freudenau skozi zgodovino:²²
do leta 1532 Wilhelm von Pernegg, nato družina Trautmansdorf;

☞ 1635 Isabella von Trautmansdorf proda dvorec Ludwigu Schwarzenbergu;

☞ 1642 Grof Georg Khießl in njegovi dediči;

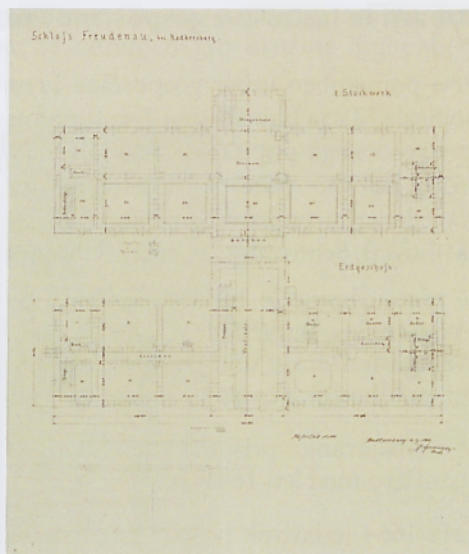
¹⁹ <http://www.verwaltung.steiermark.at/.../urbare/uvz0229.pdf>.

²⁰ Navedeni Urbar hrani Štajerski Deželni arhiv v Gradcu, tako dopis, št. FA1D-15-1/2005-3414 z dne 20.10.2011.

²¹ Štajerski Deželni arhiv v Gradcu hrani Urbar gosposčine Stürgh iz leta 1755, ki je bila tudi lastnica dvorca Freudenau, v kartonu, št. 21/zvezek 129.

²² Tako: Anton Kovatschitsch, *Die Abstaller, Abstall einst und jetzt*, Mureck, Bad Radkersburg, 2003.

- ≈ 1738 Grof Christian Stürgkh;
- ≈ 1792 Kajetan Grof von Wildenstein (prenova dvorca Freudenau);
- ≈ 1794 Josepha Grofica Khevenhüller;
- ≈ 1802 Graf Vinzenz Szapary (uredil je park);
- ≈ 1806 Weichhard Grof Trautmansdorf;
- ≈ 1818 Grof Karl Stürgkh;
- ≈ 1825 Egidij Baron von Taxis;
- ≈ 1827 Grofinja Kunigunde Rosenberg;
- ≈ 1843 njena hči Grofinja Kunigunde Plaz;
- ≈ 1877 Grof Heinrich Des Enffans d' Avernas (kupoprodajna pogodba z dne 28.3.1877);
- ≈ 1885 Franz Pfannl (kupoprodajna pogodba z dne 2.7.1885);
- ≈ 1907 Julius Meinel (kupoprodajna pogodba z dne 20. in 22.6.1907). Julius Meinel je vedno prispeval k kulturnemu in družbenemu življenju na apaškem območju z denarnimi prispevki²³. Zaradi strahu pred zaplembo je J. Meinel, dne 24.6.1919, z darilno pogodbo celotno posestvo prepustil ženi Emmy Meinel. Na podlagi oporoke, umrle Emmy Meinel, je 17.12.1923 lastnik celotnega posestva zopet postal J. Meinel. Na podlagi darilne pogodbe, z dne 15.10.1932, se je za vso posestvo vknjižila lastninska pravica na Herman Juliusa Meinla²⁴
- ≈ 1945 FLR Jugoslavija.
- ≈ Od leta 2000 je v zasebni lasti.

Načrt „Schloss Freudenau bei Radkersburg“, z dne 4.7.1907, Konrad Spranger, v zasebni lastnini, Franz Wagner (vir. Archiv Bad Radkersburg).

23 Npr. konec leta 1907 je Julius Meinel bogato obdaril tamkajšnje šolo in društva tega območja (Vir: Grazer Tagblatt, z dne 28.12.1907, stran 8).

24 Navedeno je razvidno iz zemljiško knjižnega izpiska posestva Freudenau, Okrajnega sodišča G. Radgona.

Dvorec Freudenau okrog leta 1925 (vir: Zlatko Šajhar).

Na koncu grajskega parka, na drugi strani ceste, stoji večja kapela Janeza Nepomuka, ki pa je v popolnem razpadanju. Kip Janeza Nepomuka, danes obnovljen, stoji v apaški cerkvi.

Razpadajoča grajska kapela, danes (zasebni arhiv).

Stene v notranjosti kapelice so bile poslikane. V kapelici so bile tudi lesene klopi za vernike. Kapelica je baročno zasnovana, verjetno je bila zgrajena okrog leta 1765, ko je bil baročno predelan dvorec Freudenau²⁵.

²⁵ Več; Maja Patty, *Znamenja in kapelice v Občinah Apače, Gornja Radgona in Sveti Jurij*, diplomsko delo, Maribor, 2010, str. 18.

Po drugi svetovni vojni se je dvorec uporabil za pisarne in za bivanje stanovalcev. V dvorcu je bila organizirana tudi topla malica za delavce kmetijskega kombinata. V dvorcu so se prav tako v preteklosti prirejali mladinski plesi. Dvorec je trenutno povsem prazen.

Današnje zunanje stanje dvorca Freudenuau.²⁶

V zvezi s stečajnim postopkom nad Kmetijskim kombinatom Črnci (proti koncu 90 let. prejšnjega stoletja) je bil dvorec prodan zasebnemu lastniku. Dvorec razpada in je potreben temeljite obnove. Denacionalizacijski postopek za vračilo premoženja (dvorec, okrog 236 ha zemljišč ter nekaj stavbišč) potomcem zadnjega lastnika Juliusa Meinla III je pravomočno končan. Zahtevek dedičev za vračilo je bil zavržen²⁷.

Še ohranjeno staro obzidje današnjega dvorca Freudenuau (zasebni arhiv).

26 Vir: Delo, z dne 25.3.2014, Slovenija v malem sredi pa Meinlov grad. <http://www.delo.si/druzba/panorama/slovenija-v-malem-sredi-pa-meinlov-grad.html>

27 <http://www.delo.si/novice/slovenija/meinlov-grad-ni-vec-meinlov-temvec-scancarjev.html> z dne 5.11.2016.

DRUŽINA MEINL

V času lastništva dvorca v Črncih veleposestnika iz Dunaja Juliusa Meinla (Meinl II.; 1869-1944) in Juliusa Hermana Meinla (Meinl III.; 1903-1991) je bila socialna varnost svojih delavcev zelo velika²⁸. Po izpovedih domačinov je bil J. Meinl III²⁹ zelo napreden, saj je svoja polja obdeloval že s traktorjem. Meinl je na svojih kmetijskih zemljiščih gojil veliko glav živine. Kmetijske površine je sprti povečeval z nakupi³⁰. Dvorec sta v času lastništva družine Meinl oskrbovala skrbnika Heinrich Mattes in kasneje Oton Paidasch.

Julius Meinl II.

Julius Meinl III.

Eden izmed slovenskih časopisov neposredno po prvi svetovni vojni³¹ navaja, da je v časopisu »Murska straža« zabeležena zanimivost. »V Apačah, ki pripadejo kraljevini SHS, ima graščino znani dunajski veletrgovec Julij Meinl in na to graščino prihaja pogostoma šef angleške vojne misije, polkovnik Coudenhan, velik prijatelj Meinlov in nemških obmejnih Nemcev. Ta polkovnik misli verjetno kupiti Meinlovo graščino in bi seveda rad videl, da Apačani prej pridejo pod upravo SHS in zato zahteva izpraznitev Radgone, da bi vojska SHS potem zasedla Apače«.

V času druge svetovne vojne so dvorec zasedle nemške čete. Določene prireditve so se odvijale tudi v dvorcu Freudenu v Črncih. Tako je bila leta

²⁸ Ludvik Kramberger, *Dvorec Črnci v Gradovi in dvorci v Občini Gornja Radgona*, Zgodovinsko društvo Gornja Radgona, let. 1998, str. 34.

²⁹ Iz vpisa v trgovinski register je razvidno, da se je v Mariboru ustanovila podružnica Julio Meinl d.d. (sedež glavnega zavoda je bil v Ljubljani), več v Uradnem listu SHS, let. III, št. 151 z dne 20. 12. 1921, str. 775. Zanimivo je tudi, da je delniška glavnicca znašala 4 milijone kron. Namen družbe je pridobiti podjetja, ki jih je do sedaj imela dunajska firma Julij Meinl, v kraljevini SHS ter razširiti ta podjetja. Z odločbo ministrstva za trgovino in preskrbo z dne 12.09.1946 je odrejena likvidacija podjetja Julij Meinl v LRS. Poziv upnikom in dolžnikom je objavljen v Uradnem listu LRS, z dne 16.10.1946, št. 68, stran 441.

³⁰ Več v: Franček Stefanec, PEN, Vestnikov mesečnik, z dne 25.09.2014, stran 26-27.

³¹ *Domovina*, z dne 22.03.1920, stran 3.

1942 glasbena prireditev z znanimi nemškimi pesmi³² ter večer glasbe, ko so igrali Mozarta, Handla in Beethovna.³³ Maja 1943 je bila organizirana dekliška firerjeva šola v dvorcu Freudenu v Črncih z delovnim sestankom.³⁴ Državno dekliško voditeljico dr. Jutto Rüdiger je na šolskem gradu Freudenu v Črncih pri Apačah junija 1943 pozdravil zvezni nacistični vodja Steindl, nakar si je gostja ogledala ta zavod, v katerem so vzgajali dekliske voditeljice za Spodnjo Štajersko.³⁵

V dvorcu Freudenu so se ukvarjali tudi z vrtnarjenjem.
Zgornja fotografija je iz leta 1937 (zasebni arhiv).

Posestvo je imelo lastno elektrarno, s sedežem preko Mure na avstrijski strani. Odvečno energijo je elektrarna oddajala zadružni elektrarni v Apačah, in sicer za oskrbo Apač in bližnjih Lutverc³⁶.

Dvorec Freudenu okrog leta 1915- akvarel (vir: Zlatko Šajhar).

32 MZ, z dne 12. 10. 1942, stran 4.

33 MZ, z dne 25. 10. 1942, stran 5.

34 MZ, z dne 19. 5. 1943, stran 3.

35 Jutro, z dne 29. 6. 1943, stran 4.

36 Več; Tone Zorn, Dve poročili iz leta 1929 o Nemški manjšini v Sloveniji, Časopis za Slovensko krajevno zgodovino, let. 1976, str. 92.

Leta 1924 je zgradilo oskrbnišтво graščine Freudenau Julia Meinla pri Apačah elektrarno z delazmožnostjo 80 KW. Tok je vrtilni z napetostjo 220/380 voltov in se oddaja v Apače, Freudenau, Črnce, Lutverce in Segovce. Elektrarna ima okroglo 200 konsumentov s 1200—1300 instaliranimi žarnicami.

*Vir: Obrtni vestnik,
z dne 24.5.1930, stran 3.*

V začetku 20. stoletja (še v času lastništva F. Pfannl-a) je posestvo obsegalo 90,9 ha. V letih 1909-1914 je J. Meinl povečal posestvo z nakupom več kmetij na navedenem območju in mlina (Kolblov mlin v Črncih).

Nekateri časopisni članki povezani z posestvom Meinl

Družina Meinl (Julius Meinl II in III) je imela v obdobju od 1907-1945 v lasti dvorec Freudenau v Črncih in okoli 250 ha kmetijskih zemljišč na Apaškem polju. Julius Meinl je na svojih posestvih uvedel napredno kmetijsko tehnologijo. Za svoje delavce je dobro poskrbel, deležni so bili visoke socialne varnosti³⁷.

Plemensko govedo Meinlovega posestva.

Leta 1930 je upraviteljstvo Meinlovega veleposestva Freudenau v Apačah na Zagrebškem velesejmu razstavilo prvovrstne breje in nebreje telice. Iz predloženih izkazov je razvidno, da so imele razstavljene telice prvovrstni rodovnik, saj je dala samica v povprečju 4.047 kg mleka. Poleg posameznih premij je ocenjevalna komisija priznala upraviteljstvu Meinlovega posestva tudi zlato kolajno³⁸. Licenciranje plemenskih bikov v sodnem okraju G. Radgona je bilo 16.05.1930 ob 11. uri v Apačah na sejmišču za občino Apače, Črnce, Lutverce, Nasovo, Plitvico in Segovce ter ob 15. uri v Drobotincih pri šoli, za občine Drobotinci, Grabe, Konjišče, Podgorje, Vratja vas, Vratji Vrh, Žepovci in Žiberci³⁹.

³⁷ Ludvik Kramberger, *Dvorec Črnci v Gradovi in dvorci v Občini Gornja Radgona, Zgodovinsko društvo Gornja Radgona, 1998, stran 32-36. Dušan Ščap, Zgodovina vasi Črnci, Glasilo, Zgodovinsko društvo G. Radgona, 2011, 73-103.*

³⁸ *Kmetovalec, z dne 30.11.1930, stran 189; Jutro, z dne 08.11.1930, stran 5.*

³⁹ *Jutro, z dne 29.04.1930, stran 4.*

Plemenske bibe in telice

Montfonske in Simentalske pasuce, kakor tudi plemenske vrste Yorkshirske in norveške plemenite pasuce z najboljšim poreklom, ima večje zaprosila prava posestiva Jullo Meint, Apače pri Radgovi. 5

Vir: Kmetovalec, z dne 15.2.1939, stran 38.

Jajca za valenje

zajamčeno čistokrvnih premijskih

sulmtalskih kokošij

po 30 v komad oddaja graščinsko oskrbnišva
Freudenau pošta Omurek, Štajarsko. 799

Vir: Slovenec, z dne 11.3.1914, stran 5.

(77) **Wein - Verkauf.** (+)
Im Keller des Schlosses Freudenau nächst
Mureck sind 15 Starin Kerl'sbacher Eigen-
bawelne vom heutigem Jahre aus freier Hand
zu verkaufen, welche von bester Qualität und
von einem Weingarten sind, den der Schauer
nicht getroffen hat.

Vir: Grazer Zeitung, z dne 17.1.1829, stran 24
(prodaja vina v dvorcu Freudenau v Črncih).

Smrt na posestvu Freudenau.

Dne 3. maja 1936 je na graščini Freudenau v 72. letu umrl Sabo Ivan. Padel je pod voz in si zlomil prsni koš. V službi je bil 30 let. Njegovega pogreba se je udeležila vsa služinčad in ogromna množica ljudi. Ob odprtem grobu mu je v slovo spregovoril upravitelj graščine Freudenau g. Oton Pajdaš⁴⁰.

Ogled Meinlovega posestva.

Leta 1937 je v Apače je prihajalo vedno več obiskovalcev iz drugih pokrajin in dežel. Ogledali so si napreden način obdelovanja zemlje na posestvu Meint⁴¹.

Oglas Uprave Julija Meinla.

Prodajali so semenski oves, priznan od osrednje komisije za semenogojstvo,

⁴⁰ Slovenski gospodar, 13. maj 1936, stran 8.

⁴¹ Slovenski gospodar, 23. junij 1937, stran 9.

semenski krompir različnih vrst, prvovrstni jabolčnik⁴², plemenske bike in telice, nemške plemenite svinje najboljšega porekla⁴³.

Plačilo za delo.

Leta 1938 je obširna graščina svetovno znanega podjetnika Meinla v Črncih razpisala delovna mesta za delavce na polju za dnevno menzo 12-15 din⁴⁴.

Vojaška bolnica v dvorcu Freudenu v Črncih med prvo svetovno vojno

V januarju leta 1915 je Julius Meinl rdečemu križu dal v uporabo prostore v njegovem dvorcu, za oskrbovanje ranjencev⁴⁵. Julius Meinl je prav tako rdečemu križu redno daroval denarne prispevke.⁴⁶ Sestre so v dvorcu Freudenu v Črncih, katerega lastnik je bil Meinl, oskrbovale ranjene vojake iz prve svetovne vojne. Ker ni bilo nobenega drugega zdravstvenega osebja za oskrbo ranjence, je škof Schuster dovolil za obdobje vojne, da opravljajo to delo sestre. Za svojo delovanje v vojaški bolnici v Freudenu so dne 3.3.1917 prejele srebrno medaljo Rdečega križa za zasluge sestre Jakoba Falež, sestra Hyazitha Posch in sestra Chryostoma Plečko. Sestra Mansueta Maurer (37 let) in sestra Faustina Radl (47 let) sta se v tem letu udeležili tudi 14-dnevnega tečaja v bolnici v Gradcu, da bi še tako bolj kvalitetno oskrbovale ranjence⁴⁷.

Vrtec v Črncih pri Apačah

V Črncih pri Apačah bi se naj na željo družine Meinl v septembru leta 1916 predal vrtec sestram. Vrtec je Emma Meinl vodila že od leta 1910 naprej⁴⁸. Knežje škof Schuster sprva ni hotel podeliti dovoljenja, ker bi to predstavljalo novo dejavnost. Tekom vojne se je njegovo mnenje spremenilo. Na velikonočni ponedeljek leta 1917 so štiri sestre prišle v Črnce v domačo hišo sestre Stephane Hötzl⁴⁹.

42 Slovenski narod, 26. februarja 1939, št. 48, stran 3.

43 Slovenski narod, 30. januarja 1939, stran 3.

44 Večernik, z dne 16.8.1938, stran 3.

45 Grazer Tagblatt, z dne 8.1.1915, stran 15.

46 Grazer Tagblatt, z dne 21.8.1915, stran 2.

47 Petz Maria Andrea, Kongregation der Franziskanerinnen von der unbefleckten Empfängnis, BD 1, 1993, Graz, stran 301.

48 Grazer Tagblatt, z dne 29.12.1910. Za božična praznovanja je tako Emma Meinl bogato obdarila vse otroke (Grazer Tagblatt, z dne 2.1.1912, stran 6).

49 Sestra Stephana Hötzl je bila rojena leta 1866 v Apačah, v red je stopila leta 1881 ter bila leta 1886 posvečena. Leta 1881 je umrla za pljučnico. Štiri sestre, ki so prišle v Črnce so bile: Sestra Romana Toplak (30 let) kot vodja vrtca, sestra Mansueta Maurer (37 let) in sestra Chryostoma Plečko (35 let) za holne ter sestra Hyazintha Posch (49 let) za kuhinjo.

V stavbi vrtca v Črnci (desno) je nekoč bila tudi kapela Sv. Bernarda. Sv. Bernard je bil tudi zavetnik navedenega vrtca. Zavetnik šole v Apačah pa je bil križani Jezus. Zgoraj levo grajski dvor s pomožnimi poslopji dvorca Freudenu (zasebni arhiv).

Gospa Emma Meintl je zgradbo z veliko ljubeznijo opremila in denarno pokrivala vse stroške. Določeno je bilo, da sestre dobijo mesečno 300 K, kateri znesek predstavlja obresti od ustanovnega kapitala. Sprva je vrtec spadal pod poslovno enoto Apače in je bil pod tedanjim vodstvom predstojnice dekliške šole. Dne 11.4.1917 je apaški župnik slavnostno blagoslovil hišo sester v Črncih. Naslednji dan je vrtec uradno odprl vrata. V začetku so prav tako lahko domačini v primerih bolezni iskali oskrbovanje v tej zgradbi. V začetku avgusta leta 1917 je škof preklical odvisnost vrtca v Črncih od vodstva dekliške šole iz Apač, in sicer zaradi oddaljenosti in prekomernega dela predstojnice v Apačah⁵⁰.

Otroški vrtec v Freudenu so leta 1938 prevzele sestre iz Slovenske Bistrice (od leta 1938 do 1945) pod vodstvom sestre Marceline. Eggenberške sestre iz Gradca, ki so ga do tedaj vodile, so odšle nazaj v Avstrijo. Medtem ko so do tedaj smeli obiskovati otroški vrtec pretežno otroci uslužbencev g. Meintl, so odslej smeli v vrtec tudi drugi otroci⁵¹. Sestre so se v vrtcu ukvarjale z vzgojno-izobraževalnimi dejavnostmi⁵². Po pričevanju domačinov so tako organizirale različne dejavnosti, npr. organizirale so kuharske tečaje ter varstvo in vzgojo otrok⁵³.

50 Petz Maria Andrea, *Kongregation der Franziskanerinnen von der unbefleckten Empfängnis*, BD 1, 1993, Graz, stran 302-303.

51 Slovenski gospodar, 19. januar 1938, stran 9.

52 Podrobneje o njihovem delovanju; <http://jfs.rkc.si/>.

53 Dušan Ščap, *Zgodovina vasi Črnci*, Glasilo, Zgodovinsko društvo Gornja Radgona, 2011, stran 95.

Zgradba nekdanje vrtca v Črncih, kjer so danes občinska stanovanja (zasebni arhiv).

— Kralj šolski svet in šolsko vodstvo v Apačah se najsrčneje zahvaljuje ta gospodu komercijalnemu svetniku Juliju Meinlu za velikodušno nabavo učil za tukajšnja šola v znesku 4000 Din. Tudi za prepustitev krasnega vrta v šolske namene ter za podporo pri raznih popravilih na šolskem poslopiju bodi izrečena edinemu dobrotniku šole iskrena hvala! — Ivan Sedonja, načelnik. Janko Žel, šolski vodja.

Vir: Slovenec, z dne 8.10.1924, stran 4 (prostovoljni darovi J. Meinla deški šoli v Apačah).

Nekatere osebnosti rojene oz. umrle v dvorcu Freudenau

Georg Ludwig Graf von Schwarzenberg⁵⁴. Rojen je bil 24.12.1586 v Hohenlandsbergu, umrl je 21.07.1646 v dvorcu Freudenau. Njegov oče je bil Christoph von Schwarzenberg, mama pa Anna Kargl zu Furth. Bil je dvakrat poročen in je imel dva sinova, ki pa sta oba umrla mlada. Njegova prva žena je bila celo več kot 50 let starejša od njega (Anna Neumann 1535-1623, ki so jo obtoževali čarovništva, vendar jo niso nikoli obsodili). Ukvarjal se je s politiko in diplomacijo. Bil je lastnik posestva Murau in Freudenau. Ob smrti ni imel lastnih potomcev. Dedič vseh posestev po umrlem je postal njegov bratranec Graf Johann Adolf von Schwarzenberg⁵⁵.

54 [http://de.wikisource.org/wiki/ADB:Schwarzenberg, Georg Ludvik Graf von](http://de.wikisource.org/wiki/ADB:Schwarzenberg,_Georg_Ludvik_Graf_von).

55 Več: Dušan Ščap, Značilnosti urbarja gosposčine Freudenau iz Črncev okrog leta 1641,

Osmrtnica lastnika tedanjega posestva in dvorca Freudenu v Črncih (Maria Leopold Graf von Platz)⁵⁹, ki je bil pokopan na pokopališču v Apačah. Žal danes o navedenem grobu na pokopališču ni več nobenih sledi. Najverjetneje so bili kasneje njegovi posmrtni ostanki prepeljani v Avstrijo.

Kot zanimivost se lahko omeni, da se je **Pater Kanut (Benedikt) Graf Enffans d' Avernas**, rodil 11. 3. 1884 v Črncih (v dvorcu Freudenu), krščen 12.3.1884 v cerkvi v Apačah. Bil je benediktinski misijonar z redovnim imenom p. Leopold. Starši so bili Heinrich Graf des Enffans d'Avernas (ki je bil lastnik dvorca Freudenu od leta 1877 do 1885) in Anna, roj. Graf Plaz. Umrl je 06.11.1950 v Pyongyangu (Južna Koreja)⁶⁰. Trenutno je, v Vatikanu, v teku njegova beatifikacija za imenovanje v blaženega, kjer se ugotavljajo verodostojnost dokumentov ter ostali pogoji, ki so potrebni za imenovanje⁶¹, 28. decembra 2009 je prejel naziv *Božji služabnik*.

*Pater Kanut (Benedikt)
Graf Enffans d' Avernas*⁶².

Sklep

Kot veliko dvorcev in gradov v Sloveniji, ki predstavljajo bogato kulturno in zgodovinsko dediščino, tudi dvorec v Črncih klavrno razpada. Denacionalizacijski postopek je končan, dvorec je naprodaj in upamo, da se bo v prihodnosti našel lastnik, ki bo investiral v obnovo in s tem ohranil stoletno zgradbo za naše zanamce.

Literatura in viri

Literatura in viri so navedeni pri sprotnih opombah, zato se jih posebej še ne navaja.

⁵⁹ http://www.salzburg.com/wiki/index.php/Maria_Leopold_Graf_Plaz.

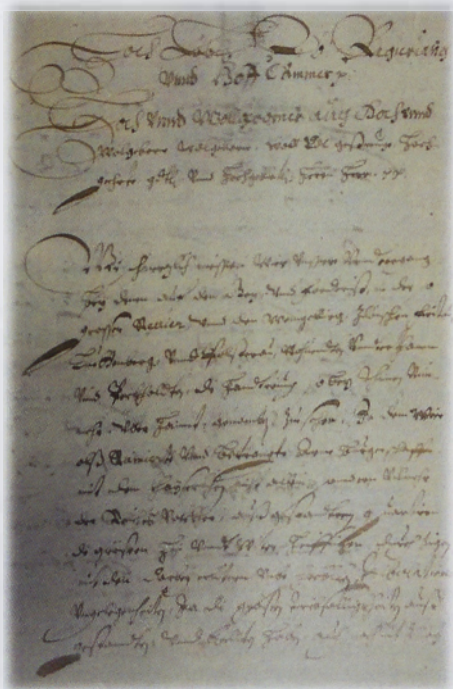
⁶⁰ http://www.missionsbenediktiner.de/seligspredung/cms/datenammlung/detail.php?artikelid=18&searchfield=&searchstring=&sortfield=mart_daten_langu.familiennamen&sortorder=ASC&dataoffset=0&datacount=1000.

⁶¹ Vinko Škafar, *Slovenec, svetniški kandidat, Družina*, z dne 14.9.2014.

⁶² http://thema.erzbistum-koeln.de/deutsches-martyrologium/verzeichnis_aller_martyrer/das_verzeichnis/blutzeugen_aus_den_missionsgebieten-00001/page-00006/.

O pritožbi magistratov Ormoža, Ljutomera in Središča deželni oblasti v Gradcu leta 1664

V Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu je evidentiran zanimiv dokument iz našega področja. Širši javnosti je manj znan, čeprav ga je omenjal že duhovnik in zgodovinar Matej Slekovec, po njem Franc Kovačič, za morebitne sodobne raziskave pa je njegovo lokacijo opredelila Marija Hernja Masten. Odložen je v skromnem fondu trga Središča (nem. Polsterau) in pri raziskovalnem delu ga lahko hitro spregledamo. Nanj me je opozorila že Kovačičeva omemba v delu Trg Središče. Arhivski dokument bi naj omenjal mojega prednika Ivana (Janeza) Pavličiča, datiran pa je v leto 1664. To leto se kot krizno večkrat omenja v povezavi z drugimi dogodki našega okolja. Ne glede na zgodovinska dejstva mi osebna vedoželjnost ni dala miru, dokler nisem dobil vpogleda v omenjeni dokument in ga v okviru možnosti spoznal. Kljub predhodnim podatkom je bilo potrebno kar nekaj dela in malo sreče, da so kopije dokumenta danes pri meni.

Prva stran pritožbe

Prva pot v arhiv je bila po predhodni najavi plačana z najdbo dokumenta v omenjenem fondu. Naročilo barvnih kopij je bil moj naslednji korak. Po skoraj tri tedenskem čakanju na že plačano storitev sem končno dobil kopije dokumenta na dom. Štirinajst obsežnih strani je bilo v odlični kvaliteti nared za branje. A bolj kot prepoznavanje vsebine starega zapisa, ki ga je tudi vsebinsko že povzel Kovačič, so se porajala nova vprašanja. Ne le kdaj in kako je nastal dokument, ampak kaj vse je zajel z navajanjem imen, krajev, dogodkov in drugega.

Pa poskusimo lepo po vrsti.

Že veliko časa pred letom 1664 so naše kraje na različne načine ogrožali vpadi ali mimohodi osmanske vojske. Ogromno ozemlje in moč, na vzhodu segajoče vse do meja Štajerske, je resno ogrožalo krščanski svet, kar je še posebej eskaliralo z obleganjem Dunaja. Po padcu trdnjave Novi Zrinj je bilo zavzeto tudi nam bližnje Medžimurje. Prav to je predstavljalo veliko možnost vojne na območju današnjih Ljutomersko–Ormoških goric, s tem pa hude posledice za prebivalce. Ključni dogodki so se odvili z bitko pri Monoštru, kjer so bili Osmani premagani in prisiljeni k umiku v razbitih in slabo organiziranih oddelkih. Prav ti pa so na terenu počeli, kar je bilo možno, da so se rešili. Ropanja, kraje, ubijanja tudi po naših krajih so bila le del dogodkov, ki so posledično sledili izgubljeni bitki.¹ Vse skupaj je bilo le nadaljevanje nemirnega stanja zaradi vojne z Osmani, ki se je po Prlekiji odvijalo vse od leta 1655 oziroma že od leta 1640 naprej.

Urbana središča tega dela Prlekije so bila mesto Ormož in trga Ljutomer ter Središče. Mestna in trška uprava je skozi veljavni red in predpise uveljavljala vsakdanje življenje tudi v gospodarskem smislu. Tem središčem so sledili kraji s samostojnimi župnijami (pr. Miklavž) in lokacije gosposčin (pr. Branek nad Branoslavci) ali njihove enote (pr. dvorec Cven, majerije). Bolj oddaljene so bile vaške naselbine z »uradi« vaških županov, prav tako vinogradniška središča po krajih in v gosposkih zidanicah, kjer so kot pooblaščenči uradovali gorniški župani (»abtmann, Perghsupan«).

A vzdrževati vsakdanji red in s tem posledično tudi gospodarsko blaginjo je bilo v nemirnih vojnih časih izredno težko. V tem delu Prlekije leta 1664 (in kakšno leto poprej) nemogoče. Po zgodovinskih zapisih so omenjeni dogodki najbolj prizadeli trgovino, s tem obrtne dejavnosti in oskrbo, nazadnje gospodarstvo v celoti. Veljavni red je odpovedoval, kar so spretno izrabili posamezniki od blizu in daleč. Nedovoljeno prekupčevanje in zaslužkarstvo je bilo toliko prisotno in obsežno, da so se v skupnem dopisu deželni oblasti združili magistrati mesta Ormož in trgov Ljutomer ter Središče. Oblast v Gradcu so z obsežnim pisanjem jasno obvestili o neljubem pojavu. Označili so ga kot nedopusten prekršek. Navedli in

¹ Na tem mestu se velja spomniti sočasnega boja pogumnih Prlečk, ko so naše »babe« premagale silne Turke v klanecu, ki je vodil iz Slenče vasi gor proti Jeruzalemu. Lokacijo danes poznamo kot Babji klanec.

ovadili posameznike ter njihovo početje ter prosili za rešitev po veljavnih predpisih. Kaotično stanje je namreč ogrožalo ne le njihovo veljavo ter oblast, ampak tudi veljavni (recimo tudi cehovski) način poslovanja. Še posebej trgovanja in to z izbranim blagom: vinom, medom, soljo, žiti in drugim. Priložnostni prekupčevalci se namreč niso ozirali na zakone in red, ampak so trgovali za svoj zaslužek in izrabili razmere v svoje dobro. Ob tem so se poslužili še drugih pridobitniških oblik, ki so bile blizu celo igram na srečo in izsiljevanju.

Omenjeni arhivski dokument iz Štajerskega deželnega arhiva v Gradcu v imenu vseh treh magistratov opisuje problematiko na domačem področju. Ob tem natančno našteva udeležence in njihova dejanja ter apelira na najvišjo inštanco. Zapis je posebej zanimiv tudi v smislu vsebinskega in statističnega povzetka.

Pritožba kot omenjen arhivski dokument obsega 14 strani nekdanjega »uradnega« formata, to je približno 21 cm širine in 31 cm višine popisane lista. Zadnja stran je prazna, predzadnja pa popisana do slabe polovice. Tudi naslovna stran ima za svoj čas ustrezno obliko: v desnem spodnjem delu naslovnika, pošiljatelja in posredovano tematiko, v levem pa navedeno rešitev, torej odločitev naslovnika. Oboje ustrezno datirano. Ta del zapisa je bil najbolj pregleden na prepognjenem dokumentu na način, kakor je bil tačas v veljavi. Datum pošiljanja je 20. november 1664, odgovor naslovnika pa 23. december istega leta.

V nemščini 17. stoletja in tipični pisavi časa je na naslednjih petih straneh navedena vsebina, ki je tako težila omenjene magistrate. Po vljudnostnem nagovoru visokorodne in blagorodne deželne oblasti se navaja stanje v okolju in težava s prekupčevalci, ki s svojim početjem na vse mogoče načine ogrožajo mirno, pošteno in vsakdanje življenje v okolju. Že na tretji strani tega splošnega opisa dokument poimensko navaja Ivana Pavličiča, sicer gorniškega župana gospoda Khevenhüllerja na *Gornjem Brebrovniku*, kot največjega prekupčevalca. Njemu sledi še zapis meščana Rudolfa Purgeriča, dočim drugi posamezniki v tem delu niso omenjeni.

Ta del zapisa povzema tudi posledice že omenjenega nemirnega vojnega stanja, ki se posebej odraža na trgovini. Ta je tačas imela več kot pomembno gospodarsko vlogo v vsakdanjem življenju tega dela Prlekije.

Opisnim petim stranem dokumenta sledi kar sedem strani navedb posameznikov in njihovih nezakonitih dejanj.

Posamezniki so razvrščeni po krajih njihovega bivanja oziroma nezakonitega delovanja. Naštejemo lahko kar 45 takih lokacij.²

Kot osebe so toženi pripadali različnim gosposkam, od tega vsem trem

² *Matematičnemu štetju bi mogel kdo oporekati. Številke navajam na osnovi enostavnega preštevanja in v povezavi z drugo vsebino.*

samostanom, ki so imeli vinogradniške posesti v tem okolju (Admont, Göss, Rein).

Ob njih se navaja še 22 gosposk. Med njimi velja izpostaviti pomembno plemstvo: Mauerburg, Stubenberg, Khevenhüller, Städl, Drašković, Wildenstein ...

Stubenberga bi v zapisu lahko prepoznali celo kot sodelujočega v obtoženem početju, saj je omenjen nakup (in s tem posledično preprodaja) njegovega vina.

Med obtoženimi so trije meščani. Eden iz Gradca (Adam Kric) in dva iz Čakovca (Franc Nagy in Mihael Kristofič).³

Glede na dejavnost obtoženih posameznikov dokument navaja kar sedem gornjskih županov. Očitno je bilo nedovoljeno in priložnostno trgovanje z vinom njim, kot poznavalcem razmer in vinogradniškega okolja, dobro znano, domače in blizu. Torej enkratna priložnost zaslužka.

Navedbo lahko dopolnimo še z dvema udeleženiema vaškima županoma, katerim sledita dva gornika (vinogradnika) in celo en viničar.

Ostali od skupaj 54 imenovanih nimajo navedbe dejavnosti ali stanu, razen v nekaterih posrednih zapisih. Dokument tako v enem primeru navaja le ime toženega, kar nekajkrat pa posredno sodelujoče ali sinove tega ali drugega očeta (pr. kovačev sin ali sin omenjenega iz nekega kraja). Videti je, da so sinovi dotičnih očetov, ki so bili bližje priložnosti, dobro izkoristili svoj položaj, dobro trgovali, a s tem niso ogrozili očetovega imena na morebitnih zaupanih jim položajih (pr. župani ipd.). Če to drži, je šlo za dodatno spretno potezo mnogih vpletenih.

Arhivski dokument omenja poleg navedbe vsebine prekupčevanja tudi količine posameznih dobrin. Žal nedosledno, tako da lahko povzamem le količine vina, a tudi to le v primerih konkretne navedbe v štartinih.

Prekupčevalci so skupno preprodali 234 štartinov vina. V glavnem odličnega, saj je slabo vino omenjeno le enkrat, v kolikor tudi v tem primeru ni šlo za (že) tovorjeno vino.⁴

Seveda so ocene, zapisane v dokumentu in pri posameznih prekupčevalcih, bolj domneve kot pa resničnost. V vsakem primeru sta količina vina in obseg dejanj zavidljivo obsežna, saj smemo domnevati, da je šlo še za večje količine vina. To je omenjeno brez merskih pripisov ali pa sploh ni bilo opaženo v postopkih spretnega prekupčevanja.

³ Zapisi imen in priimkov na tem in drugih mestih so prilagojeni današnji prepoznavnosti in rabi.

⁴ Gre za razumevanje izrazov lokalne rabe nemškega jezika.

Med posamezniki prekupčevalci izstopa moj prednik Ivan Pavličič (+1666), ki je preprodal kar 50 štartinov vina, še 12 jih je kupil poleg poprejšnje navedbe, ob vsem pa je trgoval še »z vsem ostalim«.⁵

Njemu sledijo:

Jakob Rudolf iz Lahonščaka, 50 štartinov vina,

Mihael Kristofič, delujoč na Kajžarju, 30 štartinov,

Janez Korošec, 20 štartinov,

Franc Nagy, 18 štartinov,

Jakob Jurgec s Huma, 12,5 štartina.

Količine drugih navedenih posameznikov so manjše in ne dosegajo 10 štartinov. Pri nekaterih prekupčevalcih pa vino ni navedeno in so največ kupčevali z medom ter nazadnje z »vsem«.

V kolikor bi omenjene štartine vina merili na današnji način, velja uporabiti mero t.i. graškega štartina. To je 525 litrov vina po štartinu. Z malo množenja ugotovimo, da bi šlo pri prekupčevanju leta 1664 najmanj za 123.000 litrov vina. Prištejmo k temu še domnevno neevidentirano ali neizmerjeno količino, pa dobimo vsaj 150.000 litrov. To pa je že zavidljiva količina za 17. stoletje.⁶

Seveda je šlo za vino preteklega leta ali celo starejše, saj v poletnih mesecih, ko so bile spekulacije največje, novega vina še ni bilo. Na tem mestu je tudi primerno omeniti Krempljev zapis, da je bila vinska letina 1664 izredno slaba.

In kakšen bi lahko bil izkupiček prekupčevanja? O tem lahko danes veliko razmišljamo, povečini bi šlo tudi za domneve. A nekaj dejstev vseeno je, na katera lahko postavim konkretna in določena izhodišča.

Kot primer spet izpostavim Ivana Pavličiča.

Po zapisu je leta 1664 preprodal vsaj 62 štartinov vina. To je 32.550 litrov. Za lažje izračune zaokrožim na 33.000.

Iz leta 1660 je ohranjena vinogradniška knjižica imenovanega prednika Ivana. V njej natančno navaja, katere prihodke in izdatke je imel glede svojega vinograda.

Za takrat pridelane 4 štartine vina je iztržil 120 florinov. Torej je bil štartin vina prodan za 30 florinov. Kot primerjavo velja navesti še gorniško

⁵ Rabljen je izraz »alerlei«.

⁶ Vinska trta je bila tačas še na kolih. Tudi v ugodnih letinah je bilo s take trte težko dobiti več kot 2 litra mošta. Le najboljše lege in bogata zemlja so zagotavljale večji pridelek.

knjižico Ivanovega sina Franca Pavličiča iz leta 1692. Franc je takrat prodal štartin vina za 32 florina. Na tej vrednosti štartina vina lahko nadaljujem. Ivan bi tako s preprodajo vina v letu 1664 zaslužil najmanj 1860 fl. Če malo špekuliram in kriznim časom dodam še neznane količine vina po prekupčevalskih cenah, bi lahko izkupiček celo podvojil. Vsekakor bi ob upoštevanju tudi drugih Ivanovih dejavnostih lahko znašal vsaj 3000 fl.

Porodi se vprašanje, kaj si za ta denar dobil, kupil, koliko je bil vreden.

V tem primeru si bom pomagal še z zapuščinskim inventarjem Ivanove druge žene Regine, roj. Pašič, ljutomerske tržanke, ki je umrla leta 1667. Iz njega je razvidna vrednost nekaterih predmetov: recimo 2 damastna namizna prta: 1 fl, lovski rog: 2 fl in 30 kr, prenosna puška karabinka z zaklepom: 4 fl in 30 kr, 20 kosov slanine po 6 funtov: 2 fl, skrinja (za obleko) le 30 krajcarjev in tako naprej. Primerjava se lahko nadaljuje tudi z drugimi zapuščinskimi inventarji.⁷

A še vedno ni jasna primerjava Ivanovega prekupčevalskega zaslužka z drugimi vrednostmi po današnjih pričakovanjih. Zato bom primerjal še en zapuščinski inventar »znotraj« družine. Ivanov tast Matija Pašič, sicer ljutomerski trški pisar, je umrl leta 1644.⁸ Bil je ugleden Ljutomerčan in premožen posestnik s hišo v trgu, javno funkcijo, vinogradom in drugimi nepremičninami ter vsem, kar je ob njegovi smrti spadalo v trško bivalno gospodarsko enoto. Njegovo premoženje je bilo ocenjeno na nekaj več kot 2776 fl. V primerjavi s tem inventarjem najdemo tudi takšne, ki so imeli omenjene celo večje vrednosti, večina pa manjše. Od hvalevrednih manj kot 100 fl pri tržanih, ki so predstavljali nižji sloj, do tistih čez 500 fl, ki so verjetno sodili v trško povprečje. Tem so sledili bogatejši z ocenjeno zapuščino nad 1500 fl do zavidljivih 8000 fl, kar je ob smrti 1677 premogel tačas najbogatejši Ljutomerčan, trgovec Stanglauer. Stoletje mlajši kmečki inventarji (pr. kmetje na Cvenu, ki so sodili med večje), so po vrednosti kmetije kot celote redko presegli 2000 fl.

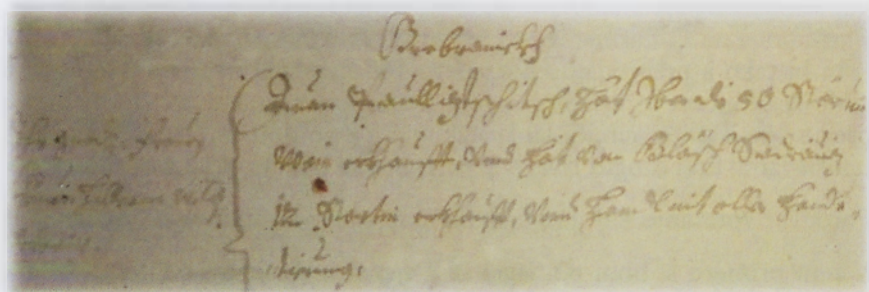
Na osnovi starih zapisov imamo možnost še ene primerjave cen in zaslužkov. Slekovec v svojih zapisih velikokrat navaja vsakodnevno življenje nekoč in ravno za navedeni čas piše naslednje: leta 1664 je stalo »sesatno prase«, torej odojek 12 krajcarjev, piščanec 3 krajcarje, štartin vina najboljših leg (pr. Železne Dveri) do 22 florinov, štiri leta kasneje pa kar 27 fl in 50 kr. »Težak«, recimo temu delovni dan fizičnega delavca, je bil poplačan s 6 krajcarji, dočim so bili brači v goricah plačani manj. Menjava denarja je bila 60 kr za 1 fl.

⁷ Zapuščinski inventarji za trg Ljutomer se nahajajo v PAM, za okoliške vasi pa v Zemljiški knjigi stare vrste Branek v Arhivu RS v Ljubljani. Javnosti so bili že predstavljeni tudi v Zgodovinskih listih.

⁸ Ljutomerskega trškega pisarja Pašiča omenja tudi Kovačič, vendar ob tem ni upošteval obstoječih arhivskih dokumentov, na kar so javnost opozorili drugi avtorji (pr.: *Rodbine naše fare* 1).

O M. Pašiču je ogromno ohranjenega arhivskega gradiva v PAM.

Omemba Ivana Pavličiča v pritožbi

Pa sem s primerjavo bolj ali manj na koncu: prednik Ivan je s prekupčevanjem v letu 1664 obrnil več denarja, kot je bilo vredno vso imetje njegovega uglednega tasta v trgu Ljutomer, vključno z njegovo imenitno službo vred. Dodajmo k temu še ostale prekupčevalce iz omenjenega dokumenta in si zamislimo, kaj vse se je lahko še dogajalo, pa tega nihče ni zapisal. Tako se ne gre čuditi, če je krizno leto postalo tolikšen problem v življenju in gospodarstvu tega dela Prlekije. Še več.

Združilo je celo sosednje, sicer med seboj tekmovalne magistrate mesta in trgov, da so vložili skupno pritožbo deželni oblasti za ureditev stanja, kakršno je veljalo po predpisih in v običajnih časih.⁹

In kaj dodati na koncu?

Najprej odgovor pristojne deželne oblasti, na katerega so Ormožani, Ljutomerčani in Središčani željno čakali. Žal je bila pritožba neuspešna.

Oblast je tožečim odgovorila, da so opisani postopki in posamezniki pod (pravno) pristojnostjo gospok, ki naj same sprožijo postopke za rešitev stanja.

Seveda bi o tem danes mogli dvomiti, saj so vsaj nekatere izmed gospok imele konkretne koristi od prekupčevanja. Že prej je glede tega omenjen Stubenberg, domnevati pa smemo, da tudi lukavški gospod Khevenhüller ni imel nič proti zaslužkarstvu.

Moj prednik Ivan je namreč službo gorniškega župana opravljal vse do svoje smrti leta 1666.¹⁰ Živel je v Ljutomeru, kjer je posedoval hišo, po numeraciji označeno s številko 7 (nekje na severozahodni strani današnjega Glavnega

9 Primerjavo sočasnih vrednosti bi bilo možno storiti na več načinov. Še najlažje z navedbo Slekovčevih dognanj, koliko je bilo v določenem obdobju ovrednoteno katero delo in koliko so stale enote posameznih dobrin. V ta namen glej rokopisno kroniko Trg in župnija Ljutomer omenjenega avtorja. Sam sem se glede primerjav tukaj naslonil na bolj »družinske« podatke o vrednostih in cenah.

10 Imena, omenjena ob predniku Ivanu, so bila že predstavljena javnosti v nekaterih zapisih mojega očeta S. Pavličiča.

trga). Njegova žena Regina je po zapisih v inventarju po njeni smrti leta 1667 bila v najboljših odnosih z lukavško grofico Siguno Khevenhüller. Od nje je celo dobila dragocen nakit in druga darila.

Ivanovi sinovi so po umrlem očetu solidno dedovali.

Najstarejši sin Matija je podedoval imetje v trgu in kot tržan tudi umrl. Zapisi ga poimenujejo z »gospodom«, prav tako njegovega sina Janeza.

Drugi Ivanov sin Janez je dedoval imetje na Brebrovniku in v Slenči vasi.

Franc, verjetno najmlajši Ivanov sin, je postal vinogradnik v Slamnjaku. Po zapisih prepoznamo vsaj 7 njegovih vinogradov, še več jih je imel v najemu.

Simon, domnevni Ivanov sin, se je ženil v bližnji trg Veržej, kjer je živel in umrl kot tržan. Ivanov sin Andrej, ki je prednik naše linije, pa je bil vaški (in gorniški) župan grofa Ratkaya na Podgradju. Posedoval je kmetijo v Pristavi, kjer še vedno živimo, manjšo posest s hišo na Podgradju in po poroki s tržanko Ganserjevo še hišo na »Hausgasi« v Ljutomeru. Tudi vinograd na Žerovinščaku smo podedovali po njem, a smo ga že zdavnaj prodali ...

Glede na zapisano bi lahko z nasmehom rekli, da se je prekupčevanje prednika Ivana obneslo. Le kakšne posebne koristi danes več ni. Lepo pa je imeti družinski spomin na dogodke in posameznike, ki jih je kljub ohranjenim zgodovinskim zapisom čas že zdavnaj pozabil.

**Dr. Matija Slavič,
prevajalec, biblicist, rektor in domoljub;
ob 140. letnici rojstva**

Sočloveku pripisati pravo vrednost, se mu pokloniti za zasluge in delo, predstavlja najvišje priznanje, ki si ga rojak dr. Matija Slavič vsekakor zasluži. Leta 2014 se je začel niz obletnic, ki bodo trajale vsaj še nekaj let, ko se spominjamo na dogodke, ki so spremenili svet in Evropo za zmeraj. Naši pradedi in prapradedi so bili priča dogodkom, ki so naznanili, da človek ni »vsemogočen«. Potop Titanika leta 1912 je pokazal, da človeška civilizacija ni nezmotljiva. Ravno mišljenje o nezmotljivosti je človeštvo pahnilo v fenomen svetovne vojne, kakršne do tedaj še ni bilo. Kot že rečeno, sledi niz obletnic; prvo nam nakazuje naslov tega kratkega članka, leta 2019 sledi obletnica začetka Pariške mirovne konference, na kateri je Slavič za Prekmurce in ves slovenski narod odigral zelo pomembno vlogo. Istega leta sledi obletnica ustanovitve ljubljanske univerze, katere rektor je bil dr. Slavič dvakrat.

Slika 1: Dr. Matija Slavič.

Že več člankov, razprav zbornikov in priložnostnih zapisov je bilo objavljenih, ki pripovedujejo o dr. Matiji Slaviču. Leta 1997 je izšel zbornik referatov: Matija Slavič 1877-1958, Pravnozgodovinski inštitut Pravne fakultete: Fundacija dr. Antona Trstenjaka. Avtor Ciperle Jože je leta 2008

izdal članek pod naslovom: Dr. Matija Slavič: 13. Rektor und 17. Rektor, 1932-1934, 1939-1941. Leta 1999 je bilo ponovno izdano delo Matije Slaviča *Naše Prekmurje*, ki ga je zbral Viktor Vrbnjak, ga uredil in avtorjevo delo predstavil. *Teply Bogo* je avtor dela: Fran Kovačič in Matija Slavič – njuno delo za Prekmurje, knjiga je izšla leta 1966 pri Pomurski založbi. O Slaviču je pisal tudi dr. Andrej Hozjan, v nemškem jeziku je izdan članek pod naslovom: Matthias (Matija) Slavič (1877-1958), članek je izšel leta 2006. Leta 1997 je France Rozman izdal članek: *Matija Slavič, prevajalec Svetega pisma*. O njem je pisal tudi Anton Ratiznojnik in sicer: dr. Matija Slavič/1877-1958/. Del, člankov in razprav o Slaviču je še precej, ogromno je tudi časopisnega gradiva in priložnostnih izdaj, publikacij Teološke fakultete v Ljubljani. V tem članku bi pa želel predvsem opozoriti na vlogo Slaviča pri Pariški mirovni konferenci, predstaviti njegovo življenjsko delo ter spomniti se ob 140. letnici rojstva na pomen njegovega dela.¹

Matija Slavič se je rodil 27. januarja 1877 v Bučečovcih v kmečki družini, očetu Matiji in mami Ani (rojena Horvat), Križovska fara. Že oče Matija Slavič se je izkazal kot dober gospodar, njegova kmetija je imela obsega cca. 25 hektarjev; bil je tudi krajevno politično aktiven, bil je tudi član Slovenske kmečke zveze. Mladi Matija Slavič je svojo šolsko pot začel v trirazredni križevski ljudski šoli in sicer leta 1883. Šolo je nato nadaljeval v Radgoni, kjer je imel tudi več stikov z nemščino in madžarščino. Leta 1889 je šolanje nadaljeval na mariborski klasični gimnaziji. Veljal je za enega izmed uspešnejših gimnazijcev. Ravno v letih šolanja v gimnaziji je Slavič ogromno potoval po Prekmurju in spoznaval prekmursko besedo. Leta 1897 je maturiral z odliko. Sledilo je obdobje študija, teologija je bila nekako logična izbira, sploh za tisti čas. Tudi ni bil prvi iz rodbine Slavičev, ki se je odločil za bogoslužje, pred njim je to storil tudi njegov stric Franc Ksav. Slavič (očetov brat), ki je bil med jezuiti, leta 1882 pa je odšel v Bosno in tam pomagal pri organizaciji katoliškega šolstva, a o njem kdaj drugič. Je pa znano, da je Slavič svojega strica tudi obiskal. Slavič je leta 1901 študij končal. Kmalu je začel opravljati božjo službo kot kaplan v Hočah pri Mariboru, a so ga spet premamile študijske vode. Istega leta, t.j. leta 1901, ko so poleti pri Sv. Križu v domači Slavičevi fari pokopali Ivana Križaniča (teologa in filozofa), se je vpisal na Teološko fakulteto na dunajski univerzi. Na Dunaju se je srečal tudi z orientalskimi jeziki, med temi tudi hebrejščino.² Doktorat je Slavič končal leta 1905.³

Naslednjih šest let je Slavič preživel v Celju, kot nemški pridigar.⁴Zraven

¹ *Obstaja še več avtorjev, ki so pisali o Slavičevem delovanju a ni namen tega zapisa, da bi jih navajal.*

² *Slavič Matija, Naše Prekmurje, Zbrane razprave in članki, zbral, uredil in avtorjevo delo predstavil Viktor Vrbnjak, Pomurska založba, Murska Sobota, 1999, str. 315-320, (dalje: Vrbnjak, Naše Prekmurje).*

³ *Govor prevzvišenega gospoda mons. Dr. Maksimiljana Držečnika, V: Spominski zbornik Teološke fakultete, Ljubljana, 1958, str. 39, (dalje: Spominski zbornik Teološke fakultete).*

⁴ *»Novice, Osebne stvari, K 60letnici prelata g. dr. M. Slaviča«, Slovenski gospodar, 3. februar*

duhovniške službe je še poučeval verouk na mestni dekliški šoli.⁵ Leta 1910 je prišel za profesorja v Maribor.⁶ Tukaj se je začel skokovito vzpon Slavičeve kariere. Leta 1911 je postal nadomestni profesor, že čez dve leti provizorni profesor, leta 1916 pa definitivni profesor bibličnih ved stare zaveze. Leta 1912 je bil tudi na potovanju po Palestini in Egiptu, prvič je bilo to leta 1912, drugič pa leta 1927. Ta potovanja so opisana v literaturi kot »večtedenska«⁷.

Slavičevo prevajalsko delo Svetega pisma je zanimivo iz večih aspektov, naj povzamem citat, ki to zelo lepo definira: »Slavič je bil prvi katoličan med Slovenci, ki je Sveto pismo stare zaveze prevajal po hebrejskem izvorniku, saj so do tedaj katoličani Sveto pismo prevajali le iz latinske valgute. Njegov prevod je mejnik v tradiciji prevajanja tega dela na Slovenskem.«⁸

V teh začetnih letih službovanja je tudi veliko objavljajl in pisal, predvsem članke in razprave. Leta Velike vojne je Slavič preživel v Mariboru, služboval je na vojaški realki ter na državni realki v Mariboru.⁹

Leta 1918, natančneje 19. oktobra, je umrl Slavičev oče, Matija Slavič (rojen 25. decembra 1841), dočakal je 77 let. Oče je bil: »... ud okrajnega zastopstva v Ljutomeru, večletni načelnik krajnega šolskega zastopstva v Ljutomeru, večletni načelnik krajnega šolskega sveta v Vučji vesi, večleten župan in do smrti odbornik občine v Bučočovcih, za kmeta visoko izobrazhen, se je udeleževal političnega življenja med Slovenci od časa slovenskih taborov, ki se jih je z navdušenjem udeležil.«¹⁰

Vloga Slaviča na Pariški mirovni konferenci je znana, rad bi pa navedel njegove vidike, ki jih je imel o politiki na pariški mirovni konferenci. Splošno je Slavič bil razočaran nad politiko v Parizu, saj je menil, da so si države Wilsonove točke razlagale vsaka po svoje. Države so se ozirale na tajne sporazume, ki so bili podpisani že pred letom 1914 in tako ustvarjale nesorazmerja. Najbolj zanimiv vidik se mi je zdel naslednji: »Velike važnosti« nadaljuje Slavič pa so bili dalje gospodarski momenti. Po njih se je sodilo, s kakimi zvezami lahko kateri kos zemlje gospodarski živi, se razvija in napreduje. Če bi kaka meja, označena vsled etnografske (narodnostne) količine, povzročala gospodarski pogin tega dela, ni mogla obveljati. Žrtvovati se je moral narod, da se je ohranil kruh, naj si mu ga reže tuji narod.¹¹

Že splošno znano in priznано je, da je Pariška mirovna konferenca bila diktat poraženkam. Pomemben datum, ki ga je potrebno izpostaviti, je

1937, str. 3.

5 Vrbnjak, *Naše Prekmurje*, str. 320.

6 »Novice, Osebne stvari, K 60. letnici prelata g. Dr. M. Slaviča«, *Slovenski gospodar*, 3. februar 1937, str. 3.

7 Spominski zbornik Teološke fakultete, str. 48.

8 Vrbnjak, *Naše Prekmurje*, str. 321.

9 Vrbnjak, *Naše Prekmurje*, str. 320-321.

10 »Tedenske novice, Matija Slavič, v Bučočovcih v župniji sv. Križa na Murskem polju je v soboto dne 19. Oktobra umrl«, *Staža, Neodvisen političen list za slovensko ljudstvo*, 21. oktober 1918, letnik 10, št. 84, str. 2.

11 Vrbnjak, *Naše Prekmurje*, str. 322-323.

bil 20. maj 1919, ko so pred glavno komisijo konference tekla zaslišanja delegatov naše bivše države, na tem zaslišanju se je odločalo o usodi Prekmurja. Delegacijo Kraljevine SHS za Pariško mirovno konferenco je imenovala takratna vlada v Beogradu, treba je poudariti, da je sprva to bila delegacija Kraljevine Srbije, šele od maja 1919 je šlo za delegacijo kraljevine SHS. Treba je pojasniti še strukturo delegacije, ki je šla v Pariz, in sicer je šlo za zastopstvo sedmih delegatov, največjo vlogo so tu imeli takozvani »politični delegati«. Nižji telesi sta bili sekretariat in sekcije. K delegaciji je spadalo več strokovnjakov in ti so se delili po sekcijah. V etnografsko-zgodovinski sekciji sta bila Kovačič in Slavič. Jugoslovanska delegacija je štela kar 110 članov. Potovanje v Pariz je delegacija začela 5. januarja 1919. Kovačič in Slavič sta tja prispela 7. februarja 1919 (potovali so preko Švice).¹² O njuni poti v Pariz je poročalo tudi časopisje: »Brzobjavno sta pozvana v Pariz slovenska profesorja dr. Franc Kovačič in dr. Matija Slavič z Maribora za volo določitev severnih mej Jugoslavije. Oba sta izdelala natančen elaborat o severnih mejah.«¹³

Zanimivo je, da je Slavič med pripravami na konferenco prepotoval Prekmurje in obiskal večino vidnejših duhovnikov v Prekmurju. Zanimivo je tudi, da je Narodna vlada v Ljubljani položaj Prekmurja proučevala ravno na podlagi Slavičevega referata. V igri je bilo celo, da bi Maister z vojaško akcijo zasedel Prekmurje, kar pa takrat Ljubljana ni podprla. Zelo zanimiv je tudi naslednji vidik in sicer Slavičeva in Kovačičeva poročila v domovino, ki so bila objavljena v tedanjem časopisju – le ta pripovedujejo o ugodnem izidu za Slovensko narodnostno vprašanje in rešitvi severne meje in vprašanju Prekmurja, medtem ko sta v zasebnih pisemih znancem izražala zaskrbljenost nad politiko, ki se je vršila v Parizu.¹⁴ Slavičeva naloga v Parizu se je pričela marca 1919, ko je dokazoval, da je Prekmurje slovensko, z dvema spomenicama in sicer: *Le Prekmurje (Paris 1919)* in *De la Statistique du Prekmurje (Paris 1919)*. Slavič je prišel domov s konference julija 1919. 12. avgusta 1919 je jugoslovanska vojska zasedla Prekmurje, brez vojaških akcij in uporabo sile, takoj je bila uvedena tudi civilna uprava, na čelu katere je bil začasni civilni komisar.¹⁵

Leta 1922 je potekala konferenca v Londonu, na kateri so med drugim dokončno določili mejo med Madžarsko in Kraljevino SHS, Slavič je tja potoval kot izvedenec za dokončno ureditev meja.¹⁶

Naslednje pomembno poglavje in vprašanje, ki se odpira, je vezano na

¹² Prav tam, str. 322-324.

¹³ »Določitev severnih mej Jugoslavije.« *Novine, Pobožen družbeni pismeni list za vogrsko Slovence*, 2. februar 1919, št. 5, str. 2.

¹⁴ Prav tam, str. 324-326.

¹⁵ Prav tam, str. 326-329.

¹⁶ Dr. Matiji Slaviču želijo v Murski Soboti postaviti spominsko obeležje, dostopno na: http://www.pomurec.com/vsebina/40223/Dr_Matiji_Slavicu_zelijo_v_Murski_Soboti_postaviti_spominsko_obelezje, datum pridobitve 5. maj 2017.

ustanovitve Univerze v Ljubljani. Ogromno je o tem poročalo takratno slovensko časopisje, med drugim gre prebrati: »Gospodje poslanci! Da Slovenci v bivši Avstriji nismo mogli doseči univerze, ni bila kriva morebiti nizka stopnja naše kulture, ne pomanjkanje osnovnih in srednjih šol in tudi ne pomanjkanje dijakov ter profesorjev. Kriva je bila edino-le imperialistična in hegemonistična politika Avstrije. Edino ta nam ni pustila k višku ... politično so nas razdvojili, v kulturnem in gospodarskem oziru so nas zapostavljali in zatirali, toda ubiti nas niso mogli ...«¹⁷ Seveda navedek čisto ne drži, gre pa za zanimiv prikaz tedanjega poročanja in gledanja na bivšo državo. Bolj važen je sestavek, ki se v članku nadaljuje: »Univerza v Ljubljani bo Slovence rešila nemškega kulturnega varuštva. Skrbela bo za novo kulturno orientacijo in nam posredovala ne samo srbsko in hrvaško kulturo, ampak nas seznanila tudi s kulturo ostalih Slovanov in z angleško in francosko kulturo.«¹⁸ Pri obeh navedkih vidimo, da je govor napisan zelo politično, v tedanjem duhu, in sicer Avstrija kot poraženka na eni strani, na drugi strani pa je nova država ter zmagovalke (Anglija in Francija), take članke je seveda treba jemati z distanco. Dodati gre še en navedek, ki deloma pojasnjuje praktične razloge za nastanek univerze in sicer: »Univerza je vitalnega pomena za Slovence ... uradništvo nam more dati samo univerza v Ljubljani, ki odpre na široko pot naraščaju, ki vsled revščine ne more študirati drugod. Nujna potreba, da se otvori univerza še letošnjo jesen. Naši dijaki so večinoma revni in ne morejo študirati v tujini ... Da se more univerza otvoriti že jeseni, je treba takojšnjega imenovanja profesorjev, da izvrše vse nujne predpriprave za otvoritev univerze.«¹⁹

Ob ustanavljanju univerze v Ljubljani je Slavič bil predviden za profesorja bibličnih ved stare zaveze. Tako je 27. januarja 1920 postal izredni profesor za »biblične vede stare zaveze in orientalske jezike na Teološki fakulteti ljubljanske univerze.«²⁰ Že 27. junija 1921 je bil imenovan za rednega profesorja.²¹ Leta 1924 je postal tudi »papežev hišni prelat.«²² O tem je poročalo tudi časopisje in sicer: »Za njegovo vsestransko delo za Cerkev in njen procvit med Slovenci ga je imenoval sv. oče za svojega hišnega prelata.«²³ Treba je poudariti, da je Slavič bil v tem času zelo aktiven, objavljajl je članke ter druge sestavke ter bil tudi član številnih društev.²⁴ 2. julija 1931 je Slavič skupaj z ostalimi lavantinskimi duhovniki slavil

17 »Slovensko vseučilišče. (Govor poslanca Antona Sušnika 9. Julija)«, Slovenec, Političen list za slovenski narod, 16. julij 1919, št. 161, str. 1-2.

18 Prav tam, str. 2.

19 Prav tam, str. 2.

20 Vrbnjak, Naše Prekmurje, str. 331.

21 Letopis ljubljanske škofije, za leto 1944, založil Škofijski ordinariat, Natisnila Ljudska tiskarna v Ljubljani.

22 Slavič, Naše Prekmurje, str. 332.

23 »Novice, Osebne vesti, K 60. letnici prelata g. dr. M. Slaviča«, Slovenski gospodar, 3. Februar 1937, str.

24 Vrbnjak, Naše Prekmurje, str. 332.

30-letnico mašniškega posvečenja v Celju.²⁵ Funkcijo dekana je Slavič opravljal trikrat in sicer med leti 1924 in 1925, 1925 in 1926 ter nazadnje 1937 in 1938. Slavič je bil tudi rektor univerze in to dvakrat, funkcijo je opravljal med leti 1932-1934 ter 1939 in 1945. Njegovo vlogo rektorja najbolj opiše naslednji navedek: *»Kot rektor je v zelo težavnih okoliščinah s požrtvovalnostjo, z vztrajnostjo in odločnostjo branil in pospeševal razvoj slovenske univerze. Politično življenje na univerzi, ki se je na zunaj kazalo v pogostih študentskih nemirih, je Slavič uravnaval v soglasju s senatom, jezo mladih pa je čutil sam. Seveda pa je imel dr. Slavič pri številnih težavah na univerzi tudi kak veseli trenutek: sredi decembra 1929 je za častnega*

Slika 2: Ljubljanska univerza, nekoč deželni dvor, fotografija iz leta 1902.

doktorja ljubljanske univerze promoviral prijatelja dr. Antona Korošca, sredi februarja 1941 pa Ivana Hribarja, s katerim je plodno sodeloval v času prevrata po vojni.«²⁶ Bil je tudi škofijski cenzor.²⁷ Slavičeva vloga pa se je krepila tudi v javnem življenju. 28. julija je naše kraje obiskal poljski kardinal Avguštin Hlonda, papežev delegat in zastopnik. Tega dne je prispel v Maribor, kjer je kardinala pričakal velik sprejem, na katerem so bili tudi predstavniki državnih oblasti, vojska ter duhovščina, iz Ljubljane je prišel tudi ban dr. Marko Natlačen in prelat dr. Matija Slavič. Slavič je bil določen tudi za častnega spremljevalca kardinala.²⁸ Sploh v letih, ko je bil rektor univerze, je vidna njegova javna vloga, npr. leta 1937, ko je kralj Peter II. obeležil svoj štirinajsti rojstni dan. Takrat je Slavič 6. septembra daroval

25 *»Novice, Tridesetletnica mašniškega posvečenja«, Slovenski gospodar, 8: julij 1931, str. 4.*

26 *Vrbnjak, Naše Prekmurje, str. 332-333.*

27 *Letopis ljubljanske škofije, za leto 1944, Po stanju dne 15. septembra 1944, Založil škofijski ordinariat, V Ljubljani natisnila Ljudska tiskarna v Ljubljani, str. 114.*

28 *»Mednar. Manifestacija za Kristusa Kralja v Ljubljani, Pred prihodom papeževoga zastopnika«, Slovenski*

sveto mašo, kar je sodilo v sklop rojstnodnevne proslave kralja Petra II.²⁹ Decembra 1939 je v Ljubljani bila proslava ob 20-letnici ustanovitve univerze. Ravno v tem času je Slavič opravljal rektorsko funkcijo (1939-1945). Kot rektor je takrat imel tudi govor, ki se je glasil takole: »Gospod zastopnik Nj. Vel. Kralja, gospodje ministri, gospe in gospodje, vseučiliški kolegij; ob dvajsetletnici naše univerze nas je izvolil počastiti Nj. Vel. kralj Peter II., s tem, da je prevzel pokroviteljstvo nad našo proslavo, za kar mu izrekam iskreno zahvalo. Poslal je svojega zastopnika g. divizijskega generala Štefanovića, ki ga v naši sredi najprisrčneje pozdravljam. Prosim gospoda generala, naj izvoli sporočiti Nj. Veličanstvu, da se pri tej priliki naša univerza s pieteto spominja blagopokojnega kralja Aleksandra I., čigar ime nosi kot ime svojega ustanovitelja in zaščitnika. Nj. Vel. kralju Petru II. in vsemu kraljevskemu domu pa v znak vdanosti in zvestobe zakličemo trikratni živio. Že kot tretji rektor sem imel priliko spoznati, kako Nj. Kr. Vis. Knez namestnik Pavle z ljubeznijo in naklonjenostjo skrbi za uspeh in napredek naše univerze. Zato prosim, da pristanete na to, da odpošljemo Nj. Visočanstvu sledeči telegram: Nj. Kr. Vis. Knezu namestniku Pavlu, Belgrad. Univerza kralja Aleksandra I. v Ljubljani izreka pri svoji dvajsetletnici obstoja in pri svečani promociji gospoda senatnega predsednika dr. Korošca za častnega doktorja Vašemu Visočanstvu zahvalnost, vdanost in ljubezen. Rektor Slavič«³⁰ Slavič je na proslavi nosil tudi »rektorsko verigo«, kot to poroča časopisje.³¹

Slavič se je upokojil 31. avgusta 1951. Tudi po upokojitvi je še predaval, dve uri na teden, kar je počel do leta 1957. Eno leto pred smrtjo je nehal predavati.³² Dr. Matija Slavič je umrl v Ljubljani, na soboto 25. oktobra 1958, za posledicami kapi. Slovesna zadušnica je bila v ljubljanski stolni cerkvi, obred je vodil »veliki kancler fakultete mons. Anton Vovk«. Pogreb je bil 29. oktobra 1958 v Križevcih. V cerkvi je imel govor dr. Maksimiljan Držečnik, takratni mariborski škof. Rektorja in večkratnega dekana Teološke fakultete so se na ljubljanski univerzi spomnili 31. oktobra 1958, spominski govor je imel izredni profesor dr. Jakob Aleksič.^{33/34}

Slavič je dočakal 81 let; 58 let je bil duhovnik, doktorski naslov je nosil

29 »Prisrčne proslave 14tega rojstnega dneva kralja Petra II.« Slovenski gospodar, 8. september 1937, str. 11.

30 »Proslava 20 letnice slovenske univerze, Praznik slovenskega naroda, Slovesnost na univerzi«, Slovenec, 19. december 1939, št. 289, str. 1.

31 »Dvajsetletnica slovenskega vseučilišča, dr. Korošec častni doktor«, Slovenski delavec, 23. december 1939, št. 52, str. 1.

32 »Redni profesor prelat Dr. Matija Slavič 1877- 1958«, Zbornik 1958, In memoriam, Spominski zbornik Teološke fakultete, Ljubljana 1958, str. 35.

33 »Redni profesor prelat Dr. Matija Slavič 1877- 1958«, Zbornik 1958, In memoriam, Spominski zbornik Teološke fakultete, Ljubljana 1958, str. 35.

34 Tu moram dodati, da so ohranjeni vsi govori, ki so jih imeli vsi vidnejši tedanji duhovniki in profesorji Teološke fakultete univerze v Ljubljani, kar je fascinanten vir. Ogromno sem črpal ravno od tukaj kajti skoraj iz prve roke lahko zveemo za Slavičeve zasluge. Tu želim opozoriti tudi na pomembnost takih virov katere na žalost stroka pre pogosto prezre. Vir: Zbornik 1958, In memoriam, Spominski zbornik Teološke fakultete, Ljubljana 1958.

53 let, 38 let je bil profesor bibličnega študija. Posebej je treba izpostaviti Slavičev domovinski čut, ki ga je gojil, kar je nedvomno večkrat dokazal; na konferenci v Parizu, pa tudi s prevodi Svetega pisma. Izredno zanimiv je njegov posluh, ki ga je gojil do Prekmurja. Veliko je potoval peš po Prekmurju, tako se je seznanjal s kraji, govorjeno besedo in drugimi razmerami. Sam naj bi po Prekmurju razširjal Mohorjeve knjige in na ta način navduševal nad slovenstvom, kar mu je zagotovo tudi koristilo pozneje na konferenci v Parizu leta 1919 in še pozneje v Londonu leta 1922.³⁵

Slika 3: Dr. Matija Slavič v Novinah iz leta 1932.

Nekaj besed namenjam še njegovemu prevajalskemu prispevku, ki ga je dal slovenskemu narodu. S prevodi Svetega pisma stare zaveze je začel že pred letom 1930, dela nikoli v celoti ni dokončal. Imenovati ga gre za pionirja, kar se tiče prevajanja stare zaveze v slovenski jezik, saj je prevajal iz hebrejščine, kar smo že omenili. Čeprav ne gre pozabiti, da je tudi Simon

³⁵ Povzeto po govoru prodekana dr. V. Fajdiga, mons. Dr. Maksimiljana Držičnika in mons. Antona Vovka, v: *Zbornik 1958, In memoriam, Spominski zbornik Teološke fakultete, Ljubljana 1958, str. 36-42.*

Gregorčič prevajal staro zavezo svetega pisma, natančneje Jobovo knjigo.³⁶ Od tod zanimiva zgodba, da ko je prevajal pozno v noč, se je polival z mrzlo vodo, da bi pregnal utrujenost in si tako poškodoval eno oko in oslepel, že pred okupacijo. Nato je prevajalsko delo nadaljeval z zgolj enim očesom, kar nam pove ogromno o njegovi železni volji.³⁷ Gre omeniti še njegova važnejša dela, prva večja razprava je bila objavljena leta 1908 v »*Voditelju blagoslovnih ved*«, razprava pod naslovom »*Razum in volja pa vera*«. Leta 1911 sta izšla prva dva biblična spisa. Takrat se je začela njegova življenjska pot, ki jo je namenil stari zavezi. Leta 1914 je izdal potopi »*V deželi faraonov*«, šlo je za potopis potovanja, na katerem je Slavič bil leta 1912 v Palestini in Geiptu. Pomembno razpravo je izdal leta 1915 z naslovom »*K novi izdaji slovenskega sv. Pisma*«, tu si je nekako zadal, da bo svojo delo posvetil prevajanju svetega pisma stare zaveze. Leta 1921 je napisal knjigo o Prekmurju, o Prekmurju je ob različnih priložnostih objavljajl in pisal še večkrat.³⁸

Na Slaviča nas danes spominja mnogo knjig, strokovnih člankov ter obilica druge literature. V Križevcih pri Ljutomeru na pokopališču z lahkoto najdemo urejen Slavičev grob. Tamkajšnja občina že kar nekaj let zapored prireja »Slavičev večer«, na katerem se spomnijo na njegovo življenje in delo, ki ga je prispeval.³⁹ V rodnih Bučecovcih ni več izvirne rojstne hiše, saj so jo leta 1972 podrli.⁴⁰ Naslednja priložnost bo leta 2019, ko se bomo velikemu Prleku lahko primerno priklonili in se spomnili njegovih dosežkov. Naj poudarim, da s člankom želim opozoriti na veliko ime Prlekije ter ob 140-letnici rojstva spomniti na dogodke, aktualne pred sto leti, ki so za zmeraj spremenili usodo in podobo slovenskega naroda. Nesebična dejanja slovenske inteligence in duhovnikov pa naj nam bodo za vzgled.

LITERATURA

- ~ Slavič Matija, Naše Prekmurje, Zbrane razprave in članki, zbral, uredil in avtorjevo delo predstavil Viktor Vrbnjak, Pomurska založba, Murska Sobota, 1999.
- ~ Govor prevzvišenega gospoda mons. Dr. Maksimiljana Držečnika, V: Spominski zbornik Teološke fakultete, Ljubljana, 1958.
- ~ Letopis ljubljanske škofije, za leto 1944, Po stanju dne 15. Septembra 1944, Založil škofijski ordinariat, V Ljubljani natisnila Ljudska tiskarna v Ljubljani, str. 114.

36 Zbornik 1958, In memoriam, Spominski zbornik Teološke fakultete, Ljubljana 1958, str. 62.

37 Prav tam, str. 62.

38 Povzeto po govoru prodekana dr. V. Fajdiga, mons. Dr. Maksimiljana Držečnika in mons. Antona Vovka, v: Zbornik 1958, In memoriam, Spominski zbornik Teološke fakultete, Ljubljana 1958, str. 36-42.

39 »Slavičev večer v Križovcih z nazivom »naša, vaša Mura«, dostopno na: <https://www.prlekija-on.net/lokalno/12651/slavicev-vecer-v-krizevcih-z-nazivom-vasa-nasa-mura.html>, datum rpidobitve: 7. maj 2017.

40 Vrbnjak, Naše Prekmurje, str. 317.

ČASNIŠKO GRADIVO

- ~ »Tedenske novice, Matija Slavič, v Bučočovcih v župniji sv. Križa na Murskem polju je v soboto dne 19. oktobra umrl«, Staža, Neodvisen političen list za slovensko ljudstvo, 21. oktober 1918, letnik 10, št. 84, str. 2.
- ~ »Slovensko vseučilišče. (Govor poslanca Antona Sušnika 9. Julija)«, Slovenec, Političen list za slovenski narod, 16. Julij 1919, št. 161, str. 1-2.
- ~ »Določitev severnih mej Jugoslavije.« Novine, Pobožen družbeni pismeni list za vogrške Slovence, 2. februar 1919, št. 5, str. 2.
- ~ »Novice, Tridesetletnica mašniškega posvečenja«, Slovenski gospodar, 8. julij 1931, str. 4.
- ~ »Novice, Osebne stvari, K 60letnici prelata g. dr. M. Slaviča«, Slovenski gospodar, 3. februar 1937, str. 3.
- ~ »Prisrčne proslave 14tega rojstnega dneva kralja Petra II.« Slovenski gospodar, 8. september 1937, str. 11.
- ~ »Mednar. Manifestacija za Kristusa Kralja v Ljubljani, Pred prihodom papeževega zastopnika«, Slovenski gospodar, 2. avgust 1939, str- 1-2.
- ~ »Proslava 20 letnice slovenske univerze, Praznik slovenskega naroda, Slovesnost na univerzi«, Slovenec, 19. december 1939, št. 289, str. 1.
- ~ »Dvajsetletnica slovenskega vseučilišča, dr. Korošec častni doktor«, Slovenski delavec, 23. december 1939, št. 52, str. 1.
- ~ Letopis ljubljanske škofije, za leto 1944, založil Škofijski ordinariat, Natisnila Ljudska tiskarna v Ljubljani.

SPLETNE STRANI

- ~ Dr. Matiji Slaviču želijo v Murski Soboti postaviti spominsko obeležje, dostopno na: http://www.pomurec.com/vsebina/40223/Dr__Matiji_Slavicu_zelijo_v_Murski_Soboti_postaviti_spominsko_obelezje, datum pridobitve 5. maj 2017.
- ~ »Slavičev večer v Križovcih z nazivom »naša, vaša Mura««, dostopno na: <https://www.prlekija-on.net/lokalno/12651/slavicev-vecer-v-krizevcih-z-nazivom-vasa-nasa-mura.html>, datum pridobitve: 7. maj 2017.

Življenje in delo Jana Baukarta

Imena Jana Baukarta, čeprav je dejansko vse življenje živel in delal v Ljutomeru, se ga morda danes spomnijo komaj le nekateri starejši, medtem ko je mladi generaciji skoraj gotovo neznan. Zato ne bo odveč, če si tokrat, v tem zborniku, priključimo v spomin njegovo življenje in delo.

Jan Baukart

Jan Baukart je bil rojen 14. decembra 1889 v Celju, očetu Lovru Vaupotu in materi Ivani Baukart. Kot nezakonski otrok je živel do leta 1909 pri železničarski družini v Mariboru, kjer je sprva obiskoval petrazredno osnovno šolo, nato trirazredno meščansko šolo in nato še pripravnico učiteljsišča. Kot dober učenec se je vpisal v mariborsko učiteljsišče in ga obiskoval v letih 1905 do 1909, kjer je tudi maturiral. Takrat je na tej šoli v Mariboru ravnateljaval znani pedagog Henrik Schreiner, ki je mladega Baukarta po opravljenem strokovnem izpitu leta 1911 priporočal za učitelja na osnovno šolo v Ljutomer, na kateri je ostal do leta 1919. Takrat, po vojni, je bila v Ljutomeru ustanovljena meščanska šola in Baukart je bil njen začasni vodja, nato pa bil kar dve desetletji (1920-1941), do začetka druge

svetovne vojne v Sloveniji, njen ravnatelj. Leta 1933 je opravil strokovni izpit za ravnatelja na meščanskih šolah.

V začetku druge svetovne vojne so ga Nemci izselili na Hrvaško. Sodeloval je z Osvobodilno fronto, do leta 1944 živel v Ljubljani, nato pa bil v letih 1944-1945 interniran v Auschwitz na Poljskem.

Po koncu druge svetovne vojne je leta 1945 ponovno postal ravnatelj meščanske šole v Ljutomeru in to nalogo opravljal vse do upokojitve leta 1952.

Po upokojitvi se je leta 1953 preselil v Maribor, čez tri leta v lastno hišo, kjer je nato do leta 1958 še honorarno poučeval na klasični gimnaziji. Leta 1953 je DPM ustanovilo v Mariboru Pionirsko knjižnico, katere prvi upravnik je bil Jan Baukart. Knjižnico je večkrat uredil, a se je le ta tudi večkrat selila.

Baukart se je poleg učiteljevanja in ravnateljjevanja udeleževal tudi na pedagoškem področju, in sicer na področju pedagogike. Že leta 1913 je začel objavljati v pedagoški reviji *Popotnik*. V svojih prispevkih je obravnaval socialna vprašanja¹, vpliv ulice na otroka², po razpadu habsburške monarhije pa tudi o državljanski in domovinski vsebini v šoli³, kakor tudi o zgodovinskem pouku.⁴ Poročal in ocenjeval pa je prav tako o novih knjigah.⁵

Skupaj z Rudolfom Pečjakom je bil soavtor učbenika za zgodovino za četrti razred za meščanske šole z naslovom *Zgodovina za 4. razred meščanskih šol : življenje Slovanov v novem veku* (Ljubljana 1939). Prav tako je prevedel knjigo Friedricha Hilebrandta *Temelji nove šole in pota do nje* in delo Uždil-Razakova *Metodika likovne vzgoje v predšolski dobi* (1965).

Napisal je tudi knjigo *Otrok in knjiga* (Maribor 1954), ki je bila vodnik šolskim knjižničarjem.

Razne članke pedagoške vsebine in drugih vsebin je objavljala tudi v *Mladem svetu* (1955), *časnikih*: *Večer* (1954), *Ljudski glas* (1952), *Obmurski vestnik* (1954/55) in *Prosvetni delavec* (1951).

Na literarnem področju se je Baukart poskušal verjetno že kot dijak, čeprav je svoje prvo delo, novelo *Moja mlada ljubezen*, objavil leta 1911 v reviji

1 Časovna glosa k socialnemu vprašanju. *Popotnik*, 1924, 45, 1-15

2 Vzgojni vpliv ceste. *Popotnik*, 1913, 5, 121-123

3 V novi svet. *Popotnik*, 1919, 1, 1-5. (Govori, kako se otresti avstrijanstva na področju pedagogike);

Politična naloga šole. *Popotnik*, 1919, 147-149

O pozdravu. *Popotnik*, 1914, 80-83

J. Ruskin o nalogah in vzgoji ženstva. *Popotnik*, 1917, 49-55; 113-120; J. Ruskin O vrednotah čitanja. *Popotnik*, 1916, 10-16; 46-53; Iz japonske šole. *Popotnik*, 1922, 118-122, 161-168 (prevedel).

4 Nekaj o zgodovinskem pouku. *Popotnik*, 1917, 38, 162-164

5 Npr. *Knjiga o vojni (ocena knjige H. Barbussa Ogenj)*. *Popotnik*, 1918, 92-95

Slovan pod psevdonimom Ivan Mir. Pisal je tudi pesmi, ki jih je objavljaval v več revijah, kot: Zrnje, Mb. 1920/21; Odmevi, 1930, 1933.

Spisal je tudi knjigo krajših zgodb v prleškem narečju z naslovom *Štorije vujeca Balaža no drüge* (1968, ponatis 2014).

Baukart pa se je lotil tudi prevajanja literarnih del in kot že rečeno tudi poljudno-strokovnih. Prevajal je iz angleščine, češčine, srbohrvaščine in nemščine v slovenščino in iz slovenščine v nemščino.

Prevode iz angleščine je objavljaval v revijah Zvonček (1923), Življenje in svet (1930), Razori (1934/35).

Prevedel in priredil je delo Daniela Defoa o Robinzonu⁶, prevedel Rudyarda Kiplinga *Knjiga o džungli*,⁷ Johna Ruskina *O kraljevskih zakladih*⁸, šest angleških povesti (Maribor 1922). V slovenščino je prevajal še naslednje pisce: Washington Irving, Edgar Allan Poe, Charles Dickens, John Masefield, Lafcadio Hearn⁹, Zdenek Pluhar¹⁰.

Med dramami je prevedel dela avtorjev: George Bernard Shaw,¹¹ Jan Drda,¹² Jan Werich,¹³ Karel Čapek,¹⁴ František Tomek,¹⁵ Urban Gyula¹⁶ idr.

Baukart se je posvečal tudi narodopisnemu področju. S svojimi prispevki je sodeloval pri raznih časnikih, zbornikih¹⁷ in publikacijah.¹⁸ Na kratko je predstavil tudi prleščino.¹⁹

6 Daniel Defoe: *Marko Senjanin, slovenski Robinzon (The life and surprising of Robinzon Crusoe)*. Učiteljski tovariš 1920.

O tem delu so poročali:

F. Erjavec: *Marko Senjanin, slovenski Robinzon, Popotnik*, XLI, 1920, 126-127;

F. Bevč: J. B.: *Marko Senjanin, slovenski Robinzon, Dom in svet*, XXXIII, 1920, 141;

P. V. Brežnik: *Marko Senjanin, slovenski Robinzon, Ljubljanski zvon*, XI, 1920, 375-378;

7 Rudyard Kipling: *Knjiga o džungli (The jungle book)*. KTZ 1943; *druga knjiga o džungli (The second jungle book)*. KTZ 1943. In potem še s Pavlom Holečkom (*Knjiga o džungli*), izšla v Ljubljani pri založbi Mladinska knjiga leta 1951 in 1960.

O tem delu sta poročala:

M. Gliha: *R. Kipling, Knjiga o džungli. Ljudska pravica*, 29. XI. 1951;

M. G.: *Kiplingova knjiga o džungli. Obzornik*, VII, 1952, 63

8 Objavljeno v: *Popotnik*, 1916

9 *Knjiga o Japonski*. Ljubljana 1925

10 *Križ ob progi*. Ljubljana 1960, Maribor 1960

11 *Ljubimec*, SNG Maribor, 1931

12 *Či zoveš hujdiča*. SNG Maribor, 1956 (skupaj z Jankom Liško); delo je prevedel v prleščino.

13 *Teta iz Amerike*. SNG Maribor, 1965 (skupaj s Franom Žižkom)

14 *R. U. R. (Rossum's universal robots)*. SNG Maribor, 1966

15 *Lübezen po bukvicah. Toti teater* 1966

16 *Sinjmodri Peter*. LG Maribor, 1974

17 *Pozabljeni pisci Slovenskih goric: Božidar Flegerič, Josip Freunsfeld, Franc Mohorič, Miran Muršec, Franc Herič*. Panonski zbornik. Murska Sobota: Pomurska založba, 1966, 131-138

18 *Npr. O ljudskih grbih v Prlekiji. Zadružni koledar Pomurja* 1961, 131-135

19 *O nekaterih posebnostih prleščine. Štorije vujeca Balaža no drüge*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1968, 303-309

Omeniti moramo še naslednja dela: *Deset let meščanske šole v Ljutomeru: 1919-1929*. (Ljutomer 1929)²⁰, *Prlekija vas vabi* (Ljutomer 1935), *Šestdeset let slovenske pesmi v Ljutomeru: 1894-1954*, spomenica, /skupaj s Cirilom Miklom/ (Ljutomer 1954), *Devetdeset let Gasilskega društva Maribor mesto 1871-1961: v počastitev 20-letnice vstaje naših narodov* (Maribor 1961).

Poleg rednega priimka in imena je Baukart uporabljal tudi psevdonime, kakor: Mir Ivan, Hongapaj, pa tudi okrajšave (npr. Bt.).

Prav tako je sodeloval pri naprednem Sokolu, bil med ustanovitelji čebelarskega društva v Ljutomeru, deloval pri konjeniškem dirkalnem društvu (tudi kot šarter).

Njegova hčerka Janja (10. 3. 1920) je bila igralka in učiteljica glasbe. V sezoni 1943/44 je začela nastopati kot pevka v SNG Opera Ljubljana, v letih 1945 – 1947 je igrala v Drami Maribor, v sezoni 1949/50 je režirala dvoje iger na Ptuju. Leta 1964 je začela delati na PA v Mariboru kot učiteljica glasbe.

Zadnja leta življenja je Baukart vsako poletje neke za tri tedne prihajal v Radence na »nabiranje novih moči«. Umrli je 27. septembra 1974 v Mariboru. Pokopan je v Ljutomeru.

Za svoje delo na pedagoškem področju je leta 1968 prejel nagrado mesta Maribor. Leta 1969 je postal častni občan Ljutomera. Za svoje delo je prejel red dela III. stopnje (1949) in red zaslug za narod s srebrno zvezdo (1969). Po njem je poimenovana ulica v Ljutomeru in Mariboru.

O njem so med drugimi pisali Albert Žerjav,²¹ Božidar Borko,²² Alfonz Kopriva,²³ Melhior Rismal,²⁴ Tatjana Hojan,²⁵ Viktorija Bencik,²⁶ pa tudi drugi.²⁷

20 O tem delu je poročal Osterc: J. B. *Deset let meščanske šole v Ljutomeru 1919-1929*. *Popotnik*, LI, 1929/30, 125

21 Ob življenjskem jubileju Jana Baukarta. *Prosvetni delavec*, 23. 12. 1959; Janu Baukartu v spomin. *Večer*, 2. 10. 1974; Jan Baukart. *Sodobna pedagogika*, 1975, 54-55

22 Jan Baukart, *Delo*, 1. 10. 1974

23 Jan Baukart. *Prosvetni delavec*, 27. 12. 1974

24 Organizatorji in kulturniki med učiteljstvom meščanskih šol. *Gradivo za zgodovino meščanske šole*, VIII., 1960, 2-4.

25 Baukart, Jan (1889-1974). *Slovenska biografija*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2013; *Novi Slovenski biografski leksikon*. 2. zv. B-Bla. Ljubljana: ZRC SAZU, 2017.

26 Poosehljal je ljubezen do prleščine, Prlekov in Prlekije. *Vestnik, priloga Pen*, marec 2009 (26. III.) št. 169, 8-9 (32-33)

27 A. K.: Jan Baukart, 70-letnik. *Delo*, Ljubljana, 12. XII, 1959;

-er-: Ob 70-letnem jubileju pedagoga Jana Baukarta. *Večer*, 12. XII. 1959;

A.: Jan Baukart, sedemdesetletnik. *Pomurski vestnik*, 17. XII. 1959;

A.: Jan Baukart, zlatoporočenec. *Večer*, 26. V. 1964, 4

VIRI IN LITERATURA

Slovenski biografski leksikon. Ljubljana 1925-1932. Knj. 1, 28

Franc Zadavec, France Dobrovoljc; Baukart, Jan. Leksikon pisaca Jugoslavije, A-DŽ, knj. 1. Beograd, /Novi Sad/: Matica Srpska, 1972, 179

Ostalo je navedeno v opombah.

Ferdinand Lupša, geodet, raziskovalec in vaški župan

Ob prebiranju čtiva, ki nam pripoveduje o rodbinah Murskega polja, hitro naletimo na priimek Lupša. Rod je bil razvejan širom po Murskem polju in tudi na njegovem obrobju. Osebna zgodba Ferdinanda, poznanega tudi kot Ferdo Lupša, se prične v drugi polovici 19. stoletja.¹ Ferdinand Lupša se je rodil 5. aprila 1882 (ponekod 1881) v Drakovcih pri Mali Nedelji.²

Oče Tomaž Lupša (rojen 1853) in mati Jožefa Špindler sta se poročila leta 1880. Že Tomaž, oče Ferdinanda, je obetal veliko, o tem je pisal Srečko Pavličič v knjigi *Rodbine naše fare 2*, zapisal je takole: »Tomaž Lupša, Petrov sin, se je nekje izšolal in postal »agent davka na potrošnjo« kakor se je to imenovalo v nekdanji monarhiji. Nekaj časa je živel avstrijskem Murecku,

Slika 1: Ferdinand Lupša, hrani Rado Podgorelec.

- ¹ Pavličič Srečko, *Rodbine naše fare 2*, Samozaložba, 2014, Lendava, (glej poglavje Lupša, dalje: Pavličič, *Rodbine naše fare*).
- ² Ferdinand Lupša, https://www.myheritage.si/family-2_2037358_193869301_193869301/lup%C5%A1a-ferdinand-lupc5a1a-franc48dic5a1ka-jandl, datum pridobitve, 10. maj 2017.

žena Špindlerjeva pa je bila od Male Nedelje.«³ Ferdinandova mladost nam ni kaj veliko poznana. Vemo, da je bil po poklicu geodet.⁴ Literature ni veliko, sem pa prišel do podatka, da je hodil v »Untergymnasium« v Celju, šolsko leto 1895/1896.

Znano je, da je Ferdinand Lupša med drugim bil načelnik »kmetijskega društva za ormoški okraj«.⁵ Omenjeno društvo je namreč leta 1904 osnovalo svojo društveno knjižnico. Ker so sredstva bila omejena, je društvo dalo pobudo, da so knjige dobivali na podlagi podarjanj knjižnega gradiva iz vseh področij.⁶

Ferdinand Lupša definitivno velja za zelo zanimivo osebnost. Napisal je knjigo »Nordpolsphinx«. V omenjeni knjigi je spisal, kako bi načrtoval odpravo na severni tečaj.⁷ Nekaj besed o omenjeni Lupšovi knjigi - knjiga »Die Nordpolsphinx oder frage der modrenen Nordpolarforschung« je izšla v tiskarni pri založni knjigarni Dragotin Hribarja v Ljubljani. Lupša je v knjigi pisal o raziskovalcih Azije, Afrike, Amerike, Avstralije in Antarktike ter nenazadnje o severnem polu. V nadaljevanju sledi opis severnega pola od prvih obiskov do začetka 20. stoletja. Odkritja v 19. stoletju je razdelil na štiri dobe. V prvi opisuje odprave in odkritje »magnetičnega tečaja«, v drugi dobi je pisal o posameznih ekspedicijah. Tretja doba je tista, v kateri so posamezni raziskovalci in pustolovci šli proti severnemu polu, piše tudi o nemških ekspedicijah ter avstro-ogrskih potovanjih. V t.i. četrti dobi pa piše o: »Nansenova drzna ekspedicija, v ladji skozi cirkumpolarni led, Andreejevo podjetje v zrakoplovu, kakor tudi potovanje princa Savojskega, vojvode Abruzzov, ki mu sledita zaslužna moža Svedrump in Peary, ki sta šele lani dospela zopet v domovino.«⁸ Knjiga opisuje tudi, kako bi na podlagi tedanje nove tehnologije lahko zasnovali ekspedicije. Lupša je na podlagi spodletelih ekspedicij pripravil teoretične načrte za nove odprave na severni pol. V knjigi je tudi izrazil, da ima sam vizijo, kako tako ekspedicijo sploh izvesti.⁹

Zaradi ideje o potovanju na severni tečaj je bil februarja leta 1905 sprejet na avdicijo pri samem ministrskem predsedniku »dr. Pl. Hartlu pl. Korberju, naučnem ministru dr. Pl. Hartlu in drugih merodanjih vladnih krogih«. Vlada je sprva kazala zanimanje za omenjeno ekspedicijo. Tako

3 Pavličič, *Rodbine naše fare*.

4 »Prvi Prlek v džungli belega slona, Ferdo Lupša od Male Nedelje je bil raziskovalec in geodet, ki je proučeval današnjo Tajsko - Skrivnostna osebnost, ki je tragično umrla«, *Vestnik*, 8. oktober 2015, str. 8.

5 »Kmetijsko društvo za ormoški okraj«, *Domovina*, 5. januar 1905, št. 1, str. 3

6 *Prav tam*, str. 3.

7 *Slovan*, *Mesečnik za književnost umetnost in prosveto*, Zvezek 6, - letnik II, 1904, str. 40., (dalje: *Slovan*, *Mesečnik za književnost umetnost in prosveto*).

8 »Inženier Ferdinand Lupša, Die Nordpolsphinx oder frage der modrenen Nordpolarforschung«, *Slovan*, *Mesečnik za književnost umetnost in prosveto*, Zvezek 2. - letnik II, 1904, str. 59.

9 *Prav tam*, str. 59.

je Lupša očitno pričakoval podporo vlade.¹⁰ Ravno na Dunaju se je srečal s konzulom Siama, gospodom vitezem Langejem, ki mu je ponudil, da se poda na ekspedicijo v omenjeno državo. »Lupšova srčnost, podjetnost in živa želja, biti človeštvu na korist, ni pustila našemu rojaku; da bi dolgo premišljeval.«¹¹ Dalje je znano, da je 14. februarja prišel iz Dunaja v Ormož, 22. februarja pa je spet bil poklican nazaj na Dunaj, kjer je podpisal pogodbo o potovanju. 29. februarja je že potoval z vlakom v Genovo. Tam se je vkrcal na ladjo 2. marca.¹² Ponudbo mu je uradno ponudila družba »Siam canals Land und Irrigation Company«, in sicer da prouči kraje in razmere v takratni siamski državi. Kakor omenjeno, je ponudbo dobil po priporočilu siamskega konzula na Dunaju. Lupša naj te ponudbe ne bi pričakoval. Potovanje se je začelo v Genovi, kjer se je vkrcal na nemški parnik »Princ Heinrich«, potoval je preko »Neapola, Port Saida, Sueza v Rdeče morje.«¹³ Pogodbo bi naj podpisal za šest mesecev. Potovanje je bilo načrtovano tako, da bi sprva potoval v glavno mesto Siama Bangkok, od tam pa po reki Menam v osrčje dežele. Navodila za nadaljnjo pot mu je po pogodbi bila dolžna naložiti vlada Siama. Lupšev potovanje do Siama je bilo predvideno na 28 dni.¹⁴ 25. maja 1904 se je Lupša z dopisom javil iz Siama, izšel je članek pod naslovom »Glas iz Siama.« V omenjenem članku je Lupša zapisal nekaj karakteristik, ki jih ima Siamski narod. Zapisal je, da tam ni civilizacije, kakršno smo vajeni v naših krajih. Na civilizacijo so ga takorekoč vezala poročila, ki jih oddaja lahko le na »tri dni oddaljeno pošto v Klong-Rangaitu«, pa še to je lahko storil na vsakih štirinajst dni.¹⁵ Identičen dopis je bil objavljen tudi v časopisu *Glas Naroda, List slovenskih delavcev v Ameriki*. Prav posebej moram izpostaviti navedek, ki je bil objavljen v enem izmed Lupševih dopisov, objavljenem v *Domovini* iz leta 1904; zapisal je naslednje: »Žal, da mi ni mogoče dati tekom tukajšnjega delovanja popolnega potopisa tega potovanja, istotako ne morem pošiljati redno in obširnih poročil iz krajev, v katerih bivam, kajti od poštna štacije sem oddaljen približno tri dni, nadalje pa mi primanjkuje papir za dotične rokopise. Vendar hočem porabiti vsako priliko, katera se mi nudi, da orišem v kratkih potezah značilne točke tukajšnje narave. Natančnosti slede zato ob priliki mojega zopetnega prihoda (najbrž prihodnjo jesen) v Evropo, tja v milo domovino, po kateri hrepeni vedno moje srce in katero čislam in ljubim nad vse!«¹⁶

10 »Razne vesti, Iz domačih krajev. Iz središča nam piše G. Inžener Ferdo Lupša«, *Slovenski gospodar*, 25. februar 1904, str. 4.

11 *Mesečnik za književnost umetnost in prosveto*, str. 40.

12 *Prav tam*, str. 40.

13 »Celjske in štajerske novice, Naš rojak inge. Ferdo Lupša«, *Domovina*, 29. marec 1904, št. 25, str. 2.

14 *Mesečnik za književnost umetnost in prosveto*, str. 40.

15 »Klong-ji-Sib-Soung, 25. maja 1904. Glas iz Siama«, *Domovina*, 19. julij 1904, št. 55, str. 1.

16 »Dopisi, Klong-Sib-Pat, 1. Maja 1904, Glas iz Siama«, *Domovina*, 24. junij 1904, št. 48, str. 4.

Lupša je veliko pisal, in to najrazličnejše članke. Bil je dopisnik »Domovine« in dopisnik »Slovana«. ¹⁷ Leta 1904 je bil objavljen članek, v katerem je pisal o ugodni legi slovenskih dežel. Pisal je o pomenu lege ob morju. Med drugim je zapisal: »Vsakdo mora priznati, da je zemlja, na kateri stanujemo, za kupčijo kaj ugodna. Kolikor je tudi dežel pod našo vlado, nobena se po svoji legi v kupčijskih zadevah ne more strinjati s Slovenijo. Zakaj ne? Kratko, zato ker nobena druga ne leži tako ugodno ob morju, kakor naša domovina! Brez morja ni kupčije, in če tudi je, tedaj pa ni pomembna, konkurenca jo kaj lahko zaduši. Edino le morje daje kupčiji oddušek. Po morju je namreč kupčija vsem drugim deželam odprta, pa tudi naša dežela je odprta za ves ostali svet. Po morju se more naše blago po celem svetu izvažati in po istem morju se za more spet blago iz vseh krajev uvažati.« ¹⁸ Zelo zanimiv zapis, ki nam veliko pove o Lupšovem razmišljanju in občutku, ki ga je imel za trgovanje ter za strateški pomen morja. Najprej Lupša v objavljeni študiji piše o razmerah, ki vladajo v naših deželah, saj je večji del takratne trgovine obvladoval tuj kapital, večino nemški in italijanski. Piše tudi o pomenu začetnega kapitala in o pomenu vlaganj v trgovino. Lupša je videl trgovino kot panogo, v kateri se najprej in najhitreje, pa tudi nenazadnje najlažje zasluži in sploh pride do denarja. Zanimivo je Lupša nadaljeval že prej navedeno študijo: »Največja gonilna moč pa tiči seveda v našem razumu, v naši volji in v naših delavnih rokah! Tujci, razumnejši od nas, polastili so se že mnogih naših prirodninskih zakladov. Naša velika obrtnija je istotako kakor kupčija večji del v tujih rokah, in mi smo k večjimi le fužinski delavci. Na tem smo si pa veliko sami krivi, ker zmiraj smo bili preozkosrčni, zato glejmo in delajmo; glavni pripomoček k temu pa je seveda pouk in izobraževanje. Lotimo se v prihodnje bolj živo večjih obrtnijskih podjetij, ne bojmo sem da ne bi mogli najti za izdelke kupca, saj mejimo ob morje in se nam odpirajo vrata celega sveta, če kupca tu ne najdemo, našli ga bomo drugje.« ¹⁹ Spet navedek, ki nam veliko pove o razmišljanju Lupše. Poleg tega je še razmišljal o pomenu izobraževanja. Lupša je tako rekoč pisal o vsem mogočem, povsod pa je do izraza prišlo njegovo tehnično znanje ter znanje, ki ga je imel o kmetijskih panogah, tako je med drugim pisal tudi o pomenu in uporabnosti aluminija, o čebelarstvu, trgovanju itd. ²⁰

Nedvomno je bil Ferdinand Lupša strokovnjak v večih sferah. Tako je leta 1905 v Siam dobil vest o gradnji ozkotirne železnice med Ljutomerom in Ormožem. Temu je v dopisu oporekal, saj je menil: »... projektirane železnice popolnoma znane i koje sem svoj čas v to svrhu proučil, se moram takemu podvzetju kontra izreči, kajti taka železnica bi prav nič ne služila v korist prebivalstvu prizadetih okrajev ... torej izražam s tem, da se strinjam

17 Mesečnik za književnost umetnost in prosveto, str. 40.

18 »Naša kupčija in obrtnija. Študija. – Spisal inž. Ferdo Lupša.« Domovina, 23. februar 1904, št. 15, str. 1.

19 Prav tam, str. 1

20 »Tehnika, Aluminij pred 2000 leti«, Slovan, mesečnik za književnost umetnost in prosveto, Zvezek 1. – Letnik III, 1905 Ljubljana, str. 31.

popolnoma z dopisom v »Domovini« št. 47 z dne 14. junija t. l., da še skoro nobena ozkotirna železnica, ki stoji danes v prometu, ne obratuje, je znano dovolj – in zgradba take železnice je nesrečna zamisel. To mi mora potrditi vsak strokovnjak in trezno misleč človek ...«²¹ Navedek priča o tehničnem znanju, ki ga je imel Lupša, hkrati pa moramo upoštevati, da je bil v daljnem Siamu in je zmerom izražal skrb nad tem, kaj se dogaja v domovini; priča pa tudi o domovinskem čutu, ki ga je gojil. Lupša je v Siamu postal celo lastnik večjega zemljišča, o tem govori dopis iz *Domovine* leta 1906. Tam je opravljal tudi javno funkcijo in sicer: »inženir kraljevega irragations departementa«, član katerega je postal 1. januarja 1906.²² Lupša se je vrnil domov iz Siamu v drugi polovici leta 1906.²³ Takrat se je vrnil k idejam, ki jih je gojil že pred odhodom v Siam. Tako je spet pisal o severnem polu, in sicer je spisal poučni spis »Polarna sfinga«²⁴ Po vrnitvi iz Siamu je Lupša imel predavanje o tej tuji deželi, prvič v Ljutomerski čitalnici, in sicer 17. novembra 1906²⁵, pozneje je imel isto predavanje 6. decembra 1906 v Franc Jožefovi šoli.²⁶ Zanimiv bo mogoče podatek, da je Ferdinand Lupša bil tudi član zgodovinskega društva Maribor, o tem nam pripoveduje Časopis za zgodovino in narodopisje, ko v svojem imeniku članov navaja tudi Ferdinanda Lupšo.²⁷

Leta vojne je Lupša preživel v tujini. Kaj vse je počel v času vojne, ni čisto znano, tudi virov o tem manjka. Kakor poroča v svoji knjigi z naslovom *v Džunglah belega slona* (1930), je leta 1915 v Lampangu organiziral karavano za znanstvene namene.²⁸ Knjiga pripoveduje o njegovih potovanjih in doživetjih, ki jih je skusil skozi vsa leta v Siamu. A je to edini vir, ki ga imamo ravno za leta prve svetovne vojne.²⁹ V Siamu bi naj Lupša bil imenovan za univerzitetnega profesorja in vladnega svetnika, kakor navaja časopisni članek iz leta 1925, ko opisuje Lupševe funkcije v Siamu.³⁰ Iz dopisa leta 1919 je razvidno, da je še aprila t. l. zaprt kot vojni ujetnik v Indiji. Kot dokaz temu navajam naslednji navedek: »Dr. Rosina nam je dal na razpolago sledeče pismo: Ahmernagor, 20. aprila 1919. »Spoštovani gospod doktor! Gospod Inženir Lupša je Vam že pred mesci pisal. Nič odgovora. On ne more zopet pisati; zato kot »njegov tovariš in spremljevalec pišem sledeče: Žalostnim čustvom opažamo, da se za nas, ki smo prišli v vojno ujetništvo, nihče v domovini ne briga. Boli nas, če pomislimo, da smo zaprti, ker smo bili Avstrijci, da pa novo organizirana vlada ravno tako nič za nas ne stori, da

21

22 »Dopisi, Kraljevi inženir v Siamu«, *Domovina*, 13. junij 1906, št. 67 str. 2.

23 To je moč domnevati na podlagi dopisov kateri se več po tem obdobju ne pojavljajo, pa tudi članki, ki so napisani pričajo o Lupšovi prisotnosti na Murskem polju.

24 Poučni spisi in članki, *Polarna sfinga*«, *Slovan*, mesečnik za književnost in prosveto, Uredil Fran Govekar, Leto VI 1908, str. 4.

25 »Dopisi, v Ljutomerski čitalnici«, *Narodni list*, 23. november 1906, št. 5, str. 4.

26 »Dopisi, Učiteljsko društvo za Ljutomer«, *Domovina*, 30. november 1906, št. 140, str. 4.

27 »Imenik društvenikov«, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, Zgodovinsko društvo Maribor, Maribor 1908, Cirilova tiskarna, str. 207.

28 *Lupša Ferdo, V džunglah belega slona*, Prosveta, 1942.

29 *Prav tam*.

30 »Iz Maribora, Potovanje po Siamu.«, *Slovenski narod*, 29. maj 1925, št. 120, str. 3.

bi mogli odpotovati v domovino. Pisali smo brez uspeha dr. Korošču, »Slov. gospodarju« itd, Ali naši voditelji nimajo nobenih človeških čutil za nas? Pri zeleni mizi sedeti je prijetnejše, kakor v tropeči vročini moralno in telesno propadati. G. inženir Lupša pošilja Vam in vsem znancem velikonočni pozdrav!³¹ Iz dopisa torej lahko vidimo, da je bil Lupša še meseca aprila zaprt v Ahmednagor-u (v Indiji) kot vojni ujetnik, tja naj bi bil odpeljan iz Siama.³² Kdaj točno se je vrnil iz Indije, časopisje ne poroča, drugi viri, ki bi nudili te informacije, pa mi niso znani. V časopisju se tako spet leta 1920 pojavijo vesti, ki pričajo o predavanjih, ki jih je Lupša imel v okviru Učiteljskega društva za politični okraj Ljutomer, kjer je v sredini avgusta omenjenega leta imel predavanje »o vzhodnoazijski kulturi«.³³ Podobno predavanje je imel spet v mesecu novembru t.l., o čemer so poročali v Učiteljskem tovarišu.³⁴ Ljudski spomin pomni, da je Ferdinand Lupša po svoji vrnitvi iz Azije v takrat ustanovljeni Kraljevini SHS skušal organizirati nekakšno trgovsko izmenjavo med Kraljevino SHS in Siamom, zadeva bi naj propadla.³⁵ Da navedeno ni zgolj plod ljudskega spomina, nam dokazuje Lupšev pisni prispevek, ki ga je objavil leta 1920 v časniku *Nova doba*, ko je pisal o trgovinskem sodelovanju med Kraljevino SHS in Siamom. Zapisal je naslednje: »Kaj je moj cilj? Ne morem opisati v okvirju tega članka natanko in obširno razmerja v tej deželi. Opozoriti hočem na podlagi mnogoletnih študij, da je ta narod vreden, da se mu približamo tudi mi prijateljskim potom. Kakor se že storile to deloma marsikatere druge države!... da bode potem mogoče stopiti z njimi v prometno in trgovsko zvezo. Glejmo torej, a zadobimo trgovinsko in prijateljsko pogodbo z izhodnimi Azijati, to je v prvi vrsti Siamsko in potem tudi s Kino in japonsko vlado ... mi imamo mnogo produktov katere hočejo ti narodi ... Ali ne bi bilo lepo in častno, ako bi se tudi jugoslovanska zastava pokazala prvikrat na daljnem Izhodu? Ako smo si znali pridobiti svobodo.«³⁶ Navedek nam jasno opredeli Lupševo namero o trgovinski menjavi med azijskimi državami in Jugoslavijo. Iz časnikov lahko izvemo, da je dejansko bil ustanovljen »Jugoslovansko-siamski komite«, ta je bil osnovan pod okriljem Zavoda za pospeševanje zunanje trgovine ministrstva trgovine in industrije v Beogradu. Iz istega članka izvemo, da je Lupša tudi slikal in sicer pokrajino Siama: »Tudi slike pokrajin je naslikal g. Lupša sam. Niso sicer umetnine, a svojemu namenu služijo; kažejo naj vsaj bleđi odsev te eksotične dežele.«³⁷

31 »Dnevne novice, Pomoč našim vojnim ujetnikom«, Mariborski delavec, 29. julij 1919, št. 169, str. 3.

32 Prav tam, str. 3.

33 »Društvene vesti, Učiteljsko društvo za politični okraj Ljutomer«, Učiteljski tovariš, 5. avgust 1920, št. 29, str. 3.

34 »Društvene vesti, Učit. Društvo za pol. Okraj Ljutomerski«, Učiteljski tovariš, 25. november 1920, št. 45, str. 2.

35 Ustni vir: gospod Milko Krajnc (stanujoč Bučkovič 75, Mala Nedelja), razgovor 11. maj 2017.

36 »Inženier Ferdo Lupša, naš bodoči promet in Siam.«, Naša doba, 19. februar 1920, št. 22, str. 1.

37 »Razstave tretjega Mariborskega tena, Razstava jugoslovanskega-siamskega komiteja«, Mariborski »Večernik« Jutra, 10. avgust 1934, str. 8.

Leta 1920 je začel ponovno pisati za nekatere časnike, zagotovo je pisal za *Trgovski list*, v katerem najdemo njegovo objavo. Pisal je tudi za časopis *Nova doba*. 24. marca 1921 je Lupša imel predavanje o Siamu, ki ga je priredilo »Slov. trgovsko društvo v Mariboru«. Kot zanimivost je treba podati, da je to predavanje bilo popestrjeno z »ilustrovano s skioptičnimi slikami«. ³⁸ Na predavanju je Lupša pozival k trgovskemu sodelovanju z vzhodno Azijo, podobno kakor so to počeli Angleži, Francozi, Nemci, Danci, Holandi, Švicarji in drugi narodi. Omenjena objava lepo ponazori vsebino Lupševih predavanj, torej ni bilo samo potopisno predavanje, temveč je tudi pozival k razvoju trgovine. ³⁹

Lupša je bil včlanjen tudi v *Samostojno kmetijsko stranko* ⁴⁰, katero so ustanovili 1. junija 1919, zaradi procesov, ki so se dogajali znotraj liberalnega tabora. S takrat novo ustanovljeno stranko so želeli pridobiti podporo na podeželju, najbolj znan predstavnik omenjene stranke je bil Ivan Pucelj. ⁴¹ Zanimivo, da se je Lupša zainteresiral za politiko; sodeč po njegovi izobrazbi ni presenečenje, da se je pridružil liberalnemu taboru.

Nadaljnji podatek, ki ga imamo o Lupši, je poroka z učiteljico Frančiško Jandl (rojeno 1882), leta 1921. ⁴² Kako in kje je spoznal učiteljico Jandlovo, ostaja skrivnost, gre pa domnevati, da sta se spoznala v okviru ljutomerskega učiteljskega društva. A to je zgolj domneva, za enkrat jasnejšega dokaza, ki bi o tem pričal, ni. Žena Frančiška je bila leta 1929 odlikovana z redom Sv. Save 3 stopnje, o čemer je poročalo tudi časopisje. Odlikovanje se je podeljevalo za civilne zasluge, ni pa prineslo nobenega naziva. ⁴³ Znano je, da se je Frančiška Lupša upokojila leta 1939. ⁴⁴ V zakonu se jima je rodila hči Noela, ki se je po vojni preselila, konkretnjših stikov z domačim okoljem več ni imela.

Lupša je med drugim pisal tudi o gospodarskem položaju Slovenskih goric ter pozival k skorajšnji izgradnji železniške povezave, saj je regija imela številne gospodarske izostanke ravno zaradi slabih prometnih povezav. Takrat je pisal tudi o trgovini z jajci ter trgovini z drugimi dobrinami in pridelki, ki jih je premoglo širno Mursko polje in Slovenske gorice ter cela Prlekija. ⁴⁵ Da je Lupša bil vsestransko razgledana osebnost, nam pripovedujejo številni članki, ki so med drugim osnova tega zapisa, kajti drugih virov je zelo malo. Tako lahko na podlagi članka iz leta 1923 izvemo,

38 »Predavanje o Siamu«, *Tabor*, 10. april 1921, št. 80, str. 2.

39 *Prav tam*, str. 2.

40 »Občni zbor kmetijske družbe za Slovenijo«, *Straža*, 19. april 1921, št. 47, str. 1.

41 *Podgorelec Rado, Josip Mursa – portret slovenskega liberalnega narodnjaka ob 150-letnici rojstva*, v: *Zgodovinski listi, Zbornik Splošne knjižnice Ljutomer, Ljutomer 2014*, str. 34.

42 *Pavličič, Rodbine naše fare*.

43 »Odlikovanja prosvetnih delavcev«, *Učiteljski tovariš*, 12. september 1929, št. 5, str. 5.

44 »Razne občevalne odredbe«, *Kraljevina Jugoslavija, Službeni list kraljevske banske uprave Danske banovine*, 25. marec 1939, str. 4.

45 »Inž. Ferdo Lupša: Narodnogospodarski položaj Slovenskih goric«, *Kmetijski list*, 16. marec 1922, št. 11, str. 3.

da so med gradnjo železnice na relaciji Ljutomer – Murska Sobota naleteli na arheološke ostanke, katere je šel med drugimi proučit tudi Lupša. Take objave pripovedujejo o njegovem zanimivem življenju.⁴⁶

Lupša je bil aktiven tudi pri Mali Nedelji. Ko je 20. julija 1924 *Narodno kulturno društvo Male Nedelje* odprlo svoj društveni dom, jih je pozdravil in nagovoril tudi Lupša, ki je predstavil »*zgodovinske spominske spise društva*«. ⁴⁷ Med drugim je Lupša imel predavanja celo v Zagrebu in sicer leta 1925.⁴⁸ Predavanje je imel tudi v Narodnem domu v Mariboru, oktobra 1925.⁴⁹

Lupša je bil pri Mali Nedelji tudi odbornik *Kmetijske podružnice Mala Nedelja*, zraven drugih odbornikov je bil izvoljen na občnem zboru 19. aprila 1925, načelnik Kmetijske podružnice pa je bil Lovro Spindler.⁵⁰ Lupša je bil vsestranski človek, ogromno je prispeval za dobrobit ljudi okrog sebe. Tako je avgusta 1926 organiziral dvodnevno ekskurzijo agrarcev iz Male Nedelje v Maribor, na ekskurziji so si med drugim ogledali tamkajšnjo srednjo sadjarsko in vinarsko šolo.⁵¹

Ferdinand Lupša je leta 1930 izdal že omenjeno knjigo *V džunglah belega slona*. O izdaji knjige je poročalo tudi časopisje; vsebinsko je razdeljena na več poglavij in pripoveduje o potovanjih, ki jih je Lupša imel po Siamu. Knjiga še danes predstavlja zanimivo branje, saj je pisana v zanimivem, a preprostem jeziku.

Zanimiv in manj znan podatek, za katerega je vedel že Pavličič (*Rodbine naše fare 2*), je ta, da je leta 1934 Ferdinand Lupša potoval v Alžirijo. O tem je poročalo tudi časopisje, saj je Lupša napisal članek z naslovom: »*S kraljico Marijo v Alžiru*«⁵². Lupša je leta 1933 in pozneje, kar zasledimo iz časopisja za leto 1934, bil gost na Šolskem radiu, kjer je v oddaji pripovedoval o svojih potovanjih.⁵³

Lupševa hiša v Drakovcih (danes hišna št. 77) je bila skoraj idilična. Tipična kmečka hiša, zraven katere je bil hlev ter vodnjak, ki je ohranjen še danes. Na kmetiji pri Lupševih so bili hlapci in dekla. Lupševa posest je bila ocenjena na cca 7-8 hektarjev zemlje. Lupša se je ukvarjal tudi z vinogradništvom, o njem je tudi pisal. Gojil je tudi sadno drevje.⁵⁴ Lupša je med drugim

46 »Arheološke izkopanine pri Veržeju«, *Slovenski narod*, 17. avgust 1923, št. 186, str. 5.

47 »Mala Nedelja«, *Jutro*, 26. ulij 1924, št. 175, str. 3.

48 »O Carigradu«, *Tabor*, 20. maj 1925, št. 113, str. 2.

49 »Nocoj 3. t. m. ob 19. uri vsi v Narodni dom na umetniški in zabavni večer dramatičnega društva!«, *Tabor*, 4. oktober 1925, št. 225, str. 2.

50 »Iz delovanja podružnic, Kmetijska podružnica pri Mali Nedelji«, *Kmetovalec, Glasilo Kmetijske družbe za Slovenijo*, 15. julij 1925, št. 13, str. 8.

51 »Kmetje iz Male Nedelje na izletu v Mariboru«, *Tabor*, 25. avgust 1926, št. 191, str. 2.

52 »Opazka k zgradbi železnice med Ormožem in Ljutomerom, Klong Si. 20. julija 1905«, *Domovina*, 1. september 1905, št. 69, str. 3.

53 »Šolski radio«, *Šolski tovariš*, 15. marec 1934, št. 31, str. 4.

54 *Ustni vir: Gospod Ciril Sobočan (stanujoč Bučkovi 59, Mala Nedelja), razgovor 9. maj 2017.*

tudi umno čebelaril. Še več. Na to temo je tudi pisal in objavjal.⁵⁵ Najtežje vprašanje glede Lupše se nam postavi z začetkom okupacije leta 1941. Okupator ga je, kot nemško govorečega izobraženca, med vojno postavil za vaškega župana pri Mali Nedelji. Treba je poudariti, da je funkcija bila bolj kot ne častna in ni imela večjega finančnega učinka za Lupšo. Kaj vse se je dogajalo z Lupšo tekom let okupacije, nam ostaja neznanka. Znano je, da je ljudi pozival, da se med seboj ne tožijo in naj raje delujejo složno. Uradno so ga obsodili na smrt 21. januarja 1945.⁵⁶ Dejansko pa je šlo za obračun, ki v teh krajih ni bil edini. Če je že šlo za kolaboracijo, kot so trdili, je ta bila upravna in iz čisto administrativnih vidikov, ki jih je Lupša pri opravljanju javne funkcije imel. Ko je Lupšo okupator imenoval za vaškega župana, bi zavrnitev te funkcije lahko imela zanj usodne posledice. Take kolaboracije je bilo med vojno veliko, obračuni in obsodbe zoper njo pa so bile krivične, nedosledne in pristranske. Kot trdi avtor *Drago Novak* v svoji knjigi *Prlekija 1941-1945* »... so partizani obsodili na smrt prav tako vnetega nacističnega vodjo krajevne skupine pri Mali Nedelji, ing. Ferda Lupša ...«⁵⁷, ker je opravljal javno funkcijo, na katero je bil imenovan s strani okupatorja. Navedek gre razumeti kot skupek trditev, ki so bile zapisane v nekem drugem političnem času in ga je treba obravnavati s kritično distanco.

Danes je od Lupše ostalo le malo znanega. Dokumentov skoraj ni več, nanj spominjajo še ruševine hiše v Drakovcih pri Mali Nedelji, nekaj slik, ki jih je sam naslikal pred prvo svetovno vojno, fotografije, izmed katerih so bile nekatere predstavljene na razstavi »Umetni raj Ferda Lupše«, ki je bila leta 2015 tudi v Ljutomeru v prostorih Splošne knjižnice Ljutomer.⁵⁸ Ljudski spomin v krajih pri Mali Nedelji še pomni ime Ferdo Lupša, osebni predmeti pa so v večini bili uničeni ali pa razpršeni.

Posebno pozornost gre nameniti še Lupševim slikam, ko jih je naslikal med bivanjem v Siamu. Kot že rečeno, so slike v zasebni lasti. Umetniške vrednosti kot take nimajo, gre pa za domoznansko vrednost, katero nedvomno imajo. Zraven krajinske tematike Siam je Lupša upodobil tudi domači kraj. Tehnika je zelo preprosta, najverjetneje je želel svojo občutenje in vrednotenje trenutnega dojemanja posredovati naprej, način je našel v sliki, kakor tudi fotografiji. Lupševe fotografije so bile že obdelane in so tudi na primeren način publicirane. Kaj več o Ferdinandu Lupši pa ob kaki drugi priložnosti.

55 »Tehnika, prenos panja v poljedelstvu«, *Slovan, Mesečnik za književnost umetnost in prosveto*, Zvezek 4. – letnik II, 1904, str. 37.

56 *Novak Drago, Prlekija 1941-1945, Založba Borec Ljubljana, str. 339.*

57 *Prav tam, str. 339.*

58 »Prvi Prlek v džungli belega slona, Ferdo Lupša od Male Nedelje je bil raziskovalec in geodet, ki je proučeval današnjo Tajska – Skrivnostna osebnost, ki je tragično umrla«, *Vestnik*, 8. oktober 2015, str. 8.

Slika 2 : Mihaličevi pri Mali Nedelji. Ferdinand Lupša na sredini v času med drugo svetovno vojno. Hrani Splošna knjižnica Ljutomer OE Muzej.

Literatura

- ~ Lupša Ferdo, V džunglah belega slona, Prosveta, 1942.
- ~ Novak Drago, Prlekija 1941-1945, Založba Borec Ljubljana
- ~ Pavličič Srečko, Rodbine naše fare 2, Samozaložba, 2014, Lendava.
- ~ Podgorelec Rado, Josip Mursa – portret slovenskega liberalnega narodnjaka ob 150-letnici rojstva, v: *Zgodovinski listi, Zbornik Splošne knjižnice Ljutomer*, Ljutomer 2014.

Časniško gradivo

- ~ »Tehnika, prenos panja v poljedelstvu«, Slovan, Mesečnik za književnost umetnost in prosveto, Zvezek 4. –letnik II, 1904, str. 37.
- ~ »Naša kupčija in obrtnija. Študija. – Spisal inž. Ferdo Lupša.« Domovina, 23. februar 1904, št. 15, str. 1.
- ~ »Razne vesti, Iz domačih krajev. Iz središča nam piše G. Inženier Ferdo Lupša«, Slovenski gospodar, 25. februar 1904, str. 4.
- ~ »Celjske in štajerske novice, Naš rojak inge. Ferdo Lupša«, Domovina, 29. marec 1904, št. 25, str. 2.
- ~ »Dopisi, Klong-Sib-Pat, 1. maja 1904, Glas iz Siama«, Domovina, 24. junij 1904, št. 48, str. 4.
- ~ »Klong-Ji-Sib-Soung, 25. maja 1904. Glas iz Siama.«, Domovina, 19. julij 1904, št. 55, str. 1.

- ~ »Inžener Ferdinand Lupša, Die Nordpolsphinx oder frage der modrenen Nordpolarforschun«, Slovan, Mesečnik za književnost umetnost in prosveto, Zvezek 2. – letnik II, 1904, str. 59.
- ~ Slovan, Mesečnik za književnost umetnost in prosveto, Zvezek 6, - letnik II, 1904, str. 40., (dalje: Slovan, Mesečnik za književnost umetnost in prosveto).
- ~ »Kmetijsko društvo za ormoški okraj«, Domovina, 5. januar 1905, št. 1, str. 3
- ~ »Opazka k zgradbi železnice med Ormožem in Ljutomerom, Klóng Si, 20. julija 1905«, Domovina, 1. september 1905, št. 69, str. 3.
- ~ »Dopisi, V ljutomerski čitalnici«, Narodni list, 23. november 1906, št. 5, str. 4.
- ~ »Dopisi, Učiteljsko društvo za Ljutomer«, Domovina, 30. november 1906, št. 140, str. 4.
- ~ »Tehnika, Aluminij pred 2000 leti«, Slovan, mesečnik za književnost umetnost in prosveto, Zvezek 1. – Letnik III, 1905 Ljubljana, str. 31.
- ~ »Dopisi, Kraljevi inžener v Siamu«, Domovina, 13. junij 1906, št. 67 str. 2.
- ~ Poučni spisi in članki, Polarna Sfinga«, Slovan, mesečnik za književnost in prosveto, Uredil Fran Govekar, Leto VI 1908, str. 4.
- ~ »Imenik društvenikov«, Časopis za zgodovino in narodopisje, Zgodovinsko društvo Maribor, Maribor 1908, Cirilova tiskarna, str. 207.
- ~ »Dnevne novice, Pomoč našim vojnim ujetnikom«, Mariborski delavec, 29. julij 1919, št. 169, str. 3.
- ~ »Inžener Ferdo Lupša, naš bodoči promet in Siam.«, Naša doba, 19. februar 1920, št. 22, str. 1.
- ~ »Društvene vesti, Učiteljsko društvo za politični okraj Ljutomer«, Učiteljski tovariš, 5. avgust 1920, št. 29, str. 3.
- ~ »Društvene vesti, Učit. društvo za pol. Okraj Ljutomerski«, Učiteljski tovariš, 25. november 1920, št. 45, str. 2.
- ~ »Predavanje o Siamu«, Tabor, 10. april 1921, št. 80, str. 2.
- ~ »Občni zbor kmetijske družbe za Slovenijo«, Straža, 19. april 1921, št. 47, str. 1.
- ~ »Inž. Ferdo Lupša: Narodnogospodarski položaj Slovenskih goric.«, Kmetijski list, 16. marec 1922, št. 11, str. 3.
- ~ »Arheološke izkopenine pri Veržeju«, Slovenski narod, 17. avgust 1923, št. 186, str. 5.

- ~ »Mala Nedelja«, Jutro, 26. ulij 1924, št. 175, str. 3.
- ~ »O Carigradu«, Tabor, 20. maj 1925, št. 113, str. 2.
- ~ »Iz Maribora, Potovanje po Siamu.«, Slovenski narod, 29. maj 1925, št. 120, str. 3.
- ~ »Iz delovanja podružnic, Kmetijska podružnica pri Mali Nedelji«, Kmetovalec, Glasilo Kmetijske družbe za Slovenijo, 15. julij 1925, št. 13, str. 8.
- ~ »Nocoj 3. t. m. ob 19. uri vsi v Narodni dom na umetniški in zabavni večer dramatičnega društva!«, Tabor, 4. oktober 1925, št. 225, str. 2.
- ~ »Kmetje iz Male Nedelje na izletu v Mariboru«, Tabor, 25. avgust 1926, št. 191, str. 2
- ~ »Odlikovanja prosvetnih delavcev.«, Učiteljski tovariš, 12. september 1929, št. 5, str. 5.
- ~ »Prvi Prlek v džungli belega slona, Ferdo Lupša od Male Nedelje je bil raziskovalec in geodet, ki je proučeval današnjo Tajsko – Skrivnostna osebnost, ki je tragično umrla«, Vestnik, 8. oktober 2015, str. 8.
- ~ »Šolski radio«, Šolski tovariš, 15. marec 1934, št. 31, str. 4.
- ~ »Razne občevalne odredbe«, Kraljevina Jugoslavija, Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, 25. marec 1939, str. 4.
- ~ »Prvi Prlek v džungli belega slona, Ferdo Lupša od Male Nedelje je bil raziskovalec in geodet, ki je proučeval današnjo Tajsko – Skrivnostna osebnost, ki je tragično umrla«, Vestnik, 8. oktober 2015, str. 8.

Spletne strani

- ~ Ferdinand Lupša, https://www.myheritage.si/family-2_2037358_193869301_193869301/lup%C5%A1a-ferdinand-lupc5a1a-franc48dic5a1ka-jandl, datum pridobitve, 10. maj 2017.

Ustni vir

- ~ Ustni vir: Gospod Ciril Sobočan (stanujoč Bučkovci 59, Mala Nedelja), razgovor 9. maj 2017.
- ~ Ustni vir: gospod Milko Krajnc (stanujoč Bučkovci 75, Mala Nedelja), razgovor 11. maj 2017.

Franc Košar (1884-1952)

Letos mineva 65 let od smrti prleškega slikarja Franca Košarja. Njegova likovna dela, ki ga izpričujejo kot talentiranega in v marsikaterem pogledu izstopajočega, ne le pomurskega, temveč slovenskega slikarja, so zastopana v le dveh javnih zbirkah. Stroka ga umešča v t. i. skupino »izgubljenih pomurskih umetnikov«. Temu je botrovalo težaško življenje, prepredeno z nitmi grenke usode, ki se je večkrat grobo poigravala z nežno dušo umetnika in ga prikrajšala za veljavo v umetniškem miljeju.

Slika 1: Franc Košar, Arhiv PMMS

Ob obletnici in z željo javnosti približati osebnost Franca Košarja, kakor tudi v kratkem pregledu predstaviti življenje ter delo skozi zbirko del, ki jih hranimo v Pomurskem muzeju Murska Sobota, je nastal ta kratki prispevek

Franc Košar se je rodil 14. julija 1884 v Slaptincih, naselju v občini Sveti Jurij ob Ščavnici. Oče Franjo Košar je bil dobro stoječi kmet, nečak pesnika in narodnega buditelja Jakoba Košarja, ljubitelj umetnosti in kulturno razgledan, ki je sinu omogočil dobro splošno in umetnostno šolanje doma ter v tujini. Umetniški talent, ki ga je izkazoval že v osnovni šoli na Stari gori, je nadgrajeval na Deželni umetniški šoli v avstrijskem Gradcu,

leta 1910 pa je bil že vpisan na münchensko akademijo, ki jo je zaključil leta 1914. V razredu profesorja Habermanna je uspeval kot kvaliteten portretist, s tem, da se je izobraževal tudi na področju krajinske in žanrske motivike ter kiparstva. Njegov učitelj je bil nekaj časa tudi Franz von Stuck, slikar, ki je odločilno zaznamoval obdobje Jugendstila. Med študijem v Münchnu je že dobival prva portretna naročila, družil se je s študentskim intelektualnim miljejem predvojne bavarske prestolnice, ponujeno mu je bilo mesto profesorja slikarstva, vse to pa je pretrgal začetek prve svetovne vojne in poziv k mobilizaciji. Košar je tako namesto študijskega potovanja v Italijo prispel na vzhodno fronto v Galiciji, kje je bil leta 1915 huje ranjen. Po vrnitvi iz vojne domov so ga pestile zdravstvene in ekonomske težave. Obetavnega in talentiranega slikarja so namreč v njegovem aktivnem umetniškem življenju dvakrat izigrali in razočarali znanci, ki so mu obljubljali razstavni uspeh in prodor na umetniški trg. Prva tovrstna epizoda se je izvršila tik pred začetkom prve svetovne vojne, ko je poslal 50 svojih slik v Anglijo, kjer naj bi bile razstavljene. Razstave nikoli ni bilo, dela naj bi bila domnevno na nekem trajektu, ki naj bi ga potopili, a resnica je še do danes zakrita, kakor tudi če in kdo se je okoristil na račun mladega slikarja. O tem lahko preberemo tudi v zapisu o slikarju v Slovenskem biografskem leksikonu, kjer se besedilo zaključí z »in je tako njegovo življenjsko delo skoraj uničeno«.

Slika 2: Moški pol akt. Avtor fotografije T. Vrečič, Arhiv PMMS

Mladi umetnik Košar je s tem doživel hud osebni in seveda tudi poslovni oz. karierni udarec, kar se je odražalo na njegovi nadaljnji umetniški in osebni življenjski poti.

Druga zelo podobna epizoda se je zgodila v času druge svetovne vojne, ko je ostal brez slik, ki so bile na pobudo nekega dobrotnika namenjene za razstavo v Ljubljani. Ostaja domneva, da so vsa dela še vedno prisotna v določenih krogih, pod čigavim imenom in v kakšnih okoliščinah, pa za enkrat še ni ugotovljeno.

Če se vrnem na njegovo ustvarjalno pot, je po koncu prve svetovne vojne prejel štipendijo za izpopolnjevanje na praški slikarski akademiji. Leto dni je preživel v slikarskem razredu v ateljeju pri profesorju Vojtěchu Hynaisu, poučevala sta ga tudi slavni hrvaški slikar Vlaho Bukovac in profesor Pirner, a noben od njih ni imel nanj močnejšega vpliva. Znano je, da se je v Pragi družil s slovenskimi slikarji Antejem Trstenjakom, Božidarjem Jakcem in Ivanom Kosom, a ga je potem resna pljučna bolezen privedla nazaj v rodno Prlekijo. Doma je ponovno prijateljeval s pesnico Kristino Šulerjevo in njeno hčerko Kristo, v katero je bil zaljubljen, a žal ne tudi uslišan. Njihov literarno-glasbeni umetniški krog je bil izpolnjen z druženji, poezijo, glasbo in ustvarjanjem. Franc Košar se je poleg likovne ukvarjal še z glasbeno umetnostjo, izdeloval je gosli, na katere je tudi sam igral, saj se je ponašal ne le z nespornim slikarskim talentom, temveč tudi absolutnim posluhom. Kot vir preživljanja in ustvarjanja mu je vzporedno služila tudi fotografska dejavnost.

Leta 1929 se je mlada Krista Šuler preselila v Ljubljano, potem je v tragičnih okoliščinah izgubil še očeta in tako je bolj kot ne ostal osamljen. Ustvarjalni zagon je s številnimi osebnimi razočaranji in napredovanjem boleznih postopoma ugašal in po letu 1930 likovno ni več ustvarjal, kot lahko sklepamo na podlagi znanega ohranjenega in dostopnega opusa.

Vsi ti udarci usode so ga tako ponovno povezali z mamo, ki v času sinovega odrasčanja niti ni razumela niti odobravalala njegovega kakor tudi ne soprogevega umetniškega čuta, kar je pozneje vodilo v ohladitev medsebojnih odnosov. Skupaj z njo se je slikar najprej naselil v Žalarjevi hiši v Kuršenščaku pri Mali Nedelji, potem pa v Šrolovi viničariji v Bodislavcih.

V času druge svetovne vojne sta živela v revščini in pomanjkanju, saj ju njegov poklic fotografa v vojnih razmerah ni več mogel preživljati, prijateljev in dobrotnikov, ki bi mu priskočili na pomoč, pa v okolici in vojnih razmerah ni bilo. Šele po osvoboditvi mu je bila podeljena umetniška mesečna renta.

Franc Košar je umrl 6. aprila 1952 in je pokopan v Vidmu ob Ščavnici. Ob smrti je bil kot slikar med ljudmi povsem neznan, številni so ga namreč poznali predvsem kot fotografa in izdelovalca gosli.

Se je pa do danes ohranilo nekaj sto likovnih del, tako v javnih zbirkah (Umetnostna galerija Maribor, Pomurski muzej Murska Sobota) kot pri zasebnikih, med katerimi številčno prevladujejo portreti. Krajine, ki naj bi jih tudi slikal, v njegovem opusu ne izstopajo po kvaliteti, kakor na primer dela Ludvika Vrečiča, in so obenem izredno redke. Žanrskih motivov, tihožitij in zgodovinskih motivov se je v svoji umetniški izraznosti loteval le izjemoma, kot je tudi nerad slikal nabožne podobe. V literaturi se omenja, da je pri sakralni tematiki sodeloval s slikarjem Antonom Čehom in mu večkrat narisal kakšno posebno težko podrobnost, kar seveda kaže na njegovo slikarsko veščino in izurjenost.

Glavnino Košarjeve zbirke, ki jo hranimo v Pomurskem muzeju Murska Sobota, predstavljajo študijska dela, ki jih je muzej odkupil od profesorja Jana Šedivyja iz Maribora v 60. letih 20. stoletja.

Gre za 10 risb moških in ženskih aktov v naravni velikosti, izdelanih v tehniki krede/oglja, ki jih datiramo v 20. leta 20. stoletja.

Zbirko sestavljajo Moški polakt (UZ-22 , na ogled na stalni razstavi Radgonski mostovi v Špitalu v Gornji Radgoni), 6 moških aktov: Hieronim oz. Podoba starca z lobanjo (UZ-86, od 1. decembra 2017 bo na ogled na razstavi Čez ta prag me bodo nesli, ko zatisnil bom oči); Bradati mož (UZ-90), Vojščak (UZ-82) in še trije stoječi akti mladeničev (UZ-83, UZ-85 in UZ-87) ter 3 ženski akti: Starejša ženska (UZ-88), Suzana oz. Stoječi akt mlade žene (UZ-84) in Veliki ležeči ženski akt (UZ-89).

Slika 3: Hieronim ali stavec z lobanjo. Avtor fotografije T. Vrečić, Arhiv PMMS

Kot že omenjeno, so vsi akti naravne velikosti (dimenzije največje risbe so 196 x 98,5 cm) in narisani v različnih postavitvah (stoječi, ležeči, sedeči) ter pogledih (frontalno, s hrbtne strani, bočno, v tričetrtinskem profilu). Telesa so narisana anatomsko pravilno in izpričujejo starost ter karakter upodobljenca. Starejša telesa kažejo znake staranja in pešanja, izgube fizične moči. Mladenci so mišičasti, idealizirana izklesana telesa spominjajo na antične skulpture. V obrazih mož se zrcali odločnost, skorajda mitološko herojstvo ali modrost starca. Ženske so upodobljene z značilno mehko, nežnostjo in toplino matere, žene ali ljubimke.

Poleg opisanih risb pa v zbirki PMMS hranimo tudi dve sliki, olji na platnu, ki datirata v čas okrog leta 1918. Prva, ki jo omenjam, je Polakt mladeniča, drugo delo pa nosi naslov Komponist, s podnaslovom Oče.

*Slika 1: Polakt (Portret do pasu golega mladeniča)
Avtor fotografije T. Vrečič, Arhiv PMMS*

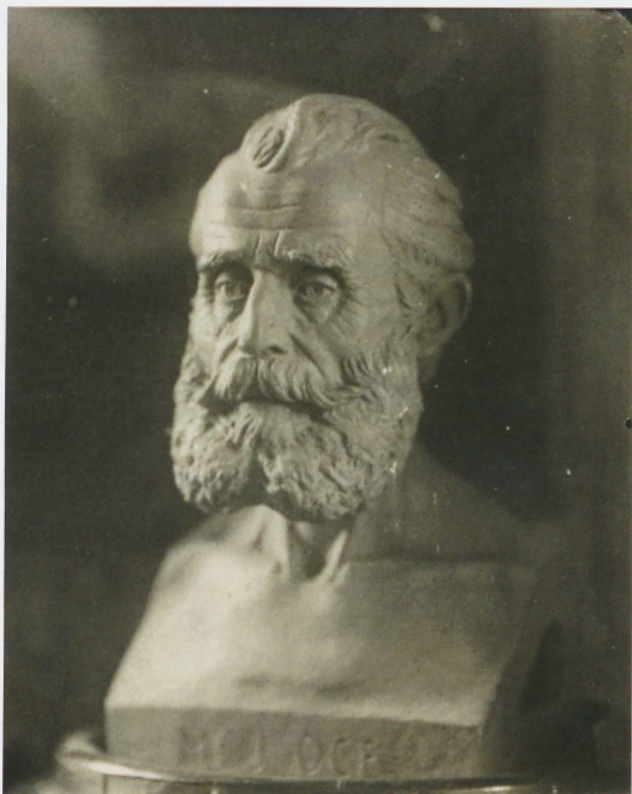

Medtem ko pri Polaktu na stolu sedeči mladenič povsem samostojno zapolnjuje prostor in se v svoji mladostni in zgarani pričevalnosti, z bledikavo kožo in grobimi preprostimi hlačami predstavlja gledalcu, je druga slika veliko bolj čustveno prežeta in osebna. Košar je na njej upodobil svojega ljubljenega očeta, sicer kmeta po rodu, a po duši in zaradi stričeve intelektualne zapuščine gospoda, razgledanega, čustvenega in čutnega moža. Z galantno držo je zagledan v notni zapis v rokah, medtem ko stoji ob klavirju, oblečen v temno moško obleko, urejen in eleganten v svojem domovanju, ki ni ne povsem kmečko niti prav meščansko. Skozi okna sije svetloba v sobo, osvetljuje obraz upodobljenca, bele tipke na klavirju in mizico s stekleno lučko za njim. Obraz je portretno prepoznaven, če ga primerjamo s fotografijo skulpture, doprsnega portreta očeta, ki ga je Košar sam izdelal. Ta in fotografija, ki prikazuje pogled v Košarjev umetniški atelje, v katerem je bil nad klavirjem razstavljen očetov portretni kip, sta domnevno njegova lastnoročna posnetka, ki ju prav tako hranimo v muzeju.

*Slika 5: Komponist Franc Košar
Avtor fotografije T. Vrečič, PMMS*

Slika 6: Portretna bista Franja Košarja - Moj oče, PMMS

Dostopen in ohranjen fotografski arhiv Franca Košarja bo predmet terenske raziskave v letu 2018, z namenom, da se pregleda, zbere in evidentira gradivo ter se v prihodnosti predstavi javnosti v okviru samostojne razstave umetnikovih del v Pomurskem muzeju Murska Sobota. Naj izkoristim priložnost in s tem svojim prispevkom povabim k sodelovanju pri omenjeni raziskavi vse, ki hranijo oz. imajo informacije o delu in opusu Franca Košarja.

Seznam Košarjevih likovnih del v zbirki Pomurskega muzeja Murska Sobota:

- ~ Moški polakt, ok. 1920, UZ-22, papir, kreda/ogljje, 115 x 77 cm
- ~ Vojščak, ok. 1920, UZ-82, ok. 1920, papir, kreda/ogljje, 118 x 79 cm
- ~ Akt mladeniča, ok. 1920, UZ-83, papir, kreda/ogljje, 173 x 98 cm
- ~ Suzana oz. stoječi akt mlade žene, ok. 1920, UZ-84, papir, kreda/ogljje, 178 x 89 cm
- ~ Akt mladeniča, ok. 1920, UZ-85, papir, kreda/ogljje, 193 x 98 cm

- ~ Hieronim oz. Podoba starca z lobanjo, ok. 1920, UZ-86, papir, kreda, 121 x 88 cm
- ~ Akt mladeniča, ok. 1920, UZ-87, papir, kreda/ogljje, 178 x 88 cm
- ~ Starejša ženska, ok. 1920, UZ-88, papir, kreda, 149 x 89 cm
- ~ Veliki ležeči ženski akt, ok. 1920, UZ-89, papir, kreda/ogljje, 98 x 153 cm
- ~ Bradati mož, ok. 1920, UZ-90, papir, kreda/ogljje, 196 x 98 cm
- ~ Polakt (Portret do pasu golega mladeniča), ok. 1928, UZ-1012, platno, olje, 99,6 x 75 cm
- ~ Komponist (Oče), ok. 1918, UZ-1013, platno, olje, 80 x 100 cm

Fotografije Franca Košara v zbirki Pomurskega muzeja Murska Sobota:

- ~ Trije portreti Franca Košara
- ~ Moj oče, tri identične fotografije portretne biste Košarjevega očeta
- ~ Del ateljeja Franca Košarja pri Sv. Duhu

Literatura:

- ~ Jan Šedivy, Franc Košar – slikar, Pomurski kmetijski koledar, Murska Sobota, 1963, str. 133 - 137;
- ~ Andrej Ujčič, Poskus slogovne opredelitve treh prleških slikarjev, Panonski zbornik, Pomurska založba Murska Sobota, 1966, str. 243 - 249

Elektronski vir:

- ~ <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi294513/>
- ~ <http://museums.si/sl/author/details/84/franc-kosar>
- ~ <http://www.ugm.si/dogodki/franc-kosar-risbe-in-skice-1563/>

Obrt, trgovina in gostinstvo na ljutomerskem območju 1945/1946

Popis temelji na popisu obrtne dejavnosti v Okraju Ljutomer, katero je izvedel Okrajni ljudski odbor OF Ljutomer, (OLO) odsek za industrijo in obrt¹, septembra 1945 in oktobra 1946². V slednjem statističnem popisu je, razen obrtnikov in njihove dejavnosti, prikazano tudi število zaposlenih delavcev (mojstri, kvalificirani, priučeni, nekvalificirani delavci, vajenci), obseg proizvodnje, dejanske potrebe materiala, pribora itd. Prav tako je prikazano v popisu leto uporabnega dovoljenja nosilca obrti (letnica v oklepaju), za katero registracijo so bila pristojna okrajna glavarstva oz. sreska načelstva v Kraljevini Jugoslaviji, glede stroke pa Zbornica za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani. Po letu 1945 so te naloge prevzeli okrožni in okrajni ljudski odbori za industrijo in obrt, na podlagi odločb Ministrstva za industrijo in rudarstvo in Ministrstva za trgovino in preskrbo LR Slovenije.

Seznam obrtnikov je dopolnjen iz Obrtnega registra Okrajnega ljudskega odbora Ljutomer 1946 - 1955, kjer so razen obrtnikov v pravem pomenu besede od leta 1946 vpisani tudi trgovci in gostilničarji, ki so tudi predmet tega prispevka.³

Popis v prispevku zajema občino Ljutomer, Križevci, Veržej in Razkrižje.

Obrtne dejavnosti

Čevljarji:

Berger Andrej (1908), Lukavci (1 pomočnik), Cokan Franc (1926), Ključarovci (1 pomočnik, 1 vajenec), Dolamič Peter (1935), Babinci, Hanžel Janez (1928), Drakovci (1 začasna moč), Hrastovec Franc, Ljutomer, Ivanuša Franc (1935) Boreci (1 vajenec), Jelen Matija (1928), Boreci, Kaučič Feliks (1930), Mekotnjak (1 pomočnik, 2 vajenca), Kikec Alojz (1920), Stročja vas, Kovačič Alojz (1925), Cven (1 vajenec), Kosi Anton (1930), Babinci (1 vajenec), Kosi Franc (1928), Cven (1 vajenec), Kosi Jožef (1928), Mekotnjak (1 mojster, 1 vajenec), Marinič Jakob (1940), Cven, Nemeč Avgust (1928), Babinci, (1 vajenec), Prelog Ivan, (1938), Ključarovci (pomočnik, 2 vajenca), Pongračič Franc (1930), Bodislavci, Prelog Janko

1 *SI_PAM/sig. 1153004/1, OLO Ljutomer, 1945-1955, Okrajni odbor OF Ljutomer, Odsek za industrijo in obrt, Seznam obrtnikov v Okraju Ljutomer, 1945.*

2 *SI_PAM/sig. 1153004/17, OLO Ljutomer, 1945-1955, Okrajni NOO odbor Ljutomer, Odsek za industrijo in obrt, Statistični popis rokodelskih in industrijskih obrti v LR Sloveniji, Obrtni in matični listi, 1946.*

3 *Register zasebnih obrtnih obratov, OLO Ljutomer, 1946- 1955, Občinska obrtniško-podjetniška zbornica Ljutomer.*

(1928), Ljutomer (2 vajenca), Rožman Franc (1920), Cven (1 vajenec), Škalič Ivan, Radomerščak, Štefanec Anton (1932), Cezanjevci (1 vajenec), Šoštarič Mihael (1935), Veržej, Špur Franc (1928), Banovci (1 vajenec), Treppo Viktor (1936), Križevci (2 pomočnika), Zadravec Anton (1934), Stročja vas, Žiger Stanko (1932), Ljutomer (1 vajenec), Ivanjšič Anton (1927), Bunčani (1 vajenec), Makoter Franc (1930), Cezanjevci, Munda Ludvik (1939), Bodislavci (1 vajenec), Plečuh Franc (1932), Ljutomer (1 vajenec), Potočnik Feliks (1929), Gresovščak (1 mojster, 1 pomočnik, 1 vajenec), Sitar Ivan (1927), Veščica (1 vajenec), Slavič Alojz (1945), Iljaševci (3 pomočniki, 2 vajenca), Škrjanec Alojz (1930), Ljutomer (1 pomočnik, 2 vajenca), Horvat Franc (1930), Razkrižje (1 vajenec), Semenič Janko (1940), Podgradje (1 vajenec), Marinič Anton, Berkovci (1904), Cmrekar Janez (1927), Sp. Krapje, Puconja Lovro (1929), Pristava, Kovačič Alojz (1925), Cven.

Sedlarji:

Horvat Jakob (1913), Cven (1 vajenec), Lenarčič Jakob (1922), sedlar in jermenar, Zasadi (1 pomočnik, 1 vajenec), Mavrin Mirko (1930), sedlar in tapetnik, Babinci (2 pomočnika, 1 vajenec), Mavrič Marko (1922), sedlar, jermenar, Sp. Krapje (1 vajenec), Onišak Anton (1932), sedlar in jermenar, Iljaševci (2 vajenca), Prelog Franc (1945), Logarovci (1 pomočnik, 1 vajenec), Rajh Anton (1927), sedlar in tapetnik, Stročja vas (1 vajenec), Topolovec Mihael, Banovci, Nemeč Josip (1946), Šalinci, Prelog Martin (1905), Logarovci, Nemeč Josip, (1946), sedlar, Šalinci.

Usnjarji:

Kosi Ciril (1930), Kuršinci (3 pomočniki, 2 vajenca), Kosi Jožef (1932), Veržej (1 vajenec).

Krojači:

Banič Jakob (1921), Ljutomer (1 pomočnik), Berglez Martin (1932), Rinčetova Graba (1 vajenec), Božič Josip (1935), Grlava (1 vajenec), Bratina Anton (1938), Sp. Krapje (1 vajenec), Bratina Martin (1920), Mota, Budja Alojz (1920), Veržej (1 vajenka), Jelen Alojz (1937), Stročja vas (1 vajenec), Karba Vinko (1937), Kuršinci (1 pomočnik, 2 vajenca), Kolarič Franc, Ljutomer, Kranjčan Alojz (1934), Ljutomer (2 vajenca), Luknjar Franc (1921) Radomerje, (odjavil 29. 12. 1945), Pintarič Mihael (1924), Precetinci (1 vajenec), Potočnik Franc (1931), Mala Nedelja (1 vajenec), Prelog Alojz (1931), Grabe (3 vajenci), Prelog Ivan (1923), Babinci (1 vajenec), Prelog Franc (1941), Iljaševci (2 vajenca), Ranca Janko, (1933), Boreci (1 vajenec), Sovič Janko (1936), Šalinci (1 pomočnik, 1 vajenec), Sunčič Franc (1904), Boreci (odjavil 27. 12. 1945), Šnajder Ludvik (1920), Križevci (1 vajenec), Šmauc Mirko, Ljutomer, Trstenjak Jakob, (1927), Ljutomer, Šiško Rudolf (1929), Pristava (1 pomočnik, 2 vajenca) Cajnko Franc (1923), Cven, Gradinski Franc (1939), Ljutomer (1 vajenec), Kramar

Ivan (1939), Mekotnjak (1 vajenec), Jančar Ernest (1946), Mala Nedelja, Vučko Franc (1932), Ljutomer.

Šivilje:

Antolin Frančiška, Iljaševci, Budja Alojzija (1930), Cezanjevci (1 pomočnica), Bundrl Jožefa (1923), Gor. Krapje (odjavila 1. 1. 1946), Ferenc Frančiška (1927), Veržej (1 pomočnica, 1 vajenka), Filipič Jožefa (1928), Ljutomer (4 vajenke), Hartner Justina, Ljutomer, Kolar Marija (1938), Gajševci (2 vajenki), Mohorič (Rebernak) Josipina (1935), Podgradje/Ljutomer (3 vajenke), Marinič Frančiška (1936), Berkovski Prelogi, Novak Jožefa, Ključarovci (2 pomočnici) Puklavec Marija (1929), Ljutomer (2 vajenki), Pongračič Jožefa (1931), Bodislavci, Paulič Alojzija (1930), Cezanjevci (1 vajenka), Rudolf Jožefa (1930), Sp. Krapje, Simonič Jožefa (1936), Logarovci (1 pomočnica, 1 vajenka), Štampar Pepca (1941), Ljutomer (1 pomočnica), Špindler Marija (1935), Drakovci (1 vajenka), Volf Marija, Ljutomer (2 vajenki), Kralj Jožefa (1930), Kokoriči, Sagaj Marija (1929), Desnjak, Galunder Anica (1946), Veržej, Ganža Matilda (1935), Lukavci (1 pomočnica, 2 vajenki), Kovačič (Novak) Jožefa (1937), Vučja vas, Obran Otilija (1928), Radomerje (1 vajenka), Bersek Ana (1925), Križevci (1 pomočnica), Kosi Angela (1930), Ljutomer.

Kovači:

Golob Anton (1919), Stročja vas (1 vajenec), Kolbl Franc (1913), Drakovci (1 pomočnik), Ivančič Franc (1913), Ljutomer, Kosi Matevž (1925), Lukavci, Klobučar Jakob (1928), Radoslavci, Kolbl Martin, (1933), Bolehnečiči, Kosanič Ivan (1932), Babinci, Kosi Martin, (1922), Cezanjevci (1 vajenec), Kocbek Franc (1921), Stročja vas, Košič Anton (1919), Zg. Krapje, Kovačič Anton (1917), Grlava (1 pomočnik, 1 vajenec), Kosi Jožef (1930), Logarovci, Novak Mihael (1907), Stara Nova vas, Osterc Matija (1945), Veržej, Onišak Janez, (1928), Gor. Krapje (odjavil 31. 12. 1945), Prelog Alojz (1928), Veržej (1 vajenec), Pihlar Feliks (1908), Ljutomer (1 pomočnik, 1 vajenec), Rajh Franc (1914), Noršinci (1 pomočnik, 2 vajenca), Rudolf Alojzij (1920), Radoslavci, Šrol Ludvik (1924), Bodislavci (1 vajenec), Šalamun Alojz (1914), Stara Nova vas, Velnar Jožef (1928), Gor. Krapje (1 vajenec), Žibrat Janez (1936), Mota, (1 vajenec), Špur Alojz (1936), Iljaševci (1 vajenec), Štuhec Ciril (1946), Bolehnečiči (1 vajenec), Pavlič Anton (1936), Cezanjevci, Semenič Anton (1934), Ljutomer (2 pomočnika, 2 vajenca), Ščavničar Ludvik (1927), Razkrižje (1 vajenec), Bogdan Janez (1927), Zg. Kamenščak (2 vajenca), Horvat Štefan (1933), Razkrižje, (1 vajenec), Kolbl Jakob (1925), Boreci, Kosi Franc (1939), Ključarovci (1 vajenec), Kristofič Vinko (1939), Gibina.

Ključavničarji:

Ludvik Anton/Drago (1898), Ljutomer (2 pomočnika), Marinič Franc, Ključarovci, Mulec Anton (1925), Veržej (2 vajenca), Vaupotič Alojz,

Ljutomer, Pintarič Jožef, Ljutomer, Budja Alojz, Veržej, Topolnik Martin (1922), Križevci (1 pomočnik, 2 vajenca), Karba Karei (1921), Ljutomer (3 pomočniki, 3 vajenci).

Mehaniki:

Kunc Josip (1932), avtomehanik, Ljutomer (3 pomočniki, 1 vajenec),

Kleparji:

Pajnhart Alojz (1938), Križevci (1 pomočnik, 1 vajenec), Toplak Jožef (1939), Ljutomer (2 pomočnika, 1 vajenec), Belovič Franc (1932), Veržej (1 vajenec).

Mizarji:

Pušenjak Jožef (1934), Kamenščak (1 pomočnik, 1 vajenec), Bradan Franc (1925), Veržej (1 vajenec), Copot Ferdinand (1923), Grabe, Filipič Avgust (1937), Babinci (2 pomočnika, 4 vajenci), Furlan Anton (1924), Moravci (1 vajenec), Juranovič Franc (1925), Banovci (1 vajenec), Košti Jožef (1922), Precetinci (2 vajenca), Lovrenčič Alojz (1939), Lukavci (2 vajenca), Makovec Martin (1928), Stročja vas (2 pomočnika, 1 vajenec), Malek Vincenc (1928), Drakovci (1 pomočnik), Novak Simon (1928), Ljutomer (2 pomočnika, 2 vajenca), Prelog Anton, Ljutomer, Pihlar Ivan (1913), Ljutomer, Pihlar Roman (1932), Ljutomer, Rožman Anton (1923) Ljutomer (1 pomočnik, 1 vajenec), Ritonja Janez, Vogričevci (1 pomočnik, 1 vajenec), Smodiš Mirko (1926), Cven (1 pomočnik), Velnar Anton, (1930), Ljutomer, (3 pomočniki, 1 vajenec), Vogrinec Jožef, (1911), Noršinci (1 pomočnik) Hanžel Franc (1921), Cezanjec, Blagovič Janez (1933), Kamenščak (4 pomočniki, 2 vajenca), Knehtl Franc (1924), Razkrižje (1 pomočnik, 1 vajenec), Prelog Franc (1945), Križevci (2 pomočnika, 2 vajenca), Prelog Tomaž (1928), Boreci (1 pomočnik, 2 vajenca), Šajnovič Avgust (1929), Veščica (1 pomočnik, 1 vajenec), Sever Matija (1926), Kamenščak (1 pomočnik, 1 vajenec), Slavinec Matija (1946), Radomerščak, Magdič Ivan (1939), Kamenščak (1 vajenec), Muršič Avgust (1943), Ljutomer (1 vajenec), Novak Anton (1937), Lukavci (2 pomočnika, 3 vajenci), Šijanec Jakob (1931), Vučja vas, Kolbl Josip (1946), Bučecovci.

Kolarji:

Filipič Franc (1942), Stara Cesta (2 pomočnika, 1 vajenec), Koki Matija (1930), Sp. Krapje (2 pomočnika, 2 vajenca), Kralj Franjo (1946) Kokoriči (1 vajenec), Kraner Lovro (1937), Križevci (1 pomočnik, 1 vajenec), Magdič Jožef (1921), Radomerje (1 vajenec), Marinič Alojz (1923), Kuršinci (2 vajenca), Obrnan Herman (1938) Lukavci (1 vajenec), Benko Anton (1934), Logarovci, Puconja Janez (1930) Stročja vas (2 pomočnika, 2 vajenca), Štampar Stanko (1935), Kamenščak (1 pomočnik), Špur Anton (1941), Mota (1 vajenec), Osterc Andrej (1925), Veržej (odjavil 1945), Šoštarič Alojz (1946), Ljutomer (1 pomočnik), Žličar Anton (1928), Veščica (1 vajenec).

Sodarji, tesarji:

Mihorič Jožef/Magdalena (1930), Nunska graba (1 pomočnik), Blagovič Ivan (1933), Stročja vas (1 pomočnik), Dijak Tomaž (1928), Ljutomer (1 pomočnik, 1 vajenec), Golob Terezija/Martin (1908), Ljutomer, (1 pomočnik, 2 vajenca), Heric Alojz, Radoslavci (1 pomočnik), Slavič Franc, tesar (1940), Boreci (5 pomočnikov), Štuhec Franc (1936), Mala Nedelja (1 pomočnik, 1 vajenec), Dobrajnščak Franc (1927), Babinci (2 pomočnika, 2 vajenca), Kupljen Anton (1921), Veržej, Vrbnjak Jožef (1945), Mekotnjak, tesar (5 pomočnikov), Šumak Anton (1932), Vučja vas, Pučko Franc (1946), Iljaševci.

Lončarji, pečarji:

Berden Ivan (1929), Branoslavci (1 vajenec), Božič Janez (1920), Šalinci (1 pomočnik), Draškovič Franc (1946), Radoslavci (1 vajenec), Karba Anton (1921), Mala Nedelja, Kolar Janez (1931), Radomersčak (1 vajenec), Škalič Jurij/Apolonija (1917), Ključarovci, (1 pomočnik), Lenarčič Koloman (1929), Sitarovci, Žuman Franc (1904), pečar, Noršinci (2 pomočnika, 1 vajenec), Božič Alojzija, (1913), Iljaševci (ni obratovala), Žuman Janez, pečar, lončar (1946), Ključarovci, Smolkovič Nikolaj (1909), Lukavci.

Slikarji in pleskarji:

Horvat Joško, Ljutomer, Janežič Josip (1927), Veržej, Klobasa Jožef (1920), Podgradje (1 vajenec), Kranjc Alojz (1928), Mala Nedelja (1 vajenec), Osterc Alojz, Veržej, Čeh Anton (1919), Ljutomer (2 pomočnika), Janežič Jožef (1927), Veržej.

Urarji:

Čagran Martin (1887), Ljutomer, Marš Rafael (1922), Ljutomer (2 pomočnici), Mihalič Martin (1932), Ljutomer.

Brivci - frizerji:

Veselič Peter (1904), Ljutomer (3 pomočniki, 1 vajenka), Vrga Ivan (1940), Križevci (1 vajenec), Žižek Ivan/Božidar (1900), žensko frizerstvo, brivstvo, Ljutomer (2 pomočnika, 2 vajenki), Vrbančič Slavko (1946), Ljutomer (2 pomočnika).

Peki:

Bohinec Anton (1924), Križevci (1 vajenec), Drobnič Josip (1926), Ljutomer (1 vajenec), Kokot Mijo (1927), Ljutomer (1 pomočnik), Zavrtnik Jožef (1938) Ljutomer (1 pomočnik, 1 vajenec), Vukovič Franc (1930), Bučkovci (1 pomočnik), Žnidaršič Stanislav (1944), Veržej (1 vajenec).

Mesarji:

Gajšek Albin (1946), Ljutomer, Hanžekovič Anton (1928), Križevci (1 pomočnik), Vaupotič Anton (1923) Ljutomer (2 pomočnika, 1 vajenec),

Zadavec Ferdo (1930), Bučkovci (1 pomočnik, 1 vajenec), Jureš Alojz (1946), Ljutomer (1 pomočnik, 1 vajenec), Makovec Marko (1929), Lukavci, podružnica Veržej in Cezanjenci, mesarstvo in trgovina z živino (1 pomočnik).

Zidarji:

Marinič Franc (prenehal, 1946), Ključarovi (8 pomočnikov), Novak Jožef, Desnjak, Palčič Ivan (1940), Mala Nedelja (12 pomočnikov, 2 vajenca), Prelog Jožko (1929), Ljutomer (24 pomočnikov, 5 vajencev), Novak Franc (1939), Veščica (1 vajenec), Cmrečnjak Peter (1946), Ljutomer.

Mlatilničarji:

Bešak Franc (1931), Bodislavci (2 pomočnika), Belec Mihael, Noršinci, Bohanec Janez, Dobrava (2 pomočnika), Dolamič Ivan (1912), Noršinci (2 pomočnika), Domajnko Alojz (1915), Bučečovi (1 pomočnik), Jureš Alojz (1939), Boreci (1 pomočnik), Kapun Jožef (1946), Berkovci (2 pomočnika), Kosi Ciril (1932) Kuršinci (2 pomočnika), Osterc Matija, Veržej (5 pomočnikov), Osterc Franc (1925), Križevci, Ozmeč Ignac (1923), Precetinci, Nedok Sebastijan (1922) Stara Nova vas (3 pomočniki), Nedelko Anton, parna mlatilnica (1938), Bučečovi (1 pomočnik), Rantaša Ferdinand (1937), Drakovci (3 pomočniki), Štuhec Anton (1919), Boreci (1 pomočnik), Špindler Franjo (1923), Logarovci (2 pomočnika), Babič Mirko (1946), Podgradje, Bohinec Jožef (1946), Cven (3 pomočniki), Čuk Jožef (1937), Vučja vas (1 pomočnik), Jelen Jakob (1914), Lukavci (3 pomočniki), Sonenvald Franc, (1946), Stara cesta (2 pomočnika), Šumak Mirko (1917), Ljutomer (3 pomočniki), Trstenjak Jožef (1921), Gibina, Vaupotič Matija (1918) Lukavci, parna mlatilnica (3 pomočniki), Vorsič Martin (1932), Moravci (2 pomočnika), Kosi Jožef (1946), Radoslavci (2 pomočnika), Košnik Matija (1933), Pristava (2 pomočnika), Lešnik Jožefa (1910), Stara Nova vas (2 pomočnika), Posedi Franc (1942), Gibina, Smolkovič Rudolf (1942), Veščica, Zemlič Alojz, Vidanovci (1 pomočnik, 1 vajenec).

Mlinarji:

Kukovec Ivan/Viktor (1874/ 1908), Ljutomer (1 pomočnik), Jureš Alojz (1939), Boreci, Šadl Franc (1929), Grabe (1 pomočnik, 1 vajenec), Rižnar Matija (1925), Stročja vas (1 vajenec), Jurinec Matija (1906), Logarovci (2 pomočnika, 1 vajenec), Žitek Alojz (1940), Podgradje, Puconja Matija, Presika, Seršen Filip, Presika, Filipič Anton (1911), Radoslavci (2 pomočnika, 1 vajenec), Kukovec Anton (1922), Sitarovci (1 pomočnik), Mursa Jožef, Krapje, Štuhec Franc (1930), Precetinci (2 vajenca), Vrbnjak Anton (1921), Kuršinci (1 pomočnik), Kosi Terezija, Babinci, Babič Antonija/Jožef (1928), Veržej (1 pomočnik, 2 vajenca), Rašporger Štefan, Banfy, Mursič Anton, Gibina, Smolkovič Matija (1921), Gibina, Smodiš Ignacij (1930), Mota, Smolkovič Peter (1937), Veščica, Toth Franc (1935), Veščica (1 vajenec), Voršič Marija (1939), Moravci (1 pomočnik), Murkovič Vinc (1899),

Kuršinci, Sernec Štefan (1927), Gibina, Bernjak Matija (1946) Veržej.

Žagarji:

Žnidarič Vekoslav (1937), parna žaga, Logarovci (3 pomočniki), Štuhec Valentin, Bolehnečiči, Domajnko Alojz (1921), Bučočovci (1 pomočnik), Strehar Valentin, parna žaga, Bolehnečiči, Pečar Leopold, el. žaga, mizarstvo in kolarska delavnica, Ljutomer (21 zaposlenih delavcev), podržavljeno.

Mlinarji, žagarji in oljarji:

Ribič Ivan, Cezanjevci, mlin, žaga (1886), oljarna (1929), (3 pomočniki, 3 vajenci), Fiala Inocenc (1922), mlin in žaga, Razkrižje (2 pomočnika), Stajnko Janez (1933), mlin in žaga, Vogričevci (1 pomočnik), Rudolf Alojzija (1917), žaga in oljarna, Radoslavci (2 pomočnika), Belšak Alojz (1922), Moravci, žaga in oljarna (1 pomočnik), Klajnčar Jurij/Ivana (1928), mlin in žaga, Podgradje (2 pomočnika), Osterc Franc (1928), Križevci (1 pomočnik).

Druge obrti:

Bratina Alojz (1926), vodnjakarska obrt in izdelovanje cementnih izdelkov, Križevci (4 pomočniki), Bratina Alojz (1936), studenčni mojster, Križevci (1 pomočnik), Blagovič Janez, kamnosek, Kamenščak (10 pomočnikov, 8 vajencev), Bobnjar Anton, steklarstvo, Veržej, Donža Rudolf (1936), cementni izdelki, Ključarovci (1 pomočnik), Hožyan Štefan (1945), fotograf, Ljutomer (1 pomočnik, 1 pripravnik), Lajh Johana, konjač, Ljutomer (1 pomočnik), Prinčič Anton (1929), vrvar, Ljutomer (1 pomočnik), Šmidlehner Franc (1925), konjač, Veržej (1 pomočnik), Rumbak Avgust (1923), dimnikar, Križevci, Tibaut Karl, dimnikar (1pomočnik, 1 vajenec), Tratnik Andrej (1919), dimnikar, Ljutomer (1 pomočnik, 2 vajenca), Vrbnjak Edvin (1939), elektromonter, Ljutomer (1 uradnica, 12 pomočnikov, 4 vajenci), Žohar Ivan, električar, Ljutomer (3 pomočniki), Janežič Marija, sejmarska obrt (1926), Veržej, Repič Cecilija, pogrebni zavod, Ljutomer, Horvat Franjo (1931), vrtnar, Ljutomer (1 pomočnik, 1 vajenka), Rajner Franc, mlekarsstvo, Noršinci, Šegula Milan, mlekarna, Ljutomer (1 pomočnik), Gajšek Albin, nakup živine, Ljutomer, Škrajnar Janko (pred 1930), slaščičarna in medicarna, Ljutomer, Heric (Vrbnjak) Elizabeta (1936), fotografinja, Kuršinci, Heric Ludvik (1937), fotograf, Logarovci, Polanič Ferdinand (1945), radiomehanik, Ljutomer (1 pomočnik), Zamuda Franc (1921), pozlatar in slikar oltarjev, Križevci, Domajnko Marija (1940) pletenine, Kamenščak, Janežič Franciška, babica, Veržej, Kupljen Ana, babica, Ljutomer, Trstenjak Alojzija, babica Ljutomer.

Kot je razvidno iz seznama obrtnih dejavnosti in njihovih nosilcev, je bila določena zvrst obrti in njihova razširjenost odraz potreb tedanjega časa.

Ena najbolj razširjenih obrti je bilo čevljarstvo, saj je na ljutomerskem območju opravljalo to dejavnost kar 38 obrtnikov.

Kovaštvo je bila druga najbolj razširjena obrtna dejavnost (33), in sicer je obsegalo splošno kovaštvo in podkovno kovaštvo. Mizarska obrt je zajemala 32 obrtnikov, sledili sta ji moško in žensko krojaštvo (krojači, šivilje). Samo krojačev je bilo 26, šivilj pa 25.

Posebno mesto sta zavzemali mlinarstvo in oljarstvo, večkrat združeno pod enim lastnikom, ponekod tudi žagarstvo, mlatilničarstvo, kolarstvo, sodarstvo ...

Glede na zahtevnost dela v posamezni stroki in potreb je veliko obrtnikov zaposlovalo tudi pomočnike in vajence.

Trgovci

Repič Franc/Cecilija, trgovina z mešanim blagom, Ljutomer, 1920.

Megla Stanislav, trgovina z mešanim blagom na drobno, Mala Nedelja, 1941.

Pušenjak Rudolf, trgovina z mešanim blagom na drobno, Ljutomer, 1922.

Seršen Ivo, trgovina z mešanim blagom na drobno, Ljutomer, 1938.

Zupe Ana, trgovina s papirjem, igračkami, parfumi, knjigami, galanterijo, muzikalijami, fotografskimi potrebščinami in drugim blagom, Ljutomer, 1934.

Prelog Matija, trgovina z mešanim blagom na drobno, Stara Nova vas, 1904.

Vrbnjak Simon, trgovina z mešanim blagom, Moravci, 1930.

Svatina Matija, trgovina z mešanim blagom, Cezanjevci, 1932.

Hanžič Anton, sejmarstvo, Logarovci, 1930.

Bobnjar Anton, trgovina z mešanim blagom, Veržej, 1932.

Heric Alojzij, trgovina z mešanim blagom in deželnimi pridelki na drobno, Radoslavci, 1935.

Šadl Anton, trgovina z mešanim blagom, Križevci, 1931.

Šiško Franc, trgovina z mešanim blagom, Vučja vas, 1924.

Gottlich Marija, trgovina z mešanim blagom na drobno, Križevci, 1939.

Senčar Franc, trgovina z mešanim blagom in deželnimi pridelki na drobno, M. Nedelja, 1914.

Topolnik Martin, trgovina s poljedelskimi in šivalnimi stroji, Križevci, 1929.

Sovič Josipina, trgovina z mešanim blagom in deželnimi pridelki, Šalinci, 1934.

Peterčič Franc, trgovina z mešanim blagom, Križevci, 1929.

Koroša Marija, trgovina z mešanim blagom, Veržej, 1925.

Erhatic Albert, trgovina z mešanim blagom na drobno, Boreci, 1941.

Vilar Venčeslav, trgovina z železnino in galanterijo, Ljutomer, 1925.

Senčar Franc/Ciril, trgovina z mešanim blagom in deželnimi pridelki, Ljutomer, 1937.

Čerček Feliks/Julijana, trgovina z mešanim blagom na drobno, Ljutomer, 1939.

Ros Ana, trgovina s papirjem, knjigami, pis. potrebščinami in galanterijo, Ljutomer, 1946.
Hozyan Štefan, trgovina s fotografskim materialom, Ljutomer, 1946.
Feuš Marija, sejmarstvo z galanterijskim blagom in slaščicami, Veržej, 1926.
Kosi Jožef, trgovina z lesom na drobno in debelo in z deželnimi pridelki, Križevci, 1933.
Hedžet Feliks, trgovina z mešanim blagom, Veržej, 1935.
Rajh Štefan, trgovina z mešanim blagom, Razkrižje, 1931.
Vilar Venčeslav, trgovina z razstrelivom in orožjem, Ljutomer 1926.
Vrabl Vekoslav, trgovina z deželnimi pridelki, Križevci, 1933.
Voršič Jože, trgovina z sadjem in deželnimi pridelki na drobno, Moravci, 1938.
Zdravec Ferdinand, trgovina z živino in perutnino, Mala Nedelja, 1936.
Frank Ivan, trgovina z govedom in drobnico, Križevci, 1919.
Martinušič Ivo, trgovina z kožami, čevljar. in sedlarskimi potrebščinami, Ljutomer, 1936.
Zdravec Viktor trgovina z mešanim blagom, Grlava, 1942.
Zdravec Janez, trgovina z mešanim blagom in deželnimi pridelki, Mekotnjak, 1932.
Lovrenčič Ignac, trgovina z mešanim blagom, Lukavci, 1940.
Rep Tomaž/Ana, trgovina z mešanim blagom, Cven, 1928.

Popis trgovin je povzet po obrtnem registru (Registar zasebnih obrtnih obratov OLO Ljutomer) in sicer po stanju iz leta 1946. Večina trgovskih obratov (trgovin) je bilo leta 1947 in 1948 odvzeto oziroma podržavljeno. Lastniki trgovin so jih večinoma sami odjavili. V popisu je naveden lastnik trgovine in kraj poslovanja ter leto nastanka oz. registracije trgovine.

Spodaj so posebej navedeni lastniki trgovskih obratov, ki jih obrtni register ne zajema, ker niso bili ponovno registrirani leta 1946. Navedel sem jih posebej, ker jih omenja Sodni register Okrožnega sodišča Maribor 1898-1941 (Trgovski register), kjer je dopisano, da je bil izbris posamezne trgovine oz. dejavnosti v registru izveden leta 1947.

Šumak Martin/Mirko, izvoz jajc, trgovina z jajci in perutnino, Krapje/Ljutomer, 1918.
Sinigoj Ignac, trgovina z usnjem, Ljutomer, 1906.
Pučnik Anton, izvozna trgovina s poljskimi pridelki, vinom in sadjem, Ljutomer, 1927.
Wirth Franz, trgovina s steklom, porcelanom in barvami, Ljutomer, 1903.
Dr. Ernest Schwarz, lekarna, Ljutomer, 1909.
Krainz Alojz, trgovina z mešanim blagom 1902.
Kukovec Viktor/Saša, trgovina z mešanim blagom, 1940.
Bratina Vekoslav, trgovina s stavbnim materialom, Križevci, 1920.
Puconja Anton, trgovina s sadjem in deželnimi pridelki, Stročja vas, 1931.

Gostilničarji

Pogruic Josipina, Ljutomer (1919), Slavič Emilija, Ljutomer (1936), Prelog Mirko, Šalinci (1905), Nemeč Ivan, Veržej (1939), Zmazek Matija, Logarovci (1910), Mihalič Marija, Stročja vas (1946), Kosi Josip, Križevci (1932), Pihlar Ferdinand, Radomerje (1919), Seršen Alojz, Veržej (1912), Marinič Elizabeta, Ključarovci (1932), Makovec Marija, Lukavci, (1917), Mihalič Vincenc, Bučkovci (1932), Verzel Roza, Logarovci (1932), Bobnjar Anton, Veržej (1936, Prelog Matija, Stara Nova vas (1911), Jureš Alojz, Boreci (1939), Prelog Matija, Noršinci (1920), Hedžet Feliks, Veržej (1909), Pernat Štefanija, Bučečovci (1932). Šadl Dragica, Križevci (1939), Vrabl Ana, Križevci (1932), Zemljič Ema, Stročja vas (1940), Vaupotič Marko, Noršinci, (1892), Zadavec Amalija, Mala Nedelja, (1937), Heric Karol, Vogričevci (1934), Kozina Adolfina, Kamenščak (1914), Čagran Joško, Vučja vas (1911), Senčar Franc, Lukavci (1932). Stajnko Alojz, Mekotnjak (1900), Reiner Ivan, Razkrižje (1932).

Privatni gostinski obrati (gostilničarska in točilna obrt), po stanju iz leta 1946, so bili leta 1947 in 1948 odjavljeni oz. začasno odjavljeni ali odvzeti, nekateri so se v 60. letih znova registrirali.

Sodni postopki in vloga UDV (UDBA) v okraju Gornja Radgona 1945-1950

Osnova za kaznovalno politiko v novem režimu so bili sprejeti Zakon o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo (avgust 1945) - v nadaljevanju ZKLD, Zakon o zaščiti ljudskega premoženja (maj 1945), Zakon o vrstah kazni (julij 1945) ter Zakon o prepovedi izzivanja nacionalne, rasne in verske mržnje (maj 1945). Ker pa omenjeni zakoni niso v praksi mogli v celoti urejati vseh vprašanj s področja kazenskega prava, so bili modificirani. Ljudska skupščina FLRJ (Federativna ljudska republika Jugoslavija) je 4. decembra 1947 sprejela splošni kazenski zakonik, ki je stopil v veljavo 12. februarja 1948. To je bila prva zakonodajna celota s kazenskega področja, za vzor pa so ji bili sovjetski pravni predpisi.¹

V celotnem kazenskem sistemu je pomembno vlogo imela tudi OZNA oz. poznejša UDV. Vloga OZNE pri povojnih procesih je bila vsaj trojna: »1. zbrati je morala dovolj obremenilnih gradiv za osumljeno osebo, 2. pripraviti gradiva za javno tožilstvo, največkrat skupaj s Komisijo za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih sodelavcev in 3. poročati zvezni OZNI v Beograd po izrečenih in izvršenih sodbah.«²

Po reorganizaciji oz. preimenovanju OZNE v UDV so naloge ostale v bistvu enake.

Slovensko UDV je vodil pomočnik ministra za notranje zadeve s trinajstimi sodelavci. Določena je bila organiziranost v šest odsekov. Najpomembnejši je bil vsekakor njen II. odsek, ki je spremljal notranje razmere in imel naslednje referate: za ljudsko oblast, meščanske stranke, fašistično – teroristične organizacije (pozneje za tim. bande), verske organizacije in ustanove (pozneje za kler) ter za spremljanje nasprotnikov v množičnih organizacijah (AFŽ, mladina, sindikati, kasneje tudi šolstvo, predvsem univerza in kultura).³

Vsi zaposleni v UDV so bili vojaške osebe, z ustreznimi čini in so lahko napredovali, redno ali izredno, kar je bilo odvisno tudi od njihovih uspehov pri delu na terenu, predvsem v okrajnih pooblaščenstvih. Sodišča v Sloveniji so bila organizirana štiristopenjsko: 1. okrajna sodišče (npr. Okrajno sodišče Gornja Radgona za Radgonski okraj), 2. okrožna sodišča (Okrožno sodišče za Mariborsko okrožje), 3. Višje sodišče v Ljubljani in 4. Vrhovno sodišče v Ljubljani. Enako je bilo organizirano tudi javno tožilstvo.

Zapori so bili v okrajnih središčih ter kot KPD (Kazensko poboljševalni

1 Maja Zelenko, *Nasilni napadi na svobodo človeka v kazenskem pravu Slovenije in nekaterih drugih evropskih držav, diplomsko delo, Pravna fakulteta Univerze v Mariboru, 2010, str. 14.*

2 Ljuba Dornik Šubelj, *Vloga OZNE za Slovenijo pri prevzemu oblasti 1944-1946, disertacija na oddelku za zgodovino FF Univerze v Mariboru, 2009, str. 303 (v nadaljevanju: Šubelj)*

3 Šubelj, str. 341

domovi) v Mariboru, Rajhenburgu (Bresternica), Škofji Loki, na Kočevskem, Igu, itd.

Delikte oseb, ki sta jih obravnavala UDV in sodišče (okrajno v Gornji Radgoni in okrožno v Mariboru) lahko razdelimo na naslednje vrste:

1. Obdobje v letu 1945

Leto 1945 je v radgonskem okraju bilo dokaj mirno na področju kaznovalne politike novega režima. Ko sta, npr. Anica Tratnik iz Mahovc in Marija Domik iz Črnc, septembra tega leta ilegalno prekorali državno mejo z Avstrijo pri Šentilju in se po petih dneh vrnili, sta bili kaznovani le z zaporom (ena noč) na UDV v Gornji Radgoni. Za olajševalno okoliščino so Tratnikovi upoštevali materino bolezen, zaradi katere je sploh ilegalno odšla v Avstrijo po zdravlila, Domikovi pa, da naj bi vrnila »*neke glasbene note lastniku v Avstrijo.*«⁴

Je pa OZNA za okrožje Maribor v začetku avgusta 1945 izdala pooblaščenstvu OZNA v Gornji Radgoni nalog za aretacijo Alojza Koprivnikarja, uslužbenca na železniški postaji v Gornji Radgoni. Po aretaciji in zaslišanju so ga morali »*izročiti v roku 48 ur v okrožni zapor OZNE v Maribor*«, ker je bil obtožen, da je bil zaupnik gestapa.⁵

Pooblaščenstvo OZNA Gornja Radgona je v začetku avgusta 1945 poslalo pomočniku javnega tožilca (Bojan Petrič) oz. »*Sodišču Narodne časti v taborišču Strnišče*«⁶ podatke za Eda Polanca, trgovca iz Ivanjec pri Gornji Radgoni. Obtožen je bil, da je bil med vojno »*oderuh slovenskega ljudstva*« ter da partizanskim terencem ni nič materialno pomagal.

Kakšne razmere so vladale v mariborskem zaporu nam med drugim posredno dokazuje tudi naslednji primer. Bivši nemški paznik Zupanc iz Radkersburga/Radgone, ki je bil prvotno obsojen na smrt, pozneje pa pomiloščen na 20 let zavora je leta 1946 pisal iz mariborskega zavora Klemenčiču (Milanu ?) in Zori Kovačec ter ju prosil za hrano. Zorina mati je namreč iz

Avstrije prejela pismo znanke Zupančeve žene, ki ji je sporočila, da ji je mož pisal iz zavora za Veliko noč

2. Sodni postopki proti članom in podpornikom ilegalnih skupin

V letu 1946 je bil marca na okrožnem sodišču v Mariboru obsojen Franc Borko, ker je bil član protidržavne tolpe ter opravljal funkcijo obveščevalca in zaupnika v Ihovi, »*kritiziral režim zaradi težkega položaja kmetov, kljub temu, da je bil sin velikega kmeta - kulaka, na 5 let zavora.*«⁷ V njegovi zaporniški kartoteki je bila vpisana tudi daktiloskopska formula in priložena fotografija. Pri tem je UDV odvzela

4 Rd 7144 (izjava dana 24.6.1949)

5 Rd 7305 (3.8.1945)

6 Primerjaj: Jera Vodušek. Starič, str. 273 - 279 (Sodišča narodne časti)

7 Rd 5650 (26.4.1946); Franc Borko, rojen 1.1.1925 v Ihovi, krojaški pomočnik, samski, brez premoženja

obtožencu prstne odtise obeh rok in jih označila s številkami 44444 in 44442 pod črto.⁸

Ko je bila Marija Žerdin iz Murščaka pri Radencih aretirana od UDV v Gornji Radgoni in obsojena od okrožnega sodišča v Mariboru (26.9.1947) »zaradi vršitve kurirskih poslov pri križarski bandi, jo podpirala in dajala zatočišče« je dobila kazen (odvzem prostosti s prisilnim delom za dobo petih let ter izguba političnih in državljskih pravic za dobo dveh let in izgon iz kraja bivanja za dobo treh let). Poslana je bila 28. julija 1947 na delo v podjetje » Pletilka » v Rajhenburg. O njenem prestajanju kazni je značilna oznaka, ki jo je izdala uprava zapora ob njenem predčasnem izpustu: »...Po agenturnih izsledkih se je ugotovilo, da je imenovana takoj, ko je prišla v naš zavod bila zelo nasprotna ter vedno govorila, da bo ta oblast propadla in je trdno prepričana, da pridejo na oblast križarji. ...Pri delu se je pokazala površno...ni imela do predpostavljenih pravilnega odnosa, vedno je kritizirala ter odgovarjala paznicam. Med prestajanjem kazni se ni dosti poboljšala...Na politična predavanja je hodila, ni pa kazala nobenega zanimanja za prevzgojo. Krivde sploh ni priznavala, še manj pa, da bi jo obžalovala. Kazen vpliva na njo delno v poboljševalnem smislu...vendar jo je potrebno še nekoliko kontrolirati na terenu...« Žerdinova si je, ko je bila v zaporu, lahko dopisovala s sorodniki iz domače okolice in iz Žirovnice na Gorenjskem ter dobivala pakete hrane iz domačega kraja. Iz zapora je bila izpuščena predčasno na podlagi amnestije, ko je odslužila že skoraj polovico kazni.⁹

Da bi predčasno izpustili iz zapora osebe, ki so bile zaprte zaradi sodelovanja v bandah ni bilo realno za pričakovati. Tako je npr. UDV Gornja Radgona za zaprtega Antona Pušnika iz Župetincev, ki je bil 1948 obsojen na 11 zapora in 3 leta izgube državljskih pravic, »ker je vstopil v bando ter skupno z drugimi sestavljal načrte za pridobivanje orožja ter vrši tatvine in poneverbe« posredovala mnenje okrajnemu sodišču v Maribor, da se ga še ne izpusti »ker ga tudi ljudje zelo slabo ocenjujejo, ker je bil velik razgrajč in pretepač.«¹⁰ Ko je uspelo UDV, da je aretirala 19. junija 1946 Jožeta Škamličiča, vodja tim. Škamličičeve bande, je bil potem septembra istega leta v Mariboru velik sodni proces. Sodili so osemindvajsetim članom in podpornikom Škamličičeve bande. Obsojeni so bili na zaporne kazni od sedmih mesecev s prisilnim delom do petnajst let zapora s prisilnim delom, pri vseh je bila izrečena tudi izguba političnih in državljskih pravic. Štirje (Martin Toplak, Ferdinand Jakopec, Maks Korošec in Marija Toplak) pa so bili še kaznovani z zaplembo premoženja. V posebnem procesu, oktobra 1946, je

8 Rd 5650; glej: Aleksandar R. Ivanović, *Kriminalistička tehnika*, Beograd 2011

9 Rd 7246 in Rd 7247 (14.1.1950); Marija Žerdin, rojena 29.12.1921 v Murščaku, življa, samska, dokončala je sedem razredov osnovne šole; Amnestija - Ukaz Prezidija Ljudske skupščine FLRJ št. 9224 z dne 30.12.1949; izpuščena 14.1.1950

10 Rd 5057 (19.8.1950) in Rd 5060 (4.1.1950); Anton Pušnik, rojen 5.5.1927; aretiran od UDV G. Radgona in predan javnemu tožilcu za okraj Gornja Radgona ter okrožnemu sodišču v Mariboru

bil Jože Škamlič obsojen na dvajset let zapora s prisilnim delom ter na pet let odvzema političnih in državljskih pravic. Sredi petdesetih let je bil Škamlič izpuščen iz zapora in je emigriral v Avstrijo.¹¹

V sredini februarja 1948 je bil v Mariboru na okrožnem sodišču proces proti devetnajstim obtoženim iz skupine Mele – Police. Obsojeni so bili: Rado Ajlec, Franc Zmazek, Vinko Kovačič in Ludvik Fekonja, vsak na 12 let odvzema prostosti s prisilnim delom, izgubo državljskih pravic za dobo 3 let in izgon iz bivališča za dobo 2 let, Ferdinand Hojs, Franc Kozar in Franc Slana, vsak na 7 let odvzema prostosti s prisilnim delom, izgubo državljskih pravic za dobo 3 let in izgon iz bivališča za dobo 2 let, Janez Fridau na 6 let odvzema prostosti s prisilnim delom in izgubo državljskih pravic za dobo 2 let in izgon iz bivališča za dobo 2 let, Ivan Kokoč, Friderik Šloser in Franc Hamler, vsak na 3 leta odvzema prostosti s prisilnim delom, izgubo državljskih pravic za dobo 1 leta ter izgon iz bivališča za dobo 2 let, Alojz Slana na 3 leta odvzema prostosti s prisilnim delom, izgubo državljskih pravic za dobo 1 leta in izgon iz bivališča za dobo 2 let ter na zaplembo celotnega premoženja z zakonito omejitvijo, Janez Červek

na 4 leta odvzema prostosti s prisilnim delom, izgubo državljskih pravic za dobo 1 leta, izgon iz prebivališča za dobo 2 let in na zaplembo celotnega premoženja z zakonito omejitvijo, Jože Pelc in Franc Krempl, vsak na 2 leti odvzema prostosti s prisilnim delom in na izgon iz prebivališča za dobo 1 leta, Mirko Rakuša in Franc Kšela, vsak na 1 leto odvzema prostosti z odložitvijo izvršitve kazni za dobo 2 let, Franc Makovec na 3 leta odvzema prostosti s prisilnim delom in izgonom iz prebivališča za dobo 2 let in Jožef Benko na 6 let odvzema prostosti s prisilnim delom, izgubo državljskih pravic za dobo 2 let in na izgon iz prebivališča za dobo 2 let.¹²

Ob aretaciji Jakoba Ajleca (14.6.1949), očeta že obsojenega sina Rada Ajleca, je UDV Gornja Radgona, ko so aretirali še tudi Marijo Ajlec, Frančiško Rožman iz Šratovec in Marijo Slana iz Melov, javnemu tožilstvu v Gornji Radgoni sporočilo, da so omenjene osebe aretirali, « ker so še po obsodbi skupine Ajlec – Kovačič nadaljevale s protinarodnim delovanjem. »¹³

Je pa se zapletlo, ko sta se po oprostilni sodbi na okrožnem sodišču v Mariboru (26. september 1949), ko UDV Gornja Radgona preko oblastne javne tožilke (Zora Mlinarič) ni mogla dokazati krivde zakoncev Ajlec, leta vrnila domov.¹⁴ Taka rzsodba je za UDV vsekakor predstavljala neuspeh pri njenem delu.

Kmalu je sledil drug, še hujši udarec na delo organov UDV. V sredini decembra 1949 je Jakob Ajlec vložil pritožbo, da so se ob njegovi junijski aretaciji dogajale določene nepravilnosti na njegovem domu. Tako je Okrajni ljudski odbor Gornja Radgona UDV Gornja Radgona, ki je prejel Ajlečevo pritožbo, sporočil, da so priče, ki so sodelovale ob aretaciji zavrnilo vsako

11 Primerjaj: M. Čoh,

12 Rd 6017 do Rd 6030 (14.2.1948)

13 Rd 5251 do rd 5253 (14.6.1949)

14 Rd 4512 (29.9.1949)

jim očitano krivdo.¹⁵ UDV Gornja Radgona je celotno zadevo poslala na UDV za mariborsko oblast, osebno naslovljeno na načelnika Vlada Majhna. UDV za radgonski okraj je sporočila, da ji je sicer znano, da je Jakob Ajlec, potem ko je prišel iz zapora, se takoj zanimal, predvsem za denar. UDV je zapisala, »da ji je sicer znano, da je bilo pri Ajlecu od naše strani dvignjeno neko zlato ali srebro (točno nam ni znano) in okrog 100.000 din ter je bil baje ta denar poslan na UDB Maribor«. Alojz Gašper, šef pooblaščenstva UDV za radgonski okraj je v tem dopisu mariborske kolege obvestil, da »vse stvari so podrobno poznane poročniku Šoba Francu, ter vas naprošamo, da naj vam objasni zadevo, nas pa obvestite v kolikor te izjave drže in če lahko odstopimo zadevo javnemu tožilstvu Gornja Radgona.«¹⁶

Podoben problem je imela UDV potem, ko je bil na okrožnem sodišču v Mariboru obsojen (10.8.1950) Ožbalt Vurcer. Po pritožbi na Vrhovnem sodišču v Ljubljani, ki je 11.7.1950 sodbo nižje stopnje potrdilo (dosmrtni odvzem prostosti s prisilnim delom in trajni odvzem državljanskih pravic) je reagirala obsojenčeva žena Frančiška Vurcer. Javno tožilstvo v Gornji Radgoni je namreč Vurcerjeva obvestila, da je bila 12. avgusta 1950 izvedena hišna preiskava UDV na njenem stanovanju (Radenci št. 25). Pri tem so bili odtujeni motorno kolo, dvokolo, motorna sesalka in novi razplinjač znamke NSU. Mehanično orodje Ožbalta Vurcerja, ki je bil pred obsodbo zaposlen kot avtomehaničar v Zdravilišču Slatina Radenci, pa je bilo predano v uporabo omenjenemu podjetju. Vurcerjeva je zahtevala, da se omenjeni predmeti vrnejo, ker »njen mož Vurcer Ožbalt ni bil obsojen na zaplembo zgoraj omenjenih predmetov.«¹⁷

Ti primeri kažejo, kako je prihajalo do zlorab posameznikov v službi UDV, niso pa iz dosegljivih dokumentov vidne posledice teh, za UDV neprijetnih afer.

Ko so aretirali 14. junija 1949 Viktorja Jurkoviča, vodjo tim. Jurkovičeve bande, se je v priporu znašlo še več ljudi, ki so bili potem tudi na procesu v Mariboru na okrožnem sodišču: Viktorjev oče Alojz Jurkovič, mačeha Jožefa Jurkovič, Franc Potočnik in njegova žena Marija, ki je bila Viktorjeva sestra, Franc Fras in žena Marija, Jožef Horvat in žena Frančiška ter Marija Jerič. Obtoženi so bili sodelovanja z Jurkovičevo bando. Viktor Jurkovič je bil 8. julija 1949 na okrožnem sodišču v Mariboru obsojen na smrt z ustrelitvijo. Pritožba na vrhovno sodišče LRS v Ljubljani je bila zavrnjena oz. potrjena sodba na prvi stopnji, pa tudi prošnja za pomilostitev, ki je bila poslana na Prezidij Ljudske skupščine FLRJ je bila z odločbo št. P 8101 z dne 27.10.1949 zavrnjena. Viktor Jurkovič je bil ustreljen 6.1.1950, kar je Ministrstvo za notranje zadeve LRS potrdilo z Zapisnikom o izvršitvi smrtne kazni.¹⁸

15 Rd 5257 (14.12.1949)

16 Rd 5258 (15.12.1949)

17 Rd 5196 (24.10.1950)

18 Rd ; ZA 21922 (Jurkovič Viktor - 1.12.1928) ; 8 strani (Sodba v imenu ljudstva, Sodba Vrhovnega sodišča, Zapisnik o izvršitvi smrtne kazni)

3. Ilegalni prehodi državne meje

Marija Rakuša, rojena 1902 iz Radenc, gospodinja, ki je bila julija 1948 obsojena na dve leti strogega zaporu s prisilnim delom ter odvzemom političnih in državljskih pravic za dobo dveh let je kazen prestajala tako kot Žerdinova v KPD Rajhenburg.¹⁹ Obsojena je bila na okrožnem sodišču v Mariboru, » ker je dajala Štuhec Mariji, ki se je skrivala pred oblastmi, zatočišče in sodelovala pri nameravanem pobegu čez mejo » Žerdinova in Rakuševa sta delali v zaporniški delavnici (*» Pletilka »*)²⁰, je pa bila zaporniška karakteristika Rakuševe ob njeni prestani kazni (15.7.1950), ko ni bila predčasno izpuščena kot Žerdinova, popolnoma drugačna. Ob izpustitvi je uprava KPD Rajhenburg je UDV Gornja Radgona sporočila, da je Rakuševa na prestajanju kazni bila *»dokaj pridna in disciplinirana, da je krivdo deloma priznavala, hodila redno na predavanja in kazala zanimanje za samo prevzgojo. V političnem pogledu, pa da ni dajala nobenih izjav in tudi ni bila razgledana.»* S tako karakteristikto se je vrnila Rakuševa domov a je še bila dve leti brez političnih in državljskih pravic. To obvestilo je UDV Gornja Radgona shranila v njeno personalno mapo.²¹

Je pa bila v istem času iz Rajhenburga po prestani kazni izpuščena tudi Terezija Štuhec, rojena 1898, iz Rožičkega Vrha pri Radencih. UDV Gornja Radgona je bila le obveščena o njeni izpustitvi (16.7.1949), brez karakteristike o prestajanju kazni.²²

Zaradi nudenja pomoči pri ilegalnem pobegu čez mejno Muro v Gornji Radgoni » nekemu Hrvat » poleti 1948, je bila Jožefa Štelcer, rojena 1906 v Ločah pri Vipavi, ki je stanovala v Kerencičevi ulici 11 v Gornji Radgoni., aretirana od UDV Gornja Radgona. Na okrožnem sodišču v Mariboru je bila obsojena na odvzem prostosti s prisilnim delom za dobo 1 leta in 7 mesecev ter na izgubo državljskih pravic za 2 leti. Kazen je nastopila 30.6.1949 in delo opravljala v šivalnici (*»pri delu je bila pridna...za politično delo nezainteresirana...krivdo deloma priznava...kaznen na njo vpliva v vzgojnem smislu«*). V zaporu so jo obiskovali Rudi Štelcer iz Kamnice pri Mariboru, Jože Šaruga, mlinar iz Gornje Radgone in odvetnik Jože Bergač iz Maribora. Pogojno je bila izpuščena iz zaporu že 1. maja 1950 na podlagi Odločbe Ministrstva za notranje zadeve LRS v Ljubljani, št. 690/3-50, z dne 29. 4. 1950. Leta.²³

Redek je bil primer pogojnega odpusta iz zaporu kot se je to dogodilo Francu Frasu iz Hrašenskega Vrha pri Kapeli. S sodbo okrožnega sodišča v Mariboru je bil julija 1949 obsojen na 4 leta zaporu in leto dni izgube političnih pravic. Po letu dni zaporu je bil z odločbo Ministrstva za notranje zadeve LRS 28. avgusta 1950 pogojno izpuščen do 14.6.1953, ko bi se mu sicer iztekla zaporna kaznen.²⁴

19 Rajhenburg – leta 1953 se je kraj uradno preimenoval v Brestanico

20 Rd 5733 (15.7.1950).

21 Rd 5732 (15.7.1950)

22 Rd 5718 (16.7.1949)

23 Rd 5266 in Rd 5267 (1.5.1950)

24 Rd 7058 (29.8.1950)

4. Kazenski postopek proti uslužbencu UDV

Posebni kazenski postopek je izvedla UDV za svojega bivšega pooblaščenca iz Gornje Radgone ter tako formalno pokazala na potrebo po strogi disciplini v vseh svojih vrstah, tudi pri najbolj odgovornih osebah. UDV Gornja Radgona je v začetku leta 1947 sprožila preko javnega tožilstva LR Slovenije prijavo Savo Vilharja in zahtevala, da se ga obtoži pred pristojnim vojaškim sodiščem. Savo Vilher²⁵ je bil v zaporu UDV za Slovenijo že od 7.1.1947. Obtožen je bil, da je poleti 1946 izdal službeno tajnost, ko je pri preiskavi aretiranega Antona Jelena iz Radenc našel pismo, ki je bilo obremenilnega značaja za dr. Klince in ga je napisal dr. Sedlaček, zdravnik iz Murske Sobotne. Obtožen je bil tudi tesnega privatnega druženja z dr. Klincem in njegovo ženo, kateri naj bi izdal službene zadeve (npr. službeni dešifrirani naslov oddelka UDV za Primorsko ter ji priznal, da je bil decembra 1946 že zaprt za deset dni od UDV za Slovenijo. Ko je Vilhar prišel januarja 1946 za pooblaščenca UDV za okraj Gornja Radgona, je bil sicer seznanjen, da sta , dr. Klinc in tudi njegova žena, sumljiva in opazovana od UDV a je vseeno »padel pod vpliv te družbe ter je večkrat neopravičeno izostajal iz službe, ker je s Klinčevima privatno potoval tudi na hrvaško morje (Crikvenica in Opatija).«

V začetku decembra 1946 je bil kazensko premeščen iz Gornje Radgone na Primorsko okrožje v III. odsek UDV. Pred to premestitvijo so Vilharja temeljito podučili »kako se mora v bodoče obnašati, v partijskem in osebnem življenju ...kar je tudi obljubil.« Nekaj dni pred koncem leta 1946 pa je neopravičeno odšel na silvestrovanje v Radence in Mursko Soboto in se družil z omenjenim zdravnikom Klincem in njegovo ženo. Na silvestrski zabavi v Murski Soboti se je zdravnik zapletel v pretep, vpletel se je tudi Vilhar in bil po intervenciji NM celo vključen. Pri tamkajšnjem pooblaščenca Ivancu je interveniral, da naj le-ta to njegovo afero prikrije, kar pa se seveda ni zgodilo. UDV je sprejela za Vilharja, po izvedenih preiskavah in poizvedovanjih ter prestreženem pismu zdravnikove žene, štiri ukrepe: 1. Vilharja se odpusti iz službe v UDV, 2. Izreče se mu partijska kazen, 3. Zaposli se ga nekje v produkciji in 4. Vso zadevo Vilhar – Klinc se mora še nadalje operativno obdelovati, izroči se zadeva V. odseku.

Tudi celotno dotedanje vodstvo UDV v Gornji Radgoni je bilo od UDV za Slovenijo ostro kritizirano, saj »je precej zapuščeno...vsi dotedanji pooblaščenca so bili zelo slabi...kot npr. Benjamin – že odpuščen, Vilhar Savo – v zaporu, Franc Kac – v zaporu, novi pooblaščenec (Marjan Čuček))pa je šele v začetku marca 1947 nastopil delo v Gornji Radgoni.«²⁶

25 Rd 3111 (7.1.1947); rojen 22.12.1922 v Ljubljani, samski, litografer, dokončal 5 razredov osnovne in 2 razreda meščanske šole ter dva litografska tečaja, v NOV je vstopil 9.9.1943, v čin poročnika je bil povišan z ukazom dne 4.1.1947 v Biltenu št.7.

26 Rd 3074 in Rd 3075 (18.3.1947); novi pooblaščenec je postal Marjan Čuček

5. Kazenski postopek proti sodelavcu UDV

Zelo zapleteno je bilo delovanje Karla Lukovnjaka, ki je bil zaradi ilegalnega prehoda v Avstrijo po vrnitvi obsojen na 6 let zavora s prisilnim delom. Kazen je prestajal od septembra 1948 v Kočevju na državnem posestvu. Opravljal je dela električarja, za kar je bil tudi izučen²⁷. Ko ga je UDV konspirativno aretirala 1. 2.1948 je priznal, da je bil ob svojem pobegu v Avstriji v taborišču Strass v zvezi s Šajnovičem²⁸ ter da je tudi podpisal sodelovanje s FSS.²⁹ V tem času je bil sicer Karel Lukovnjak že agent UDV, za kar ga je pridobilo radgonsko pooblaščenstvo. UDV Gornja Radgona, ki je izvedla aretacijo, je ob predaji Lukovnjaka v Mariborski zapor, priložila potrdilo, da je bila aretacija popolnoma zakonspirirana. Kot vzrok aretacije je bilo navedeno, da je le- ta UDV poizkušal večkrat dezinformirati. Ko so ga zasliševali v Gornji Radgoni, se je pozneje izkazalo, da je pri tem bilo storjenih kar sedem strokovnih pomanjkljivosti » :1. da je bil prvi preiskovalni postopek podporačnika Franca Šobe- Iztoka izvršen pod močnim fizičnim pritiskom, 2. da se ga je vse preveč sugestivno zasliševalo o dr. Klincu, 3. da je tako kombinirano zasliševanje rodilo pripornikovo lažno izjavo o dr. Klincu o njegovem sodelovanju s FSS sploh, 4. da se je pripornik bal te izjave preklicati, 5. ugotovilo se je , da je Lukovnjak navaden kriminalni tip,6. da je Lukovnjakovemu dezinformativnemu poročanju krivo absolutno nepravilno vodstvo, ki je dovoljevalo kontakte na pooblaščenstvu, familijarni onos, malomarni odnos v trenutkih, ko je agent imel namen odkrito govoriti - v zvezi s poizkusom, da se preko Lukovnjaka dobi bandita Šajnoviča, je isti točno poročal s pismom da zahteva kontakt, nakar je Šoba dejal naj počaka še en dan, ker je bil isti dan ravno državni praznik. Zveznika³⁰ je igrala agentova mati, ki je vedela za sinovo delo in 7. da Lukovnjakova aretacija ni v konspiraciji, ker dobiva v zapor pisma od doma.«³¹

Sama življenjska pot Karla Lukovnjaka je bila sicer precej pestra; bil je nezakonski sin Frančiške Lukovnjak, rojen 5.11.1923 v Negovi. V osnovno šolo je hodil v Radencih, kjer je stanoval vso učno dobo. Leta 1938 se je šel učiti za mehanika k Francu Žnidariču v Gornjo Radgona, kjer je bil do kapitulacije Jugoslavije aprila 1941. Odšel je v Nemčijo kot vajenec elektro stroke in bil dijak vojne tehnične šole v Hamburgu do 25.2.1942, ko je bil mobiliziran v nemško vojsko, v mornarico (podmorniška enota št. 42).. Aprila 1944 je bil na Kreti zajet od Američanov in ostal ujetnik do avgusta 1945, ko se je vrnil in se v Radencih zaposlil kot elektro in vodovodni inštalater. Leta 1946 je prvič pobegnil v Avstrijo, skupaj s tihotapcem Viktorjem Črepnjakom iz Rogaševca v Prekmurju ter v tem času čez mejo še večkrat ilegalno prehajal. V taborišču Strass je bil celo paznik pod vodstvom takratnega vodje Feliksa Lasbaherja. Ko se je, zopet ilegalno vrnil domov,

27 Rd 3162 do Rd 3165 (9.8.1950) in RD 3169 in Rd 3173 (3.2.1948)

28 Martin Šajnovič, vodja tim. Šajnovičeve bande; je umrl 15.11.1986 v Pretoriji (ZDA); Primerjaj: Rajko Topolovec, Podaljšano partizanstvo, Ptuj 2014, str. 1-302

29 FSS = Field Security Sectins (Angleška vojaška obveščevalna služba)

30 Zveznik = drugi izraz za osebo, ki je bila zveza informatorju oz. sodelavcu UDV

31 Rd 3169 (8.11.1949)

je bil aretiran in pet mesecev v preiskovalnem zaporu v Ljubljani. Oktobra 1948 je bil poslan na delo na državno posestvo v Kočevje, stanoval je v Kočevju št. 81. Opravljal je dela elektromonterja. Tu naj bi poročal na UDV v Kočevje o raznih nepravilnostih, ki so se dogajale na posestvu a naj njeni organi ne bi reagirali na vsa ta Lukovnjakova obvestila, kljub temu, da jim je bilo znano, da je bil agent UDV že prej v Gornji Radgoni in Mariboru. Iz Kočevja je pobegnil 24.9.1949 (bila je sobota) skupaj s še dvema obsojencema (Vinko Mlakar in » neki Srb Ilić «). Z vlakom so se pripeljali do Radenc in pri Meleh preplavali mejno reko Muro. Pred železniškim mostom na avstrijski strani naj bi bila Lukovnjak in Ilić aretirana od avstrijskih žandarjev ter po zaslišanjih bil poslan 28. 9. 1949. v taborišče Strass.³² Na poznejših zaslišanjih je Lukovjak UDV povedal novo verzijo svojega pobega iz Kočevja. Za pobeg naj bi vedela UDV iz Kočevja, ki mu je naročila, da vodi skupino in da jih bodo aretirali na vlaku med Kočevjem in Ljubljano a te aretacije pozneje ni bilo. V Mariboru sta se na železniški postaji ločila od skupine Franc Rižnar in Jože Mlinarič, ki ju Lukovnjak ni omenil pri prvem zaslišanju. Ostali trije (Lukovnjak, Mlakar in Ilić) pa so se odpravili do meje in je reko Muro preplaval le sam, saj je bil Mlakar ujet že na slovenski strani. Pot je Lukovnjak nadaljeval v mesto Radgona, kjer je v neki hiši srečal sovaščana Franca Lebna, ki je bil izseljen v Avstrijo že leta 1945. Ta ga je spraševal za ljudi iz Šratovc in Radenc (Jože Farič, Osvald Vurcer, družino Domanjko in Turnška), drugi dan pa o pobeglih v Avstrijo (Mirko Rakuša, Matija Nemeč, Franc Rožman, Alojz Slana, Lado Štumpf, itd.). Po zaslišanju na okrajni žandarmerijski postaji je bil predan v taborišče Strass, kjer ga je dodatno zasliševala še FSS. Lukovnjak je zatrdil, da je podpisal sodelovanje s FSS, ki mu je omogočila, po dveh mesecih bivanja v taborišču, pri Šentilju vrnitev čez z mejo z nalogo, da jim mora nazaj v Avstrijo čim prej prinesiti častniško miličniško uniformo. Ko je prekorščil mejo (8.11.1949), s pomočjo avstrijskih mejnih stražarjev, se je Lukovnjak sam javil na postaji NM v Šentilju in zahteval zvezo z UDV iz Maribora. Izpovedal je med pretepanjem na UDV v Mariboru, kaj mu je bilo od FSS naročeno v Avstriji. V januarju 1950 je bil z vlakom poslan na sodišče v Ljubljano. Na vlaku naj bi, ko je njegov spremljevalec- miličnik spal (?). k njemu prisedel neznanec, ki naj bi bil domačin iz Črnc pri Apačah. Neznanec mu je govoril o taborišču Strass, o zvezah s Šajnovičem in o tajnih stikih s tujino.³³ Ali je bil ta neznanec oseba, ki je bila sodelavec UDV se lahko samo ugiba, ker ni dokumenta, ki bi to možnost potrdil. UDV je Lukovnjaku predvsem očitala, da jih je večkrat prevaral, ko jim je pošiljal neresnična obvestila, da je službo namerno zavajal z lažmi iz Avstrije. UDV se mu je odrekla ter ga poslala v zapor. Karel Lukovnjak je bil obsojen na 6 let zopora, ki ga je prestajal v KPD Ljubljana.³⁴

32 Rd 7215 (8.11.1949)

33 Rd 3162 – Rd 3165 (9.8.1950)

34 Rd 7211 (21.7.1949)

6. Ilegalni prehodi državne meje oseb, ki so bili vojaški obvezniki

Kazen za vojaškega obveznika, ki je pobegnil, potem ko je prejel vabilo za odhod na služenje vojaškega roka je bila v pristojnosti vojaškega sodišča. Tako je Franc Ferk, rojen 18.9.1926, doma iz Zgornje Velke, kmetijski delavec, ki je prejel poziv vojaškega odseka v Gornji Radgoni 16. marca 1948 leta in bi moral oditi v JNA 21. marca, že naslednji dan po prejemu, t. j. 17. marca, ilegalno odšel čez mejo v Avstrijo. V Avstriji je nameraval poiskati tudi svoje nekdanje dekle (Marija Fasenbach) iz Innsbrucka. Zaprt je bil po prihodu v taborišču Strass 18 dni in so ga potem selili po taboriščih v Avstriji (Wolfsberg, Linz, Bregenz in Innsbruck) ter ga predali celo v ameriško okupacijsko cono. Razmišljal je, da bi odšel na delo v Francijo a so bili pogoji zanj prestrogi. Potem je bil izpuščen in se je odločil, da se bo ilegalno vrnil domov. 8. junija istega leta in bil ob vrnitvi aretiran od UDV za okraj Maribor ter predan v zapore UDV za okraj Gornja Radgona (17.6.1948) Na vojaškem sodišču v Ljubljani je bil 9. septembra 1948 zaradi dveh prekrškov – izmikanje obveznosti služenja vojaškega roka in ilegalnega prehoda državne meje - obsojen na štiriletni zapor s prisilnim delom in na izgubo državljanskih pravic za eno leto.³⁵

Ferkova sestra, Julijana Ferk, je v času, ko je bil brat Franc ilegalno v Avstriji, postala po vrbovki (6. maj 1948) informatorka UDV.(psevdomim Ivana Komader). UDV Gornja Radgona jo je pridobila *»na podlagi, da bi ona na patriotski osnovi vzpostavila stik z bratom... ter bi ga naši dobili v roke«*. V začetku februarja 1951 je bila Ferkova izključena iz UDV, *»ker je vsestransko nasprotna naši oblasti, poročil ni dostavljala in je celo zahtevala, da naj brata izpustijo iz zopora.«*³⁶

25. avgusta 1948 je bil na vojaškem sodišču v Ljubljani obsojen Koloman Sapač, rojen 28. novembra 1919, poljedelec iz Žepovc. Ko je po prejemu vabila za služenje vojaškega roka odšel *«* proti Šentilju z namenom, da bo prekoratil ilegalno državno mejo *«* je bil aretiran 3. junija in obsojen na zaporno kazen 2 let in šest mesecev s prisilnim delom ter povrnitev stroškov sodnega postopka (800 dinarjev).³⁷

Ko je NM Cerkvenjak februarja 1949 aretirala Feliksa Krefta iz Vanetine, rojenega 1926, ki se je po prejemu pozivnice za odhod v JLA marca 1948, skrival tri tedne pri posestniku Janku Lukavečkem. Prav on naj bi ga nagovoril, da naj ne odide v vojsko, *»ker bo sedanja oblast kmalu propadla.«* Ker so organi NM opravljali hišne preiskave in iskali Krefta, se je ta umaknil k Ani Vogrin v Smolince, kjer je ostal mesec dni, nato pa se je preselil k Tereziji Družovec v Vanetino, kjer je ostal do aretacije. 9. februarja 1949. UDV je po zaslišanjih obeh žensk sprejela presenetljiv sklep, *»da ne bo aretirala. Terezije Družovec in Ane Vogrin, ker izhajata iz siromašne družine*

35 Rd 5296 (9.9.1948); Vojni sud Ljubljana; Sud 496//48; Ferk je bil tudi 2 leti v nemški vojski in 1945 repatriiran.

36 Rd 14126 (1.2.1951)

37 Rd 5183 (25.8.1948); Vojni Sud Ljubljana; Sud 498/48-20; Sapač je služil v Kraljevini Jugoslaviji 2 leti voj..rok

ter imata po večje število otrok, kateri niso še dorasli...naše mišljenje je, da se jih pusti na svobodi, ker so podpirale Krefta le, ker je njihov daljni sorodnik.« Krefta so potem predali v sojenje vojaškemu sodišču, ker so ga smatrali, da je bil že dezerter.³⁸

7. Verbalni delikti oseb (klevetanje režima)

V poletju 1948 je okrajno sodišče v Gornji Radgoni (sodnik Jože Srpčič) obsodilo »velikega kmeta (17 ha zemlje) Alojza Štuheca iz Hrastje Mote«, ker je v gostilni Prelog v Noršincih (okraj Ljutomer) »širil alarmantne vesti, da je nastala vladna kriza in da je maršal Tito pobegnil«, kar je potrdila tudi priča (Rajko Topolovec). Obsojen je bil na 2 tedna odvzema prostosti in 1000 din denarne kazni, plačati pa je moral še stroške kazenskega postopka in izvršitve kazni ter plačati še 500 din povprečnine. Ker je bil že teden dni v priporu je odslužil še samo teden dni zavora. Kot olajševalno okoliščino je sodišče štelo obdolžencu, da »je v gostilni bil to pogovor med znanci in da dejanje ni imelo znakov javno storjenega namernega dejanja in je zato sodišče izreklo sorazmerno milo kazen.«³⁹

Konec leta 1949 je bil aretiran Martin Fekonja, pismonoša iz Ivanjc. Ker je »klevetal ljudsko oblast in blatil nameščence okraja« na predvolilnem sestanku ter »kritiziral, da je oblast v rokah manjšine...ter, da je potekel narodni skupščini mandat in da se režim boji razpisati volitve.« Na okrajnem sodišču v Gornji Radgoni je bil obsojen na 20 mesecev zavora s prisilnim delom in je kazen prestajal v domačem okolju.⁴⁰

8. Vpliv UDV na sodne postopke

Ko je bil Ludvik Žinkovič, rojen 1929 iz Janževega Vrha pri Radencih, v začetku leta 1949 v službi pri NM v Tolminu je UDV Gornja Radgona posredovala pooblaščenstvu UDV v Tolmin podatke o njegovih preteklih prestopkih in kaznih. Že leta 1946 je Žinkovič, ki je izhajal iz družine, ki je »prejela naše oblasti zemljo od ter niso bili več izkoriščani od velekmotov« ilegalno pobegnil v Avstrijo in bil pozneje pri ponovnem prehodu ujet od KNOJ. V priporu je bil pol leta, kar je seveda bilo evidentirano tudi v arhivu IV. odseka, to je odseka za meje. Torej taka karakteristika te osebe ni bila nobena ovira za sprejem v NM.⁴¹

UDV je imela, kot prikazujejo tudi njeni dokumenti, velik vpliv v celotnem sodnem sistemu. Če je bil npr. obsojenec v zaporu (primer: Rado Ajlec, obsojen na 12 let zavora zaradi vodenja bande Kovačič – Ajlec,) se je za njegovo mater Marijo Ajlec, »ki je vedela da namerava sin Rado ilegalno v Avstrijo...« izvedla aretacija in je UDV Gornja Radgona predlagala, »da ker stanuje družina v neposredni bližini meje, oz. 500 m od meje...se jo naj izseli iz 15 km pasu.«⁴²

38 Rd 5074 (10.2.1949) in Rd 5103 (14.2.1949)

39 Rd 7031 in Rd 7032 (17.5.1948)

40 Rd 14612 (14.2.1950)

41 Rd 7261 (30.3.1949)

42 Rd 5942 (5.6.1948); Marija Ajlec, rojena 28.6.1892 v Rukičanu, gospodinja, stanujoča v

Da je imela UDV Gornja Radgona direkten vpliv na tožilstvo dokazujejo dokumenti v zvezi s Francem Rihtaričem. Njegova življenjska zgodba je nadvse zanimiva in obenem tudi poučna. Bil je rojen 23.9.1929 v Očeslavcih, kraju pri Kapeli, v kmečki družini. Po dokončani vinarski šoli v Mariboru (1947) je služboval na Bizeljskem (do junija 1948), na Jeruzalemu pri Ormožu (do septembra 1948) in v Gornji Radgoni, na delovnem mestu inštruktorja za vinogradništvo. Po pobalinski kraji okrajnega avtomobila in popivanja na ptujskem področju, s prijateljem Antonom Štebihom, je bil aretiran in zaprt v zaporu UDV v Gornji Radgoni. Pobegnila sta iz zapora in se je Rihtarič začel skrivati na širšem domačem območju (Očeslavci – Negova - Slovenske gorice). S Francem Pelclom iz Očeslavca sta 5. avgusta 1950 pobegnila v Avstrijo na območju Šentilja. Ko so ga prijeli avstrijski žandarji je bil predan FSS v Strass ter bil natančno zaslišan. Po izpustu iz taborišča se je potikal po raznih krajih Štajerske in se končno odločil, da se bo vrnil domov. Po prekoračitvi državne meje je bil pri Cankovi prijeto od KNOJ (15.10.1950) in predan na UDV v Gornjo Radgono. Tudi tu je bil temeljito zaslišan. Javno tožilstvo za okraj Radgona je Rihtariča obravnavalo in je dobil zaporno kazen (zaradi pobega iz zapora in ilegalnega prehoda meje) ki jo je začel prestajati v Gornji Radgoni. V zaporu je bil pridobljen za sodelavca UDV (psevdonim Franc Žmavc) in že posredoval UDV nekaj informacij od sozapornika (Rupert Fleisinger). Javno tožilstvo je s sklepom 29.12.1950 ustavilo uvedeno preiskavo, ker »se je ugotovilo v toku preiskave, da Franc Rihtarič v letu 1949 ni pobegnil ilegalno preko meje iz politično sovražnih razlogov, niti da se ni iz teh razlogov ilegalno vrnil nazaj. Dokazano je, da je ilegalno pobegnil iz FLRJ med prestajanjem prostostne kazni v namenu da se izogne izdrževanju te kazni ter da se je vrnil v FLRJ, ker se v Avstriji ni mogel zaposliti in ker ga je med brezposelnostjo v Avstriji doletela težja bolezen – tuberkuloza. Z ozirom na te okoliščine je bilo preiskavo zoper Rihtariča Franca ustaviti in odrediti njegov izpust iz preiskovalnega zapora.«⁴³ UDV je bila obveščena tudi o zadevah, ki so bile posredno v njeni pristojnosti; ko je npr. neka oseba, ki je bila izseljena leta 1945 ali 1946 ali, da je ilegalno živela v sosednji Avstriji in se je želela vrniti nazaj, UDV je dala svoje mnenje, pristanek ali odklonila možnost vrnitve. Tako je npr. Alojzija Bukovec, delavka iz Šratovec 26, naslovila prošnjo na Izvršni odbor OF v Ljubljano, da bi dovolili vrnitev njenih izseljenih staršev, očeta in matere, ki sta bivala na Koroškem, v domači kraj. Zapisala je, da naj bi bila starša izseljena 1946 »zaradi nepremišljenih izjav oz. lažnivih izjav oseb, da sta oba politično sodelovala z okupatorjem in ker, da sta bila v Kulturbundu...« K prošnji za vrnitev je hčerka priložila dokazilo (izkaznica »Steierische Heimatbund«), da je bila mati Ana Klemen le članica Štajerske domovinske zveze in je imela tim. zeleno izkaznico. V prošnji, polni patetičnih domoljubnih izjav, (»Titova, Jugoslavija kjer jih čaka srečnejša bodočnost ....., vedno ljubita slovensko zemljo..., da bomo še v bodoče ostali

Hercegovščaku 2, mož Jakob Aflec, rojen 17.7.1894 na Ščavnici., privatni kovač, stanujoč Hercegovščak 2,

43 Rd 1239 (29.12.1950) in Rd 1242 819.10.1950), Rd 1248 do Rd 1250 (20.10.1950)

vsi zvesti čuvaji Titove Jugoslavije ... in da se bodo vsi aktivno vključevali pri izgradnji svoje domovine v novi stvarnosti Jugoslavije»)»⁴⁴ je prosila za vrnitev svojih staršev. Ali so se starši smeli vrniti, nam iz dosegljivih dokumentov do konca leta 1950, ni znano.

Ti primeri jasno kažejo na odločilen vpliv UDV v celotnem postopku, saj je po pridobitvi Franca Rihtariča za sodelavca in njegovem delovanju že v zaporu, UDV pri okrajnem javnem tožilcu (Franc Mišič) dosegla ustavitev celotnega kazenskega postopka.

Brez kazni je bil izpeljan primer evangeličanskega duhovnika Zoltana Kerčmarja iz Apač, ko je po prijettu v gostilni Turist v Murski Soboti (februar 1948) bil sicer predan UDV v Gornjo Radgono, a še v priporu pridobljen za sodelavca (psevdonim Matej) in izpuščen⁴⁵. Za klevetanje tedanjega režima, zaradi česar je bil Kerčmar v gostilni tudi aretiran, so dobili ljudje sicer zaporno kazen in plačilo denarne kazni (npr. Alojz Štuhec, maj 1948; 2 tedna zavora in denarna kazen 1500 din).⁴⁶

Posebej izstopajoč je primer Jurija Sveteca. Bil je Prekmurec, ki se je priženil v Orehovce pri Gornji Radgoni že leta 1925. Bil je trgovec in posestnik (7,5 ha zemlje) v domačem kraju ter dolgoletni župan občine Orehovci. Med drugo svetovno vojno ga je gornjeradgonski nacist Clothar Bouvier postavil za krajevnega kmečkega vodjo (*»Ortsbauernführer«*) a bi naj bil celo do domačega prebivalstva prizanesljiv. Takoj po koncu vojne je bil od OZNA aretiran in je UDV zapisala sredi leta 1948, ko je poročala Ministrstvu za notranje zadeve FNRJ v Beograd, da *»do danes za njim ni sledu, baje je bil likvidiran.«*⁴⁷

To je, kot že omenjeno, da je bila neka oseba likvidirana (!) in da je UDV o tem tudi uradno tudi pisala izjemen primer a je po pričevanju še živečih oseb, bilo še več njihovih svojcev, ki so *»kar izginili čez noč, ko jih je odpeljala OZNA poleti 1945.«*⁴⁸

Med UDV Gornja Radgona in UDV iz Slovenj Gradca je v letu 1950 potekala živahna korespondenca, kako rešiti *»Zadevo Peterka Emerik«*. Peterka je bil že leta 1949 obsojen na okrajnem sodišču v Gornji Radgoni zaradi *»nekih nepravilnosti v nekem krajevnem podjetju v Apačah«* na zaporno kazen 14 mesecev, a to v njegovi odsotnosti, ker je bil medtem od UDV Gornja Radgona poslan v Avstrijo kot njen agent. Po opravljenih nalogah se je vrnil in je bil postavljen za upravnika hotela Korotan v Slovenj Gradcu. Okrajno javno tožilstvo iz Gornje Radgone je zahtevalo, da se Peterka aretira in ga pošlje na prestajanje kazni, kot tudi njegovo ženo, ki je bila obsojena na sedem mesečni zapor. Šef pooblaščenstva UDV Slovenj Gradec, poročnik Lojze Briški, je predlagal UDV Gornja Radgona, da *»stvar s tožilstvom*

44 Rd 5088 (26.6.1948); Franc Klemen., rojen 5.8.1893, čevljar iz Šratovc in žena Ana Klemen, rojena 16.5.1886

45 Rd27 in Rd 34-36 (marec 1948)

46 Rd 7031 in Rd 7032 (17.5.1948)

47 Rd 0006940 (23.7.1948)

48 Ustni vir: Dragica Grant, Norički Vrh (september 2011) in Anica Rihtarič Orehovski Vrh (september 2015)

okraja Gornja Radgona uredite po vaši uvidevnosti ali na kak drug način.« Posebej jih je opozoril, da je okrajno tožilstvo iz Gornje Radgone že poslalo nalog za aretacijo notranji upravi okraja Slovenj Gradec, kateremu pa je »UDV v Slovenj Gradcu dala nalogo, da s stvarjo zaenkrat še počaka.« Da je zadeva bila precej zamotana in zavlačevana predvsem v Gornji Radgoni, dokazuje tudi informacija iz Slovenj Gradca, da je njihova UDV že zahtevala Peterkov kazenski spis iz okrajnega sodišča Gornja Radgona a je bila pri tem neuspešna. UDV Slovenj Gradec je ta spis zahtevala »z namenom, če bi se dalo napraviti obnovo postopka.« Kako se je zadeva zaključila v letu 1950 ali pozneje, nam razpoložljivi dokumenti ne povedo.⁴⁹

9. Premoženjski in družinski delikti

UDV je obravnavala tudi družinske zadeve premoženjskega značaja, ki jim jih je posredovala postaja NM v Gornji Radgoni poleti 1949, ko je zaslila »malega posestnika (8 ha zemlje) moža in očeta 8 odraslih otrok iz Spodnje Velke, starega 49 let.« V družini je pretopal ženo in otroke, se prepiral, ni hotel obdelovati zemlje in raje hodil na delo h kmetu Kavranu. V Mariboru je na ulici prodajal živilske artikle (jajca, mast, jabolčnik, itd.) ter perilo in srajce. Kakšna je bila njegova usoda in ali je bil pozneje kaznovan najdeni dokumenti tega ne razkrivajo.⁵⁰

V začetku leta 1949 je javno tožilstvo Gornja Radgona dobila nalog od UDV, da sproži postopek proti Antoniji Špindler iz Zgornje Ročice. Imenovana je bila solastnica velikega posestva z možem Josipom, ki je bil v tujini. Posestvo je merilo 28 ha, od tega 4 ha njiv, 54 arov vinogradov, 5 ha travnikov, ter 3,5 ha pašnikov, 16 ha gozdov. Na posestvu je imela 2 konja, 2 kravi, 2 telici in 7 prašičev. Obtožena je bila, da si je pridobila večjo premoženjsko korist na račun neplačila opravljenega dela najetih delavcev. Kakšna je bila njena poznejša usoda na tožilstvu in sodišču iz dokumentov UDV ni razvidno.⁵¹

Ko je bil obsojeni Štefan Toplak na prisilnem delu v Škofji Loki (podjetje »Motor») se je v oktobru 1950 kot delavec v čevljarski delavnici moral pisno obvezati, da bo na delu » najzvestejše čuval stroje in material, da bo s svojim delom vzgled vsem drugim obsojencem in da mora preprečevati vsak morebiten pobeg obsojencev.« Toplak je bi med prestajanjem kazni tudi pridobljen za sodelavca UDV (psevdonim Branko Trpin).⁵²

49 Rd 7753 (nedatiran dokument iz leta 1950); Alojz Briški, rojen 9.2.1927, v NOV sodeloval od 1943, bil kurir pri VOS in mladinski aktivist. Leta 1944 sprejet v KPS, 1945 pooblaščenec za zaščito naroda na Štajerskem. Leta 1963 diplomiral na Visoki politični šoli v Ljubljani, od 1968 opravljal politične naloge: najprej kot sekretar medobčinskega sveta ZK Maribor nato 1970-1982 član predsedstva CK ZKS, med leti 1978-1982 predsednik Lovske zveze Slovenije (vir: Enciklopedija Slovenije (1987), Knjiga 1, Ljubljana, Mladinska knjiga

50 Rd 7495 (14.7.1949)

51 Rd 3567 (22.2.1949); Antonija Špindler, rojena 24.4.1906 v Zgornji Ščavnici

52 Rd 1149 (11.10.1950)

10. Predčasni odpusti oseb s prestajanja kazni in njihovo nadzorovanje

V KPD v Mariboru je 19. novembra 1950 prestal štirinajstmesečno zaporno kazen s prisilnim delom Valentin Čuček, velik kmet (38 ha zemlje) iz Kutincev pri Sv. Juriju ob Ščavnici. Obsojen je bil zaradi »opustitve obveznih oddaj«. Po prestani kazni, ko je delal v » vrtnarski skupini zavoda » je UDV Gornja Radgona prejela pisno poročilo KPD o njegovem obnašanju v zaporu.

Karakteristika je bila skrajno negativna, saj »krivde absolutno ni priznaval... izgovarjal se je, da ni pridelal niti toliko kot se je od njega zahtevalo...« Okarakteriziran je bil kot »izrazit antizadružni element ter se je UDV opozorilo, da bo na terenu še vedno rovaril proti oblast, ker mu je bilo tudi zaplenjeno posestvo.«⁵³

Ni pa bila prizanesljiva do obsojenca UDV Gornja Radgona, ko je izvedela, » da ljudje na splošno govorijo, da si ni zaslužil takšne kazni« oče, na smrt obsojenega in ustreljenega Viktorja Jurkoviča iz Hrastja Mote, Alojz Jurkovič, ki je bil obsojen leta 1948 na 4 leta zapora »zaradi sodelovanja z bando od osvoboditve dalje in ker je svojega sina voditelja bande v Hrastje Moti, vzdrževal s hrano.«⁵⁴

Je pa Marija Jerič iz Hrastje Mote, ki je bila obsojena zaradi podpiranja Jurkovičeve bande bila predčasno izpuščena. Na okrožnem sodišču v Mariboru je bila obsojena (8.7.1949) in po pritožbi na Vrhovnem sodišču v Ljubljani (24.8.1949) na 3 leta odvzema prostosti s prisilnim delom in za leto dni izgube državljanskih pravic. Kazen je prestajala v ženskem KPD v Rajhenburgu. Uprava KPD jo je ob odpustu, na podlagi Ukaza Prezidija Ljudske skupščine FLRJ, izpustila 2. januarja 1951, ko je prestala že skoraj polovico kazni. V poslani karakteristiki za UDV Gornja Radgona je bila pohvaljena, »da je bila pridna in disciplinirana...svojo krivdo je priznavala in je kazen na njo vplivala v vzgojnem smislu.«⁵⁵ Marija Potočnik, sestra Viktorja Jurkoviča, je bila kazensko izseljena iz domačega kraja (»iz obmejnega pasu«) v Kočevje, kjer je bila še tudi v poletju 1950.⁵⁶

11. Sodni postopki proti osebam, ki bi naj nameravale ilegalno pobegniti čez mejo

V jeseni 1949 je KNOJ prijel, UDV pa zaslišala Rudolfa Kotnika iz Gornje Radgone, stanujočega v Jurkovičevi ulici 7, v neposredni bližini Mure. Bil je sicer prijet (5.8.1949) na Cankovi od organov KNOJ in UDV za murskosoboški okraj ter predan v Gornjo Radgono. Na okrožnem sodišču v Mariboru je bil 26.9.1949 obsojen na 3 leta odvzema prostosti s prisilnim delom in izgubo državljanskih in političnih pravic za dobo 2 let. V izreku sodbe je sodišče zapisalo, da je obtoženec **imel namen (!) pobegniti v Avstrijo**

53 Rd 7063 (24.11.1950); Valentin Čuček, rojen 17.11.1914, bivališče Kutinci št.1

54 Rd 4999 in Rd 5000 (20.7.1950)

55 Rd 7518 in Rd 7518 (2.1.1951)

56 Rd 7534 (21.7.1950); Marija Potočnik, rojena 4.12.19219, stanujoča Hrastje Mota št. 27

in to ne zaradi osebnih problemov (noseče dekle) ampak »saj je dokazano, da iz države FLRJ bežijo le ljudje, ki jim ni po volji sedanja družbena ureditev in se potem v inozemstvu vključijo v sovražne emigrantske organizacije in kateri delujejo proti obstoječemu družbenemu redu v FLRJ. Obtoženec bi po prihodu v Avstrijo brezdvomno vzbudil pozornost tamkajšnjih oblasti ter bi obtoženec neminovno prišel v vrtnec sovražne propagande proti FLRJ, saj je splošno znano, da naši sovražniki v Avstriji povezujejo baš mlade ljudi, jih dodeljujejo v posebne tečaje in kurze, jih izšolajo in jih potem pošljejo nazaj v svojo lastno domovino za protidržavno delovanje, katera so naperjena proti družbenemu redu v novi Jugoslaviji.« Kotnikov prestopek je sodišče okvalificiralo kot »težje kaznivo dejanje, ki v veliki meri ogroža državne interese in pomeni veliko družbeno nevarnost.« Sodišče je torej Kotnika obsodilo, ker je imel namen pobegniti, kar je obtoženec sicer po prvotnem priznanju ob aretaciji priznal a na sojenju pozneje zanikal. Njegovemu zagovoru, da je bil na Cankovi zaradi popravila kolesa pri prijatelju Volfu, sodišče ni verjelo in ga kaznovalo »v okviru najnižje v zakonu zapretene kazni in ob upoštevanju nekaterih olajševalnih okoliščin (da je dejanje delno priznal in ga izvršil vsaj deloma pod vplivom zavoženega življenja in da do sedaj še ni bil kaznovan).«⁵⁷

Podobna je zgodba Franca Makovca iz Črnc pri Apačah. Obsojen je bil na 3 leta zopora s prisilnim delom, ker »je bil prijeto od naših organov, ker je leta 1947 nameraval pobegniti v Avstrijo, skupaj s Krancelbinderjem in Červekom« in je kazen 15. oktobra 1950 v celoti odslužil. ter se v Črncih, št. 29 za stalno naselil.⁵⁸

12. Sodni postopek proti osebi zaposleni v okrajni upravi

Na okrožnem sodišču v Mariboru je bil v sredini maja 1949 obsojen Ernest Trinko iz Gornje Radgone, nameščenec kmetijske zadruge, na 10 let odvzema prostosti s prisilnim delom in izgubo državljanjskih pravic za dobo 2 let ter na povrnitev povzročene škode oškodovancem (18.237 din). Obtožnica ga je bremenila naslednjih kaznivih dejanj: 1. Trinko je 23.10.1948 kot vodja instruktorskega odseka in pooblaščenec OZKZ Radgona (Okrajna zveza kmetijskih zadrug) izvajal v KZ Radenci (Kmetijska zadruga) kontrolo bonov in knjigovodstva. Pri tem si je prisvojil 28 bonov v vrednosti 1400 din, s katerimi si je teden dni pozneje v KZ Segovci kupil še moško obleko in srajco za 919 din gotovine in v bonški vrednosti, ostale bone za 400 din pa podaril Angeli Pevec, ostanek pa neznan porabil. Ob kontroli v Radencih je napeljeval k prisvojitvi bonov še tudi sokontrolorja Alojza Oniča, 2. da je kot funkcionar sindikalne podružnice OZKZ Radgona kot prosvetni referent in vodilni član uprave dvignil sicer s pooblastilom 20.000 din (29.10.1949) za nakup knjig za sindikalno podružnico, plačal za knjige

57 Rd 5284 do Rd 5286 (26.9.1949); Rudolf Kotnik, rojen 21.10.1923 v Črešnjevcih, delavec na državni žagi v Gornji Radgoni.

58 Rd 6138 (20.10.1950); Franc Makovec, rojen 12.12.1926; fotografija; delavec, » do socialistične ureditve ima nezaupljiv odnos, v času okupacije je bil v nemški vojski, njegovi starši so bili nemškutarji.«

le 7.966 din, ostanek (10.034 din) pa si prisvojil in porabil za pijančevanje (!), 3. da se je po pobegu iz okrajnih zaporov v Gornji Radgoni (v priporu je bil od 4. do 17.11.1948) in klatil po raznih krajih Slovenije in tam zagrešil več kaznivih dejanj, ko se je izdajal za državnega uslužbenca, 4. da se je 18.11.1948 oblekel v uniformo podporočnika JLA in pri Josipu Pretnarju v Ljubljani kot organ UDV grozil s hišno preiskavo ter prepričal lastnika, da je lahko pri njem prespal, drugi dan, pred odhodom, pa mu je ukradel še angleško bundo in pri sosedu aktovko, 5. da je bil 18.11.1948 v KZ Žalna pri Grosuplju in se predstavil za kontrolorja ministrstva za trgovino in preskrbo. V Grosuplju je bil še istega dne aretiran od tamkajšnje NM. Čez dva dni je pobegnil nato iz zaporov v Grosuplju in si še prisvojil kolo v vrednosti 3.000 din, 6. da se je dne 22.11. 1948 oglasil v KZ Nasova pri Apačah ter se zopet izdajal za uslužbenca OLO Gornja Radgona ter zahteval denar.(7.150 din).

Aretiran je bil šele 5. januarja 1949, ko je nameraval, tako je trdila obtožnica, zaradi vseh prekrškov, pobegniti oz. preplavati s pomočjo avtomobilske zračnice čez Muro v Avstrijo. Za ta nameravan pobeg je bila, kar je bilo vsekakor presenetljivo, na sodišču obtožnica umaknjena, ker mu sodišče ni moglo dokazati, da bi imel namen pobegniti »zaradi kakršnihkoli prevratniških ciljev.«⁵⁹

UDV Gornja Radgona je za nekatere osebe, ki so bile obsojene na okrožnem sodišču v Mariboru prejela obvestila sodišča ali javnega tožilstva, ko so jim sporočili podatke o obsojencih, zakonsko osnovo in seveda višino kazni (npr. Franc Špilak na 7 let odvzema prostosti s prisilnim delom in odvzemanom državljanskih pravic za dobo 3 let in Franc Malek, na 6 let in pol ter izgubo državljanskih pravic za dobo 3 let) ali pa da je bila oseba poslana na »družbeno koristno delo v Strnišče pri Ptuj« (Peter Vangerl iz Spodnje Velke, »ker ni delal na posestvu...bavil se je s črnoborzijanstvom in razširjal vesti proti Jugoslaviji«).⁶⁰

Predstavljeni primeri nam dokazujejo, da je UDV imela odločilen vpliv v celotnem sodnem postopku od prijete obdolženca pa do izreka kaznovanja ali oprostitve, tako na okrajnem območju kot tudi na oblastnem. Pri tem je posebej poskrbela za svoje agente in sodelavce, ki jih je uspešno, že v začetku postopkov preko tožilstva, reševala pred sodišči. UDV je imela tudi dokaj ustaljeno prakso, da je, pripornike ali celo zapornike, pridobila za sodelavce in ji njihova kaznovanost praviloma ni bila nobena ovira za pridobitev sodelavcev. Pri svojem delu je UDV imela kar nekaj afer in neuspehov ter so njeni najodgovornejši bili disciplinsko in tudi kazensko obravnavani (preместitve, obsodbe na zaporne kazni in izključitve iz službe v UDV).

59 Rd 5479 do Rd 5482 (10.5.1949); Ernest Trinko, rojen 28.10.1928 v Spodnjem Logu, okraj Ljubljana- okolica, stanujoč v Noričkem Vrhu št. 4 (tim. Kunejev grad), uslužbenec – nameštenec KZ.

60 Rd 7498 (4.12.1950); zakonska osnova: ZKJ.D, 3. člen, 7. točka (težka telesna poškodba)

Zanimivosti iz arhivskega gradiva fonda magistrat Ljutomer (1535–1914)

V Ljutomeru so hranili trške privilegije in drugo dokumentacijo najprej v zakladnici v trškem zvoniku ob ljutomerski cerkvi. Čeprav je trg večkrat pogorel ali bil izropan, se je gradivo skozi stoletja ohranilo. Ob koncu 18. stoletja je prišlo do sporov z gospostvom Branek in zaradi omejitve oblasti je takrat moral trg začasno predati dokumente gospostvu. Konec 19. stoletja je bilo starejše arhivsko gradivo magistrata predano v hrambo Štajerskemu deželnemu arhivu v Gradcu. Tam je ostalo do konca sedemdesetih let 20. stoletja, ko je bilo na podlagi sporazuma vrnjeno v Slovenijo, torej v Pokrajinski arhiv Maribor. Po količini gre za 116 arhivskih škatel dokumentov, ki so nastali med letoma 1535 in 1914, fond se imenuje **Magistrat Ljutomer**,¹ in to je tudi gradivo, obravnavano v tem prispevku. Vendar določeno gradivo za Ljutomer iz tega časa arhiv hrani tudi v Zbirki listin, in sicer gre tu za okoli 30 listin (nastalih med letoma 1396 in 1838), ki se nanašajo na Ljutomer, devet zemljiških knjig magistrata Ljutomer pa v Zbirki zemljiških knjig gosposčin ter magistratov mest in trgov. Za obdobje po letu 1850 je gradivo načeloma v fondu Občina Ljutomer, vendar se tudi v gradivu Magistrat Ljutomer najde nekaj dokumentov, nastalih po letu 1850.²³

V začetku 16. stoletja so **trško upravo** v Ljutomeru sestavljali: župan oz. sodnik, svetovalci, trški pisar, trški odbor, cerkveni ključarji in logarji, za javni red in mir pa so skrbeli stražniki in nočni čuvaji.⁴ Volitve župana so potekale vsako leto, zato ni težko verjeti Kovačiču,⁵ da se tržani praviloma niso kaj prida zanimali za volitve, pa tudi župan sam se je te službe otepal. Glasovanje je potekalo ustno, ob kandidatih za župana so za vsak glas naredili črtico. V nekaterih arhivskih knjigah z zapisniki trškega sveta se še najdejo dokumenti, ki pričajo o takem načinu glasovanja.⁶

1 Pokrajinski arhiv Maribor, 1535–1914, SI_PAM/0004

2 Pokrajinski arhiv Maribor, Občina Ljutomer, 1850–1945, SI_PAM/0076

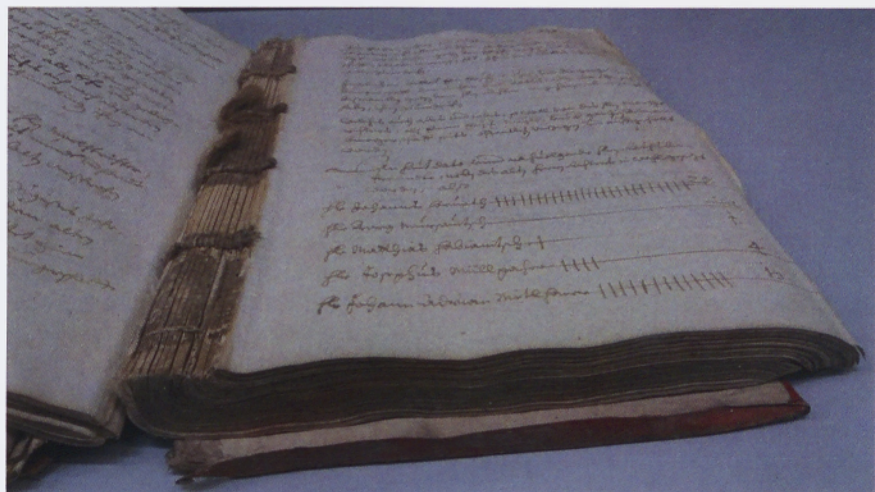
3 *Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor*, ur. Slavica Tovšak, Maribor, 2009.

4 Novak, Miroslav: *Ljutomer in njegova okolica do leta 1850. v Ljutomer, osrčje Prlekije*, ur. Goran Šoster, Primož Premzl, Ljutomer, 2007, str. 36.

5 Kovačič, Franc: *Trg Središče*. Maribor, 1910, str. 419–422.

6 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/001/007_00011

Slika 1: Na glasovanju je zmagal Janez Horvat s 25 glasovi, ponazorjenimi s črticami.⁷

V začetku 17. stoletja je družina Draškovič posest zgornje-ljutomerskega in braneškega gospostva združila. Ljutomer je bil odtlej tesneje povezan z gospostvom Branek, trško upravo je namreč potrjeval graščak, zato je med tržani in gospostvom prihajalo do številnih sporov.⁸ Celo pri sprejemu novih tržanov je imel glavno besedo gospod z Braneka, prošnje za sprejem med tržane, ki so ohranjene tam od leta 1585 naprej, so namreč naslovljene na barona Mauerburga, takratnega lastnika gospostva Branek, in nato na njegove naslednike; res pa je, da je prošnjam priložen izvleček iz zapisnika trškega sveta, v katerem so se člani sveta strinjali, da prositelj pridobi status tržana.⁹ Od leta 1799 je trgu načeloval le župan s štirimi svetovalci, od katerih je moral biti vsaj eden pismen.¹⁰ Ta pripomba o pismenosti se danes morda zdi nenavadna, a še za leto 1825 imamo podatek, da je bilo med tržani Ljutomera le 23 pismenih.¹¹ Iz ohranjenih prisežnih obrazcev za člane trške uprave je razvidno, da so okoli leta 1830 prisegali bogu in cesarju, da bodo zvesto ubogali in sledili zakonom, si prizadevali za blagostanje trga, odgovorno ravnali s trškim premoženjem ipd.¹²

V fondu se hranijo dokumenti, ki pričajo o naslednjih uslužbencih

⁷ Prav tam.

⁸ Mlinarič, Jože; Novak, Miran: *Trg Ljutomer 1342-1927. Katalog k razstavi, Pokrajinski arhiv Maribor*, 1986.

⁹ Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/001/002/00011

¹⁰ Novak, Miroslav: *Ljutomer in njegova okolica do leta 1850. v Ljutomer, osrčje Priekcije*, ur. Goran Šoster, Primož Premzl, Ljutomer, 2007, str. 36.

¹¹ Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/001/002/00001_00019

¹² Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/001/003/00003

magistrata: pisarji in župani, komorniki (blagajniki), trški svetniki, četrtniki, nadzorniki finančne policije, sodni sluge ter policisti oz. stražimojstri, kanclisti (pisici čistopisov) in diurnisti (zapisnikarji, ki so bili plačani na dan), računovodje, odvetniki (solicitoriji), nočni čuvaji, tobačni nadzorniki, vinarski inšpektorji, mlinarski inšpektorji, dimnikarji, vodje zemljiške knjige, poštarji in sl. Gre predvsem za dokazila o prejemu plač, prošnje za sprejem na delovno mesto in razne dopise. Dober pregled županov in drugih članov trškega sveta nudijo letni obračuni magistrata,¹³ ki so ohranjeni od leta 1567 do leta 1868, vendar, žal, ne za vsako leto. Vseeno z njimi lahko dopolnimo nekaj županov, ki manjkajo v Kovačičevem seznamu.¹⁴ Dobre informacije o županih in ostalih članih trškega sveta nudijo tudi zapisniki njihovih sej, ki so ohranjeni med leti 1590 in 1816, vendar spet ne za čisto vsa leta.¹⁵ Tudi tukaj najdemo podatke o tem, kdo je župan, kdo pisar, pogosto tudi imena trških svetnikov, četrtnih mojstrov, članov ceha, gozdarjev in drugih. V nekaterih zapisnikih so tudi imena tistih, ki so jih v določenem letu na novo sprejeli med tržane. Sledi seznam ljutomerskih županov, sestavljen na podlagi obeh virov:

<i>Leta županovanja</i>	<i>Trški sodnik oz. župan¹⁶</i>
1567	Vid Ernič
1571	Filip Cigun
1590–1591, 1613–1614	Gašper Megge
1610	Matej Babič
1611–1612	Jakob Belovar
1615–1616	Matej Vogrin
1618	Janez Walthausner
1623	Janez Hanžič
1619, 1624–1625	Štefan Vlašič
1627	Mihael Priher
1620, 1630	Peter Vogrin
1629	Urban Purgauer
1631–1632, 1638–1640, 1645	Mihael Puher
1634–1635, 1645	Luka Mikša
1636–1637	Mihael Padarič
1641–1642, 1647–1649	Jurij Zidarič
1643–1644, 1650–1651, 1657	Matej Habjanič
1652–1653	Rupert Jelen
1654–1656, 1662–1663	Peter Pavel Sorger
1658–1659	Peter Križanič
1660–1661	Lovrenc Mikša
1664	Mihael Horvatič

13 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/001/008

14 Kovačič, Fran: Ljutomer. Zgodovina trga in sreza, Maribor, 1926, str. 145–149.

15 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/001/007

16 Imena so slovenjena po Kovačičevem zgledu.

1665-1666, 1673-1674	Matija Stanglauer
1667-1669, 1675	Jurij Kikl
1670-1672, 1676, 1679-1680	Adam Scheith
1677-1678	Janez Šentak
1680-1682	Jurij Murzovič
1683-1684	Janez Rieder
1685	Simon Greißmüller
1686, 1690	Janez Varašič
1691-1692, 1698, 1699-1700	Iernej Juršič
1693-1695	Janez Horvat
1696-1697	Jožef Müllpacher
1701-1703, 1710	Matija Habjančič
1704-1706	Jurij Smrekar
1707	Matija Kurtek
1708-1709, 1711-1713	Jurij Varašič
1714-1716	Jurij Lenčar
1717-1719, 1725-1729, 1735-1737	Matija Petek
1720-1722, 1730-1732, 1738-1740	Anton Paltauf
1723-1724	Martin Lačen
1733-1734, 1753	Andrej Leitgeb
1741-1741	Janez Geist
1749-1751	Janez Škorjanec
1753	Karl Kolenič
1752, 1755	Matija Erjavec
1761-1763	Janez Jurij Harteuthner
1774	Martin Jožef Mikša
1775-1776	Andrej Hernja
1777-1779	Jože Babnik
1781-1785, 1788-1789, 1791, 1801-1814	Andrej Mihelič
1786-1787, 1792-1793	Jožef Vanič
1794-1797, 1800	Jožef Jagrovič
1798-1799	Peter Steidl
1814-1816	Franc Osišek
1842	Franc Babnik

In kdo so bili tržani Ljutomera? Seznam tržanov in hiš iz leta 1754 priča o številnih **obrtniki**: usnjar, čevljar, kovač, mežnar idr., pri nekaterih pa je le zapisano, da gre za tržana. Skupno je takrat Ljutomer štel 105 hiš,¹⁷ glede na to, da je znano, da je leta 1822 Ljutomer imel 603 prebivalcev,¹⁸ lahko rečemo, da je v vsaki hiši živelo povprečno 6 ljudi, če predpostavimo, da se število hiš v tem času ni bistveno povečalo. Na seznamu obrtnikov iz srede 19. stoletja naletimo na vsega 72 imen, med katerimi je največ krčmarjev, in sicer sedem. Sedijo po štirje čevljarji, ki jim lahko dodamo

¹⁷ Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/001/002/00001_00004

¹⁸ Radovanovič, Sašo: Trg Ljutomer v luči franciscejskega katastra. v Kronika : časopis za slovensko krajevno zgodovino. 1991, 1-2, str. 23

še posebej izpostavljenega izdelovalca škornjev, ki se zavezujejo,¹⁹ usnjarji in sodarji, nato po trije lončarji, mizarji, tkalci, po dva tesarja, mesarja, jermenarja, peka, krojača, kovača, zlatarja in trgovca (tema dvema je treba prišteti še posebej izpostavljene: trgovca z živili, trgovca z žitom, branjarja in dva kramarja). Ostane še vrsta obrtnikov, ki so jih v Ljutomeru imeli le po enega: sedlar, konjederec, mežnar, lectar, vrvar, brivec, barvar, kolar, strugar, žebjar, klobučar, mlinar, ključavničar, suknar, steklar, zidar, urar, milar, pivovar in kavarnar.

Glede na to, da je bilo v trgu največ krčmarjev, pogledimo, kaj in za kakšno ceno se je v prvi polovici 19. stoletja jedlo, pilo in prenočevalo v enem izmed gostišč v Ljutomeru.²⁰ Zanimiva so razmerja med cenami²¹ – najcenejša hrana je bila čista juha z jajcem (3 krajcarje), najdražja pa kopun s solato (1 goldinar 45 krajcarjev) in račka s solato (1 goldinar 30 krajcarjev). Med pijačo je bilo moč naročiti le staro ali mlado vino (med 20 in 48 krajcarjev) ter črno kavo ali kavo s smetano (15 in 18 krajcarjev). Najcenejše prenočišče je bilo na skupnih ležiščih (20 krajcarjev), najdražje pa v posebni sobi pozimi, ko je bilo potrebno tudi ogrevanje (54 krajcarjev). Za »parkiranje« konja v hlevu je bilo treba odšteti 3 krajcarje.

Po Kovačiču²² je bila ena izmed najbolj imenitnih svoboščin trga Ljutomer **sodna pravica**. Meje ozemlja, na katerem so imeli sodno oblast, so bile od nekdanj natančno določene in so se predajale naprej z ustnim izročilom. Da se ne bi pozabile in bi jih poznali tudi mlajši rodovi, so nekoč vsako leto (pozneje pa v rednih krajših ali daljših časovnih razmikih) vršili »pojezdo pomirja«. To je bil veliko dogodek, ko so tržani na konjih ali peš nosili trško zastavo, skupaj s sosednjimi oblastmi pregledovali mejnike in jih obnavljali, kjer je bilo treba. Dokument iz leta 1690 priča o mejah takratnega ljutomerskega pomirja in opisuje pojezdo, ki so jo vršili 26. in 27. junija.²³ Iz trga Ljutomer so se najprej odpravili proti hišici za opeko in nato po cesti do mostu čez potok Kostanjevica. Meja pomirja je potekala po potoku in se je stikala s pristojnim območjem gospostva Zgornji Ljutomer. Tu je bila tudi točka, kjer bi morebitne zločince (»malefične osebe«) predali deželskemu sodišču. Meja je potekala dalje po potoku, omenjene so razne brvi in travniki ter njive različnih kmetov ter ograje in ceste vse do admontske vinske kleti v Železnih Dverih in naprej proti Radomerju. Na tem mestu omenja zapis vrsto mejnih kamnov, ki so bili vkopani v zemljo. Tukaj je pomirje mejilo na pristojno območje gospostva Branek in je preko ceste v smeri Kamenščaka zavilo proti vinogradom do meje s Cezanjevci.

19 »Czischmenmacher«

20 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/010/00007

21 1 goldinar = 60 krajcarjev

22 Kovačič, Fran: Ljutomer. Zgodovina trga in sreza, Maribor, 1926, str. 138.

23 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/001/002/00003_00003

Kot mejnike navaja razna mogočna drevesa (bukev, hrast, češnja), v katere so vrezljani križi. Očitno so bili s Cezanjevci v tem času spori glede meje, saj je zapisano, da so Cezanjevčani na skrivaj izkopali mejnik, tako da bo treba postaviti novega. Pojezda se je nato nadaljevala v smeri Ščavnice, tam čez brv do meje z Noršinci, kjer je tudi stal hrast z vrezljanim križem. Naslednja meja pomirja je bila z Babinci in na tem mestu dokument omenja vdovo Amenzaga. Pojezdo so zaključili hodeč ob meji s Cvenom, mimo starega mlina na Ščavnici, preko ograj in njiv ter gozdov do ponovne meje, kjer je pristojnost imelo gospostvo Zgornji Ljutomer.

Glede na to, da sta bila do leta 1850 upravna in sodna oblast združeni, lahko tudi v gradivu fonda Magistrat Ljutomer najdemo precej sodnih zadev. V grobem jih lahko razdelimo na:

- ~ Sodne procese, ki jih je imel magistrat Ljutomer oz. v njegovem imenu vsakokratni župan z različnimi plemiči (najpogosteje z lastniki bližnjih gospostev), s tržani, obrtniki in drugimi vse od 16. stoletja naprej.
- ~ Naslednji so tu sodni procesi tržanov Ljutomera, ki so se tožarili v glavnem med seboj.
- ~ Med kazenskimi zadevami najdemo razne tatvine, tihotapljenje vina ali tobaka, beračenje, klateštvo, poneverbe. Posebej zanimivi so zapisi zaslišanj v obliki vprašanj in odgovorov – na levi strani so zapisana vprašanja sodišča, na desni odgovori zaslišanih. Med dokumenti je tudi zvezek z zapisniki o tihotapcih, ki so bili predani magistratu Ljutomer (1839–1845). Poleg tega pa še mesečni izkaz o prijavah kaznivih dejanj (1850–1851), v katerem je zavedenih 128 prijav.
- ~ Civilnoppravne zadeve obsegajo poročne pogodbe tržanov, premoženjske zadeve, oporoke, inventarje po umrlih tržanih in skrbništvo za mladoletne dediče.

Vendar najdemo v zapisnikih ljutomerskega trškega sveta celo smrtne obsodbe, kjer so dejansko zapisane posamezne seje. Iz 29. avgusta 1690 je npr. zapis, da so zaradi greha čaranja ubili in zažgali Magdaleno in Gero Tučič.²⁴ Kovačič poroča,²⁵ da je prav v tem letu v Ljutomeru prišlo do največ čarovniških obravnav in obsodb – omenja okoli 20 ljudi, predvsem seveda žensk. Poudariti pa je treba, da ni magistrat sam izrekal obsodb, zlovesčiči sodnik je bil v teh primerih iz gospostva Dolnji grad.

Magistrat Ljutomer je imel leta 1824 v lasti v 229 hektarjev in 66,4 arov zemljišč, kar je takrat pomenilo več kot eno tretjino vseh zemljišč. Večina tega je odpadla na gozdove.²⁶ Leta 1834 je imela trška občina v svoji lasti trško

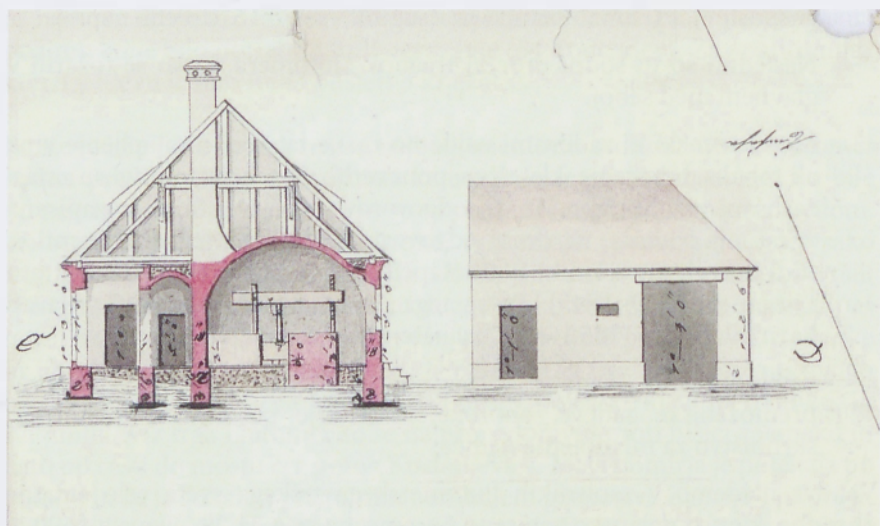
24 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/001/007_00010

25 Kovačič, Fran: *Ljutomer. Zgodovina trga in sreza*, Maribor, 1926, str. 161–162.

26 Radovanovič, Sašo: *Trg Ljutomer v luči franciscejskega katastra*. v *Kronika : časopis za*

hišo s kletjo, parmo in hleve, hišo trškega sluge, trški skedenj, mlin, leseno kolibo za orodje za gašenje požarov, vinograd s hišo v Gomili, viničarijo s kletjo in stiskalnico v Brebrovniku.²⁷ Med arhivskim gradivom je ohranjena obsežna dokumentacija, ki priča o upravljanju tega vinograda:²⁸ računske knjižice (izdatki in prihodki vinograda), cenitve in licitacije vina, ki so ga tam pridelali ipd. Podobno velja za trški mlin²⁹ – v računskih knjigah so zapisani prihodki od različnih vrst žita (pšenica, rž, proso, ječmen), nato pa še izdatki v žitu in denarju. Iz prilog k računskim knjigam lahko ugotovljamo, katera dela in popravila so bila opravljena na mlinu in koliko je bilo treba za to plačati. Tudi mlin so na licitacijah dali v zakup, ker pa je bilo več interesentov, so imeli v prvi polovici 19. stoletja v zakupu mlin trije različni mlinarji – vsak je imel pravico do tretjinske uporabe.³⁰ Vendar je že nekaj let kasneje povpraševanje po zakupu mlina močno padlo. Na dražbi za zakup trškega mlina za 6 let je bil leta 1844 le en dražitelj, tako da je dobil mlin v zakup po izključni ceni.³¹

Slika 2: Izsek iz gradbenega načrta za izgradnjo nove mlinarjeve hiše s stiskalnico za olje ob trškem mlinu v Ljutomeru, 16. 1. 1840.³²

slovensko krajevno zgodovino, 1991, 1-2, str. 23

27 Radovanović, Sašo: Trg Ljutomer v luči franciscejskega katastra. v *Kronika : časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 1991, 1-2, str. 23

28 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/004

29 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/006

30 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/006/00002_00008

31 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/006/00002_00013

32 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/006/00004_00001

Leta 1850 je imela ljutomerska občina precejšnje imetje v zasebnih in javnih zadolžnicah, mlin, opekarno in precej zemlje: 1,5 orala njiv, 10 oralov travnikov, 67 oralov gozda, 8 oralov pašnikov, 3 orale vinograda v Gomili in 5,5 orala v Brebrovniku, kjer je bilo še 23 oralov gozda. Razen tega je imel Ljutomer še ribiške pravice v Ščavnici in Globetki, neko prosto posestvo v trgu, stojnino ob sejmih in mostnino.³³ Svoje posesti, pridelke z njih in nekatere pravice pa je magistrat rad dajal v zakup – ohranjeni so številni zapisniki dražb sena s trških travnikov, dražbe za zakup travnikov,³⁴ mlina,³⁵ opekarne,³⁶ gozdov in izrabe gozda (gozdna jabolka, hruške, želod, žir, listje),³⁷ pravice do lova rib in rakov v Ščavnici,³⁸ pobiranje mostnine³⁹ in stojnine na tedenskih in letnih sejmih idr.⁴⁰ Tudi pravico do pobiranja 2/3 desetine so v določenih obdobjih prodajali na dražbi. Za leto 1832 je tako ohranjen zapisnik, ko se je dražba začela pri 90 goldinarjih, desetino pa je nato za 118 goldinarjev in 15 krajcarjev kupil Andrej Mihelič ml.⁴¹ V tem času so desetinski zavezanci že imeli pravico, da si izberejo, ali bodo desetino dejansko oddali v obliki žita (torej v naturalijah) ali raje v denarni protivrednosti. Zanimivo je, da se je leta 1829 vseh sto zavezancev odločilo, da bodo raje dali denar, svojo odločitev pa so v ohranjenem seznamu potrdili s podpisom ali križcem.⁴²

33 Radovanovič, Sašo: Trg Ljutomer v luči franciscejskega katastra. v *Kronika : časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 1991, 1-2, str. 23

34 Npr. Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura SI_PAM/0004/001/002/00008_00001 ali SI_PAM/0004/001/002/00008_00007

35 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/006

36 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/007

37 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/008

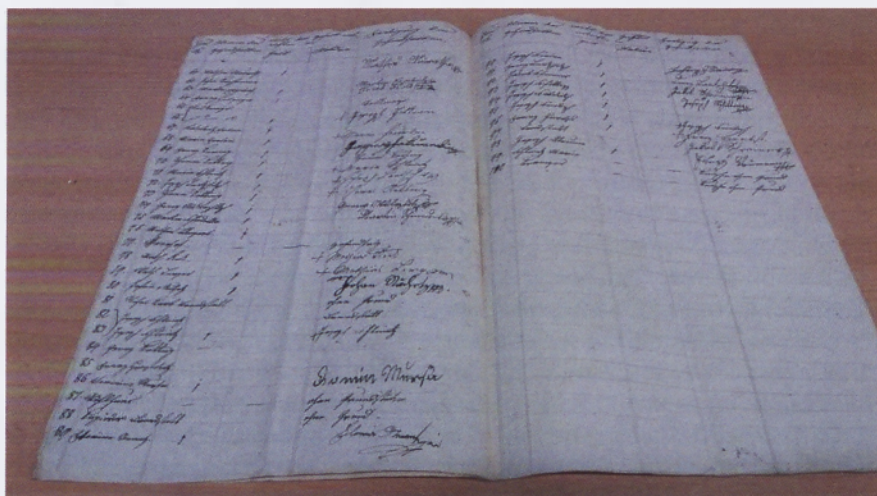
38 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/001/001/00003_00016

39 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/005/00002_00069

40 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/005/00001

41 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/001/001/00003_00006

42 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/001/001/00003_00005

Slika 3: V prvi koloni je hišna številka, nato ime tržana, tretja in četrta kolona sta za opredelitev, ali bo posameznik desetino plačal z denarjem ali v naturalijah, v zadnji koloni je lastnoročni podpis tržana ali pa je naredil križec in je ga je pisar podpisal.⁴³

Šolanje v Ljutomeru bi naj bilo mogoče od 16. stoletja naprej, trg je celo imel pravico nastavljati trške učitelje in jim določati plačilo. Učitelj je pogosto opravljal tudi službo organista in cerkovnika, poleg tega je skrbel za delovanje ure v stolpu. Konec 17. stoletja je imenoval učitelje braneški gospod, kar ni ugodno vplivalo na razvoj šole, šele Marija Terezija bi naj proti koncu 18. stoletja s šolsko reformo temu naredila konec.⁴⁴ Vendar je še iz leta 1806 ohranjen dopis⁴⁵ ljutomerskega župana Andreja Miheliča, naslovljen na gospostvo Branek, v katerem se pritožuje nad učiteljem Filipom Murayem,⁴⁶ ki da je »vsak dan pijan«, tako da ima pogosto na dan le eno uro pouka, večinoma pa še to ne. Starši so tako v neprijetni situaciji, da morajo svoje otroke puščati povsem brez pouka, ali pa imajo dodatne stroške, ko jih pošiljajo v šolo v oddaljene kraje. Zato magistrat prosi gospostvo, da blagovoli ukrepati proti učitelju.

43 Prav tam.

44 Novak, Miroslav: *Ljutomer in njegova okolica do leta 1850*. v *Ljutomer, osrčje Prlekije*, ur. Goran Šoster, Primož Premzl, Ljutomer, 2007, str. 40.

45 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/009/003/00023

46 Kovačič zapise »Moray« (Kovačič, Fran: *Ljutomer. Zgodovina trga in sreza*, Maribor, 1926, str. 107).

Nekaj podatkov o številu otrok, ki je obiskovalo šolo v Ljutomer, razberemo iz dokumenta o številu učencev v šolskem letu 1846/47:⁴⁷

V šoli ob delovnikih⁴⁸

Elementarni razred	32 dečkov 23 deklic	skupno 55 učencev
Prvi razred	41 dečkov 19 deklic	skupno 60 učencev
Drugi razred	58 dečkov 17 deklic	skupno 75 učencev
		skupno 190 učencev

V nedeljski ponavljalni šoli⁴⁹

Vajenci		skupno 25
V slovenski nedeljski šoli		
V prvem razredu spodnjega oddelka	15 dečkov 51 deklic	skupno 66 učencev
V prvem razredu zgornjega oddelka	23 dečkov 11 deklic	skupno 34 učencev
V drugem razredu	25 dečkov 51 deklic	skupno 76 učencev
Vajenci		skupno 20
Vse skupaj		411 učencev
Od tega se jih uči glasbo		3 učenci

Iz zgornjih številok bode v oči podatek, da so deklice v glavnem pošiljali v nedeljsko šolo, namenjeno tistim, ki zaradi zaposlenosti ali oddaljenosti niso mogli obiskovati rednega pouka med tednom. In česa so se učenci v šoli naučili? Osnovni vpogled nudijo podatki z vabila na javne izpite⁴⁹ učencev 17. marca 1847, ko so učenci morali pokazati, kaj so se naučili pri: branju, lepopisju (gotica, latinica), ustnem in pisnem računanju, pravopisu in pisanju po nareku, nemščini, slovenščini, verouku ipd. Več podatkov o Ljutomerski šoli vse od leta 1888 lahko iščemo v fondu Osnovna šola Ivana Cankarja Ljutomer.⁵⁰

47 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/009/003/00023

48 Ker mnogi vaški otroci med tednom zaradi zaposlenosti in oddaljenosti od šole pouka niso obiskovali, so od začetka 19. stoletja naprej ob nedeljah in praznikih organizirali začetne in ponavljalne nedeljske šole, kjer so se šoloobvezni otroci učili brati, pisati in računati, pridobivali pa so si tudi delovne navade.

49 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/009/003/00023

50 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/1934

V zvezi z **zdravstvom**⁵¹ najdemo med dokumenti razne ukrepe proti kužnim boleznim. Na magistrat so prihajali dopisi, da so kje blizu ali daleč (npr. v Sarajevu) izbruhnile razne epidemije (kuga, tifus, kolera ...), in navodila, kako morajo ukrepati v Ljutomeru, če bi se bolezen razširila tudi k njim. Zraven so tudi razne prošnje za pomoč prebivalstvu, ki so jih boleznii prizadele. Iz leta 1856 je ohranjen seznam obolelih za črnimi kozami⁵² v Ljutomeru, vendar o kakšni hudi epidemiji ne moremo govoriti, saj je na njem le pet oseb, starih med 4 in 40 let.

Zdravnik, imenovan tudi padar, ranocelnik ali kirurg je imel nekoč status obrtnika. Pravica do opravljanja padarske službe je bila – tako kot pri ostalih obrteh, vezana na določeno hišo v trgu. Na ta način so kontrolirali število obrtnikov posamezne stroke v trgu. Kadar je stari padar umrl, je njegova pravica do opravljanja obrti preko oporoke prešla na njegove dediče – največkrat na vdovo. Ta se je nato ponovno poročila z nekom, ki je bil izučen za padarja in je preko poroke z njo prišel do pravice do opravljanja svojega poklica v trgu. Tak primer lahko spremljamo tudi v ohranjenem gradivu iz prve polovice 18. stoletja: padar Janez Kolenc se je poročil s Salomo, ko je ta umrl, je njegova vdova vzela naslednjega padarja Petra Mišico, po njegovi smrti pa še zdravnika in brivca Jerneja Tonaja.⁵³ Pri porodih pa v tistem času ni pomagal zdravnik ampak izučena babica. Tudi v zvezi s tem je ohranjenih nekaj dokumentov. Iz dopisa, poslanega leta 1805, lahko razberemo, da je takratna babica Julijana Šepanec prejela letno plačo za svoje delo, zato pa je pomagala pri porodih tudi revnim ženskam, ki ji za storitev niso mogle posebej plačati.⁵⁴ Na drugi strani pa spet dopis babice iz leta 1856, v katerem se pritožuje, da jo neka druga ženska spravlja ob zaslužek, ker hodi pomagat porodnicam.⁵⁵ Gre za isto žensko, nad katero se je leta 1853 pritoževal tudi ljutomerski župnik Franc Cvetko? Tudi on se huđuje, da nepooblaščena babica Marija Persil pomaga pri porodih in s tem odjeda kruh uradni babici. Prav tako s svojim obnašanjem kvarno vpliva na mlada dekleta.⁵⁶

Mnogo škode so trgu Ljutomer povzročili **požari**.⁵⁷ Ni čudno – hiše so bile lesene in s slamo krite, vsaka pa je imela kurišče za ogrevanje in kuho. Med

51 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/002

52 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/002/00001_00023

53 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura SI_PAM/0004/002/00002_00003, SI_PAM/0004/002/00002_00004 in SI_PAM/0004/002/00002_00005

54 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/002/00004_00001

55 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/002/00008_00019

56 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/002/00004_00004

57 Novak, Miroslav: *Ljutomer in njegova okolica do leta 1850. v Ljutomer, osrčje Prlekije*, ur. Goran Šoster, Primož Premzl, Ljutomer, 2007, str. 43.

arhivskim gradivom so ohranjeni številni dokumenti, ki pričajo o tem, kako se je magistrat zavzemal za požarno varnost. Že gradnja hiš je bila bistvena, in so ji tam od 18. stoletja naprej s posebnimi predpisi posvečali več pozornosti, poleg tega je protipožarni komisar opravljaj pregled dimnikov, ljudem priporočal, katere pripomočke naj imajo pri roki za gašenje ipd. Vseeno preštevilni dokumenti⁵⁸ pričajo tudi o posledicah požarov in o pomoči, ki so jo za pogorele zbirali sočutni tržani. Na seznamu škode, ki je nastala po požaru, ki je izbruhnil 4. maja 1777, je več kot 50 hiš, ki so bile poškodovane, za marsikatero piše kar »pogorela hiša, hlev in skedenj do tal«.

Takratna pravila požarne varnosti so od tržanov pričakovala, da bodo imeli pripravljene pripomočke za gašenje, kot so: grebljice, vedra za gašenje, lestve, odeje, svetilke.⁵⁹ Kako imenitno se je moralo ljudem zdeti, ko so v trgu dobili prvi veliki gasilski voz, si lahko le predstavljamo. Ohranjena so navodila za uporabo le-tega:⁶⁰

1. Brizgalno je treba polniti le s čisto vodo, krmilje pa je treba redno mazati z oljem, vendar je treba paziti, da olje ne kane na ventile.
2. Skrbeti je treba, da ne ostane voda v sistemu, ki bi v mrazu lahko zmrznila in tako uničila napravo.
3. Gasilski voz mora biti zaprt, kajti nepooblaščenim ne sme biti dovoljen pristop do naprave, saj bi jo lahko pokvarili.
4. Ves čas je treba skrbeti za čistočo gasilskega voza, da se ne bi začela nabirati umazanija, blato ipd.
5. Če se upoštevajo vsa navodila, bo učinek delovanja naprave odličen.
6. Za upravljanje brizgalne je potrebno nekaj spretnosti in dobrega občutka, mehanizma se ne sme vrteti na silo, drugače se lahko zadeva pokvari, v hladni zimi pa celo odlomi.

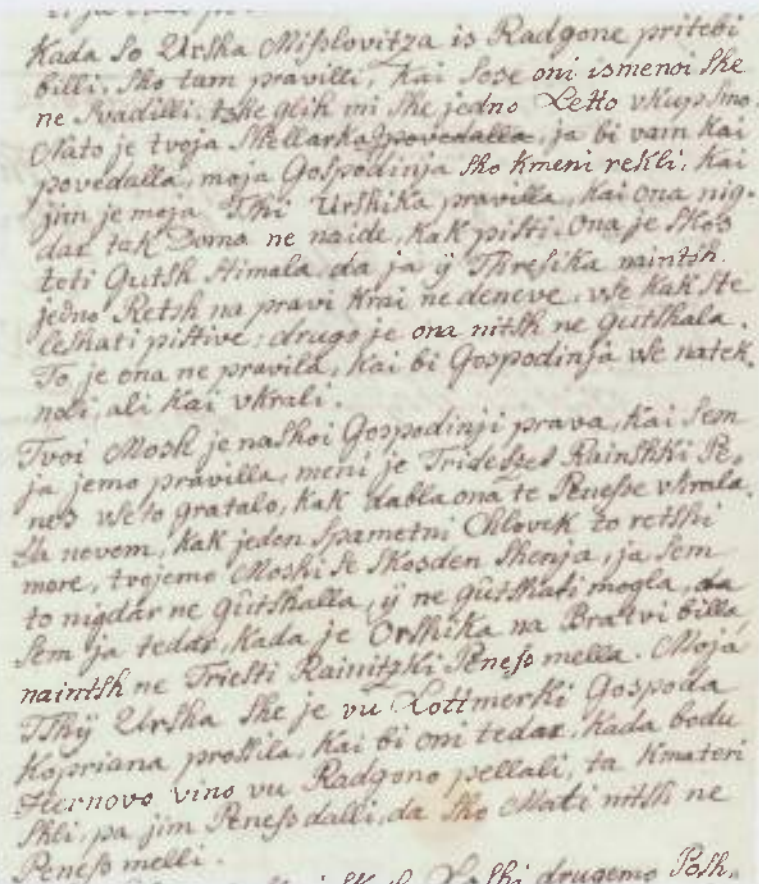
Morda je presenetljivo, kako malo dokumentov iz fonda Magistrat Ljutomer je v **slovenskem jeziku**. Vendar to ni odslikava takratne uporabe govorenega jezika, ampak bolj priča o tem, da se je pisalo le v nemškem jeziku. S tem v zvezi je zanimiva pripomba kandidata za župana leta 1663, ki jo navaja Kovačič: Jurij Zidarič je odklonil ponovno izvolitev za župana, za razlog pa je poleg svoje visoke starosti navedel, da ne zna

58 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/013

59 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/013_00052

60 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/013_00019

nemško.⁶¹ Pripomniti velja, da je pred tem vrsto let opravljaj župansko delo, zapisniki sej in vsi ostali dokumenti pa so tudi iz tistih let v nemškem jeziku. Sklepamo lahko torej, da so seje potekale v slovenščini (kako bi jih drugače župan razumel?), pisar pa je nato vse skupaj napisal v nemščini. Nekaj zanimivih dokumentov, zapisanih v slovenščini, pa je v fondu vseeno ohranjenih, vendar šele iz 19. stoletja. Med njimi izstopa pismo, ki ga je Marinka Taborza leta 1811 napisala svoji hčerki.⁶² V njej ostro kritizira hčerko in njenega moža, besedilo pa je polno jeze in zaradi tega polno slikovitih primer: »Ti ki slami ogenj nosiš, nemaš telko pameti, kaj človek vodo nositi more, kada hram gori. Ti pa tvoj mož iz laži drva na ogenj nosita, mene vu sovraštvo spravljata; dobra je tota ja to nigdar nebudem pozabila. Kak si si ti primeni postlala, tak boš spala.«

Kada so Urška Miplovitza is Radgone pritebi
 billi, šlo tam praviti, kai šose oni ismenoi šhe
 ne kvaditli, tšhe glit mi šhe jedno Letto vlygamo.
 Očato je tvoja Mellarka povedala, ja bi vam kai
 povedala, moja Gospodinja šhe kmeni rekli, kai
 jim je moja Tšhi Urška pravila, kai ona nig
 dat tak doma ne naidi, kak pititi. Ona je šhe
 tota Quith Himala da ja j Tšrelika naintsh.
 jedno Retsh na pravi Krši ne deneve, vte kak šhe
 lehat pititve; drugo je ona nitli ne quithala.
 To je ona ne pravila, kai bi Gospodinja vte natek
 noli, ali kai vhrali.
 Tvoi Mošk je našoi Gospodinja prava, kai sem
 ja jemo pravila, meni je Trideseš Raintški Pē,
 neš vto gratalo, kak dabra ona te Peneš vhrala.
 Ša nevem, kak jeden spametni Oklovik to retitli
 more, trojemo Moški de Kosden Šicija, ja sem
 to nigdar ne quithala, j ne quithati mogla, da
 sem ja tedaj, kada je Urška na Bratvi billi
 naintsh ne Triceti Raintški Peneš mella. Moja
 Tšhi Urška šhe je vu Cottmerki Gospoda
 Kojriana protila, kai bi oni tedaj, kada budu
 Šernovo vino vu Radgono pcellali, ta kimateri
 šli, pa jim Peneš dalti, da šhe Mati nitli ne
 Peneš melli.

Slika 4: Izsek pisma iz leta 1811 v slovenskem jeziku⁶³

61 Kovačič, Fran: Ljutomer. Zgodovina trga in sreza, Maribor, 1926, str. 146.

62 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/001/006/00003

63 Prav tam.

Pretrsljiva je tudi v slovenščini spisana prošnja Ljutomerčanom za pomoč prizadetim v poplavah iz leta 1851.⁶⁴ Podobnih pozivov od blizu in daleč je sicer več, vendar je le ta v slovenskem jeziku, saj so očitno bili prizadeti prebivalci v neposredni bližini – poplavljala je Drava – ki se jim je zdelo primerno, nagovoriti rojake v domačem jeziku: »Mosti, cesta, dosta dobro obdelanih grūntov je voda v kraj vtrgala ali s kižlekom posipala. Množino hiš, mlinov ino drugih del je ona raztrgala, dosta pohištva ino drugih imenitnih reči, kere se pri virstvi nūcajo, ino neke, kere so velko vrednost imele (kak živina), so odplavale ino kaj še je naj velkša nesreča, je to, da se je dosta lūdi spotopilo, neki starši so njihovo deco s zibačoj red odplavati vidli ino so ne pomagati mogli.«

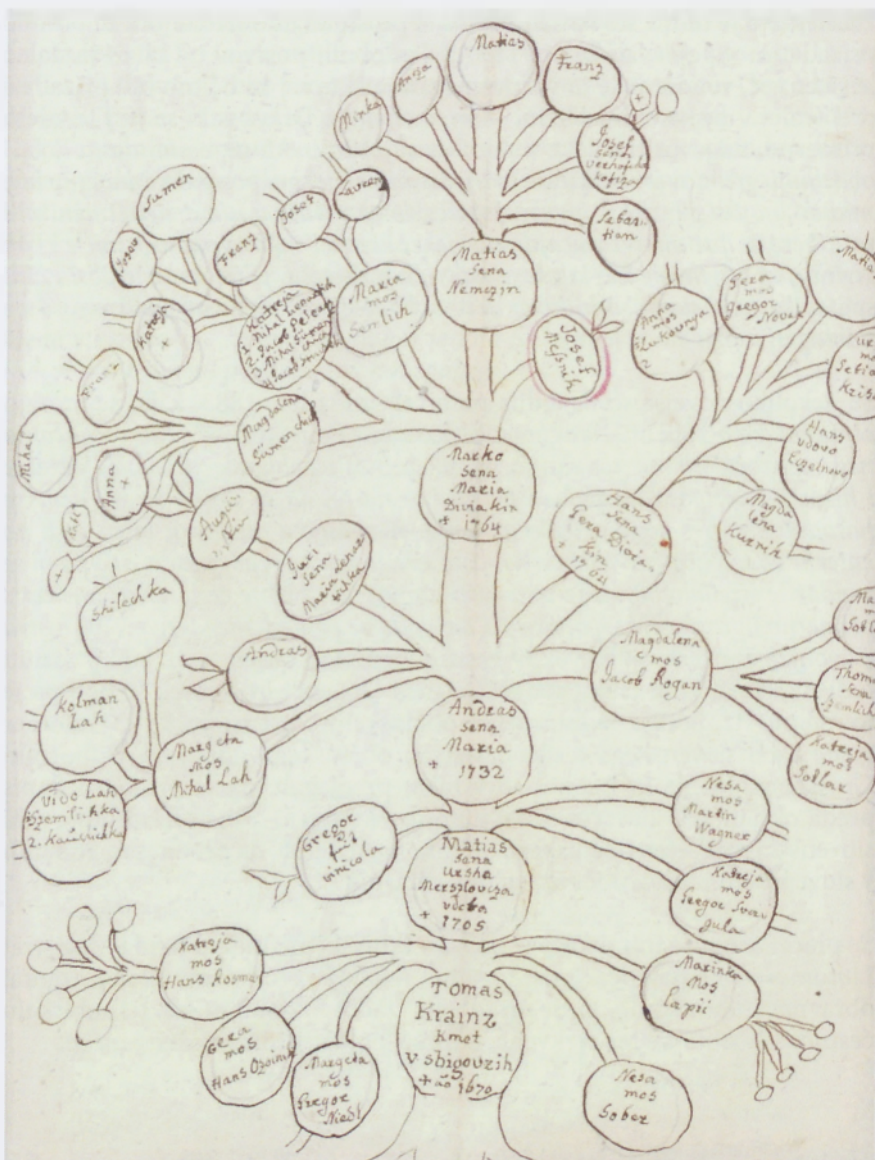
Še nekoliko novejša so navodila prebivalcem iz leta 1883, kako se morajo obnašati, ko bo bližnjo Radgono obiskal cesar Franc Jožef:⁶⁵ »Kar se kinčanja tiče, opozorujem na to, da se po mogočnosti rabijo le državne, deželne i hišne barve, posebno pa se ima gledati na to, da se slovenske ali nemške narodne barve v porabo vzele ne bodo. Streljanje z možnarji blizu cest, po katerih bodo Njegovo Veličanstvo potovali, je ostro prepovedano, ako pa bi se vendar le streljalo, mora se to v večji daljini od dotične ceste vršiti in sicer s primerno opreznostjo. Spodobnost terja, da se prihod Njegovega Veličanstva z zvonjenjem cerkvenih zvonov pozdravi.« Iz teh besed se že lahko zasluti tudi napetost, ki je takrat naraščala med Slovenci in Nemci, še bolj pa je to očitno iz dopisa odbornikov občinskemu predstojništvu Ljutomer glede rabe slovenskega jezika na sejah občinskega odbora.⁶⁶ Odborniki Grossman, Misija in Babnik so v njem predlagali, da se protestni dopis preda okrajnemu glavarstvu, saj ljutomerski župan Thurn nasprotuje rabi slovenščine na sejah občinskega odbora na ta način, da predlogov, podanih v slovenskem jeziku, noče vključiti v zapisnik.

Še precej drugih zanimivosti se skriva v arhivskem gradivu fonda Magistrat Ljutomer in omogoča raziskovanje lokalne zgodovine. Poleg zgoraj obravnavanih v grobem še gradbene zadeve, dokumente o pobiranju cestnine in stojnine ter cerkvene, davčne, policijske in vojaške zadeve.

64 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/012/00002_00156

65 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/001/006_00012

66 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/001/006_00014

Slika 5: Družinsko drevo župnika Jožefa Krajnc⁶⁷

67 Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, signatura popisne enote SI_PAM/0004/009/003/00009

Viri in literatura:

- ~ Pokrajinski arhiv Maribor, Magistrat Ljutomer, SI_PAM/0004 – v opombah so navedene signature posameznih popisnih enot.
- ~ Kovačič, Franc: Trg Središče. Maribor, 1910.
- ~ Kovačič, Fran: Ljutomer. Zgodovina trga in sreza, Maribor, 1926.
- ~ Mlinarič, Jože; Novak, Miran: Trg Ljutomer 1342-1927. Katalog k razstavi, Pokrajinski arhiv Maribor, 1986.
- ~ Novak, Miroslav: Ljutomer in njegova okolica do leta 1850. v Ljutomer, osrčje Prlekije, ur. Goran Šoster, Primož Premzl, Ljutomer, 2007.
- ~ Radovanovič, Sašo: Trg Ljutomer v luči franciscejskega katastra. v Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino, 1991, 1-2.
- ~ Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor, ur. Slavica Tovšak, Maribor, 2009.

Ljutomerski grb, predvsem pa »lintvor« v njem

Za uvod nekaj o preteklosti

Zgodovinarji dokazujejo, da se Ljutomer v starih listinah omenja že v 9. stoletju, čeprav je v strokovni literaturi obveljalo, da je bila prva omemba imena leta 1242, omemba kraja leta 1249 in omemba trga leta 1265.¹

Omemba trga pomeni, da je naselje imelo trške pravice po srednjeveških predpisih. V sklop teh je spadala trška samouprava, ki se je v smislu javne prezentacije identificirala tudi z grbom. Ne gre dvomiti, da je bil tudi trgu Ljutomeru podeljen grb s strani deželnega suverena pred prvo omembo, verjetno ob povzdigu kraja trg.² Leto podelitve je neznano, saj je originalna listina o tem izgubljena. Domneva se, da je zgorela v enem od številnih požarov, kopija v arhivskem gradivu deželne oblasti pa zaenkrat ni najdena.³ Zaradi tega se danes ne ve, kakšna je bila obrazložitev grba, s kakšnim namenom so bili izbrani liki in kaj bi naj predstavljal po uradnem zapisu – blazonu. Domnev je kar nekaj, dejstev pa tudi.

Osnovni grb (opis, blazon in druge značilnosti)

Oblika grbovnega ščita je času primerna in tipična. Heraldiki danes prepoznajo srebrno osnovo, na kateri je pet osnovnih likov, od teh trije enaki. Vsi liki so vzeti iz narave, življenja. Dva lika sta bajeslovni živali: enorog in zmaj, trije liki so tri enake grozdne jagode, ki so se skozi čas večkrat spreminjale po izrisu in z motivom.⁴

Enorog je bajeslovno bitje s posebnim pomenom, ki ga v heraldiki in drugače najdemo širom Evrope. Simbolika njegove pojave je izredno pestra in trajna. Gotovo je lik enoroga tudi v ljutomerskem grbu imel v tem smislu svoj konkreten pomen.

Zmaj je prav tako bajeslovno bitje, ki ga v zgodbah in heraldiki najdemo

1 M. Slekovec: Trg in župnija Ljutomer, 1896, rokopisna kronika, arhiv Župnije Ljutomer

2 V javnosti se pojavljajo zapisi posameznikov, ki brez navedbe virov ljutomerski grb kar umeščajo v 15. stoletje »ali prej«. Vsekakor bi tudi za Ljutomer veljalo, da je ob povzdigu kraja v trg s strani suverenega vladarja dobil svoj grb in ga obdržal tudi ob povzdigu trga v mesto leta 1927, saj listina o tem ne navaja sprememb.

3 Stajerski deželni arhiv v Gradcu hrani veliko gradiva (prepisi) deželne vlade in drugih oblasti ter uradov o Ljutomeru in okolici vse do 13. stoletja v preteklost. Vezane knjige so javnosti večinoma neznane in strokovno neobdelane.

4 O heraldiki tega časa je nekaj osnov povzetih tudi po delu B. Zmajića: Heraldika.

Kar se zmaja tiče, pa velja biti pozoren na njegovo obliko, še posebej na najstarejših ohranjenih pečatih. Kuščarjev videz velja za najstarejše izrise zmajev, še preden so dobili peruti in krila.

širom Evrope in sveta. Tudi zanj velja, da je kot grbovni lik imel posebno vrednost in pomen.

Kombinacija enoroga in zmaja v trenutku njunega prikazanega medsebojnega razmerja je lep primer prastare ponazoritve boja dobrega nad zlim ali bibličnega boja sv. Jurija z zmajem, ki razlaga tudi naravni cikel, ko pomlad (življenje) sledi (premaga) zimo (smrt). Sodobne interpretacije, da je enorog simbol človeške moči nad naravo (poplave, neurja s točo), ki v Ljutomeru in tem delu Prlekije večkrat ogroža ljudi in imetje, je le lahko nadaljevanje zapisanih starejših zgodb.⁵

Tri grozdne jagode, ki vsaj stoletje in pol veljajo za grbovne like v ljutomerskem grbu, so bile opisane tudi kot trije pfenigi (torej kovanci) ali celo kot trije križci. Njihovo sporočilo se je skozi stoletja na žalost pozabilo.

Ljutomerski grb je občasno predstavljen in rabljen v okrnjeni postavi opisanih likov. Tako naletimo že v 19. stoletju na grb brez zmaja, še prej na konja, ki je zamenjal enoroga, križci, jagode ali kovanci celo manjkajo, sam prizor ima podlago v zeleni ravnini, ali celo s potjo na njej.⁶

Omeniti velja tudi položaje posameznih likov. Tudi ti imajo heraldični pomen in sporočilo. V primeru ljutomerskega grba je zmaj v podrejenem položaju, a (še) ne premagan. Enorog se vzpenja nad zmajem, a se ga ne dotika. Obrnjena sta v heraldično desno, tri grozdne jagode so v razmerju 2:1 v levem zgornjem kotu ščita.

Ker je bil grb v današnji splošno rabljeni podobi in rabi rezbarjen v 2. polovici 19. stoletja, lahko domnevamo, da so bile nekdanje barve ščita in nekaterih likov v njem drugačne.⁷ K temu nas vodi podobnost z drugimi grbi, kjer je enorog bele barve (ljutomerski je rjav kot konj), morebitni pfenigi pa bi bili srebrni. Torej bi po heraldičnih pravilih moral biti ščit v drugi barvi, mogoče rdeč ali moder. A danes o tem le ugibamo.⁸

Blazon, ki so ga z opredmetenostjo grba »ustvarili« v 19. stoletju, je torej naslednji: srebreni ščit, v njem enorog naravne (rjave) barve, ki v desno naskakuje zmaja, obrnjenega v levo in z iztegnjenim rdečim jezikom. V levem zgornjem kotu ščita tri rdeče grozdne jagode 2:1.

Ker uradna zgodovinska stroka heraldiko še danes umešča med »pomožne« zgodovinske vede, bi ob opisu ljutomerskega grba in prepoznavnosti blazona na tem mestu dodali še malce alternativnega pogleda na celotno

5 Zmaj ali lintvern (v narečju: lintvor) je v številnih zgodbah povezan z vodo. Na tak ali drugačen način z njo dela škodo ljudem. Ali je novodobna ljutomerska zgodba naslednica stare, se več ne ve.

6 Največji del gradiva, ker najdemo grb na pečatih ali drugih izrisih, hrani PAM v fondu Ljutomer, magistrat.

7 Originalna rezbarija v prostorih Uprave Občine Ljutomer.

8 Glej opombo 3, 1. odstavek.

podobo. Sporočilo t. i. misterijskega jezika namreč prepoznava ljutomerski grb kot prastaro kompozicijo omenjenih likov, ki ponazarjajo večni boj med dobrim in slabim na vseh nivojih življenja. Končna rešitev ob zmagi dobrega se dopolni z določeno bolečino in žrtvovanjem. Zgodba sega v čase obnove kulturnega življenja pa propadu rimske države, v duhovnem smislu pa še veliko dlje v preteklost.⁹

Ljutomerski grb se je kot pojavna oblika veliko spreminjal:

1800, izris na listini (konj namesto enoroga, trije križci)

19. stol., izris na listini (zelena podlaga in pot namesto zmaja)

1896, slika iz rokopisne kronike (zelena podlaga)

⁹ K tukaj zapisani vsebini me je spodbudil g. Tomi Gjerkeš iz Ljutomera, ki mi je po svojih izkušnjah tudi razložil razumevanje grbovnih likov v krogih t. i. misterijcev. Samo izročilo naj bi segalo v čase francoskih katarov in balkanskih bogomilov, za katere še danes velja, da so živeli (in verovali) drugače od sočasne (krščanske) evropske družbe, ki jih je nazadnje z vojaško silo tudi eliminirala. G. Gjerkeš je ob srečanju s sodobnimi razlagalci teh prastarih izročil v Franciji slučajno predstavil tudi ljutomerski grb. Misterijski jezik ga je, povzemam, opisal kot zmago dobrega duha (pozitivne energije) v podobi enoroga nad negativnim, kar predstavlja zmaj. Večni boj se odvija tako v posameznem človeku kot v najširšem makrokozmosu, a za rešitev, torej zmago dobrega na slabim, so potrebne žrtve, bolečina, kar ponazarjajo tri kaplje krvi. Iz človeka bi naj izšle na vitalnih mestih: iz glave (um), srca (čustva) in trebuha (življenjski obstoj). Za povedano se g. Gjerkešu na tem mestu najlepše zahvaljujem.

19. stol., rezbarjen grb

Grb v rabi skozi čas

Trg Ljutomer je v vseh časih uporabljal grb v uradne in druge javne namene. Pojavljal se je v pečatih, na slikah in drugače, kot dekorativni element ali vsaj delno kot simbol tega dela Prekije. S pridobitvijo mestnih pravic leta 1927 in z uveljavitvijo kraja kot središča upravne, politične ali gospodarske skupnosti, je grb dobil širši pomen. Kot grb mesta velja še danes, z ustreznim aktom pristojnega organa pa je postal tudi grb Občine Ljutomer. Predpisani blazon dopolnjujeta še zastava in določilo javne (uradne) rabe.¹⁰

Na ohranjenem in dostopnem arhivskem gradivu je najti številne oblike opredmetene rabe ljutomerskega grba. V glavnem ga predstavljajo pečati v različnih odtisih, nekaj je tudi izrisov. Gre za uradne listine in arhivska gradiva drugih namenov. Po starosti lahko izbrane razvrstimo približno takole:

1645, pečat magistrata na inventarju umrlega tržana (liki obrnjeni v levo, grozdne jagode v zgornjem desnem kotu)

1674, pečat magistrata na izdani listini

¹⁰ Akt lokalne skupnosti o grbu, zastavi in drugih insignijah.

1800, pečat magistrata na izdani listini (konj namesto enoroga, zmaja in grozdnih jagod ni, lik obrnjen v levo)

1824, pečat trga na izdani listini

1832, pečat magistrata na izdani listini
(ni zmaja in ne grozdnih jagod, lik obrnjen v levo)

1840, pečat magistrata na izdani listini

1912, pečat občinskega urada na izdani listini
(konj namesto enoroga, križci namesto grozdnih jagod)

1934, pečat mestnega elektro podjetja
(konj namesto enoroga, križci namesto grozdnih jagod))

1943, pečat župana v času okupacije med 2. sv. vojno
(križci namesto grozdnih jagod)

2017, pečat županje občine (usklajen z odlokom)

Grb danes

Kot že zapisano je Občina Ljutomer po razglasitvi samostojne Republike Slovenije z odlokom opredelila obliko, rabo in namen občinskega grba, zastave in drugih oblik, ki predstavljajo lokalno skupnost. Občinski grb je naslednik in v blazonu enak nekdanjemu trškemu oziroma mestnemu grbu, po izrisu rezbarjenemu iz 19. stoletja, ki je ohranjen in voden v Registru premične kulturne dediščine lokalne skupnosti. Določeno ima obliko, like in njihove pozicije v grbovnem ščitu, barve, namen in rabo.

občina LJUTOMER

2017, grb in zastava (postavitev in barve) Občine Ljutomer

Ljutomerski grb se glede prikazanega zmaja pridružuje krajem in skupnostim Republike Slovenije, ki jih ta grbovni lik združuje. Po obliki in starosti velja ločevati lintverne (v prleškem narečju: lintvor) od zmajev, ob tem pa upoštevati mnoge druge oznake in značilnosti, ki zanje veljajo.¹¹ Ker je bil ljutomerski zmaj vseskozi sekundarnega pomena, ko je bilo govora o sporočilu grba, se o njem ni ohranila ali razvila kakšna posebna zgodba. V povezavi s krajino, ljudmi in dejavnostjo je bila v aprilu 2017 zapisana nova.¹²

Pripoveduje o dogodku, ko so prizadeti Ljutomerčani hudobnega zmaja ujeli in ga za vedno zaprli. Seveda z občasnimi posledicami, brez katerih pač ne gre. Zmaja predstavlja z vsemi značilnostmi, ki jih podobne zgodbe poznajo: živi v jami, ima določen videz in sposobnosti, škoduje ljudem, a se jih boji, premaga ga preprosta ljudska pamet ...¹³

Zgodba je temu prirejena in namenjena razvedrilu ter novodobnemu vsestranskemu animacijskemu pristopu k promociji kraja in širše lokacije,

¹¹ Valt Jurečič, strokovni posvet udeležencev 1. srečanja *Koza, zmaj in še kaj, Kozje, 2017.*

¹² S. Pavličič: *Zmaj v ljutomerskem grbu, 2017* (enota v Cobiss)

¹³ Dušica Kunaver, strokovni posvet udeležencev srečanja *Koza, zmaj in še kaj, Kozje, 2017.*

saj zajema lokacijske značilnosti krajine, osnovno gospodarsko dejavnost in poseben značaj domačinov, v njej je kanček aktualne družbene scene.

Zaradi enoroga kot glavnega grbovnega lika pa sodi grb Občine Ljutomer k evropskemu združenju tovrstnih grbov. A o tem bo govora na drugem mestu in ob drugi priložnosti.

Raba grba in grbovnih likov

Ljutomer se je doslej poleg protokolarnih redko posluževal grbovnih likov svojega grba v promocijske, animacijske ali druge namene. Ker je Prlekija toliko prepoznavna dežela, da je bilo vedno na voljo dovolj drugih atributov (vino, trta, klopotec, *túnka*, konj kasač ...), ki so jo predstavljali kot celoto ali po področjih, ni bilo potrebe po tovrstni rabi grbovnih likov. Svojevrstna značilnost okolja je tudi, da so svoje grbe imele župnija in večina vasi (neheraldični vaški grbi, *znaméja*), ob tem pa še posamezne družine. Vsi so se z njimi vedno znova tudi poistovetili, po potrebi predstavljali in promovirali.

Kljub temu se je promocijska raba grba ali njegovih likov pojavila pri reklamah za vino, v siceršnji gostinski dejavnosti, na protokolarnih darilih, publikacijah in drugem. Tudi druge gospodarske dejavnosti so svoje proizvode polepšale z grbom ali njegovimi deli. Navada še traja, celo do zlorabe pride občasno, v kolikor se ne upoštevajo določila občinskega akta.

1980, primer animacijske in promocijska rabe (spremenjenega) ljutomerskega grba

2017, zgodba o zmaju v ljutomerskem grbu

Nova zgodba o zmaju v ljutomerskem grbu je lahko izhodišče novim pristopom promocije okolja. Kot takšen je zmaj tudi na spremni sliki omenjene publikacije. Prikazan je v konkretnem položaju z glavo pri tleh, kar ima poseben pomen ob prisotnem enorogu.

Enorogova zgodba še sledi.

Transformacija kulturne pokrajine Jeruzalemskih goric s sodobnimi vinogradniškimi terasami

Slika 0: Dimenzije, oblika in nagib terasne ploskve ter brežine se popolnoma prilagajajo površju, naklonu, litološki in pedološki podlagi. S tem so povezani tudi dostopi na terase (Avtor fotografije: Matevž Lenarčič).

IZVLEČEK: Terasirana pokrajina v Jeruzalemskih goricah je rezultat specifičnih družbeno-gospodarskih razmer v obdobju socializma, danes pa se njen videz že drugič v zadnjih petdesetih letih drastično spreminja. Namen članka je podati pregled nastanka nove pokrajinske plasti sodobnih kulturnih teras in preučiti problematiko njihovega izginjanja z vračanjem v stanje, podobno prvotnemu. Analiza temelji na intervjujih in vizualni interpretaciji podatkov aerolaserskega skeniranja (lidarja). Osredotočamo se na stanje pokrajine pred terasiranjem, urejanje teras in nastanek terasirane pokrajine ter njeno najnovejšo preobrazbo v pobočja brez teras. Ugotavljamo, da kljub prepoznani estetski vrednosti teras zakonsko varovanje v obliki krajinskega parka ne vpliva na njihovo ohranjanje, saj so jih že 56 % izravnali. S spreminjanjem vinogradov v vertikalne nasade se pojavlja nov okoljski izziv – povečana erozija.

KLJUČNE BESEDE: geografija, terase, terasirana pokrajina, transformacija kulturne pokrajine, vizualna interpretacija, aerolasersko skeniranje,

Jeruzalemske gorice, Slovenija

Prvotno je bil članek v angleškem jeziku 19. 7. 2016 oddan v objavo v revijo Acta Geographica Slovenica. Priporočeno citiranje:

Pipan, P., Kokalj. 2017: Transformation of the Jerusalem Hills cultural landscape with modern vineyard terraces. Acta geographica Slovenica 57-2. DOI: <https://doi.org/10.3986/AGS.4629>

NASLOVA:

dr. Primož Pipan,

Geografski inštitut Antona Melika

Znanstvenoraziskovalni center slovenske akademije znanosti in umetnosti

Gosposka ulica 13, SI – 1000 Ljubljana

E-pošta: primoz.pipan@zrc-sazu.si

dr. Žiga Kokalj,

Inštitut za prostorske in antropološke študije

Znanstvenoraziskovalni center slovenske akademije znanosti in umetnosti

Novi trg 2, SI – 1000 Ljubljana

E-pošta: ziga.kokalj@zrc-sazu.si

1 Uvod

Opuščanje kmetovanja na tradicionalnih kmetijskih terasah, ki so bile narejene za ročno obdelovanje in so zato manj primerne za strojno obdelavo, je povezano s selitvami v mesta. Med terasiranimi pokrajinami s trajno opuščeni terasami v svetovnem merilu prednjačijo južnoameriški Andi (Guillet et al. 1987; Denevan 1988; Goodman Elgar 2008) in evropsko Sredozemlje (García-Ruiz in Lana-Renault 2011; Stanchi et al. 2012; Lasanta et al. 2013). V tradicionalnih terasiranih pokrajinah ni potreb po gradnji novih teras, saj je na razpolago dovolj opuščeni (Kendall 2012).

Obstajajo pa tudi primeri urejanja sodobnih kmetijskih teras. Na območju kenijskega Machakosa so od sredine osemdesetih let 20. stoletja uredili mnogo teras, tako da je zdaj terasiranih že približno 70 % obdelovalnih zemljišč (Thornton 1999). V Evropi je znana novodobna terasirana pokrajina Kaiserstuhl v Nemčiji. Zaradi izjemno erodibilnih prsti so morali pobočja po letu 1950 terasirati za intenzivno vinogradniško in sadjarsko rabo. Ob tem so se prilagajali strojni obdelavi (Kladnik et al. 2016).

V Sloveniji so prve poglobljene analize kulturnih teras razmeroma nove, Ažman Momirski s sodelavci (2008) je podrobno preučil Goriška brda, Ažman Momirski in Kladnik (2015) pa sta predstavila terasirano pokrajino v Brkinih. Terasiranost celotnega slovenskega ozemlja so raziskovali Ažman Momirski in Kladnik (2009), Križaj Smrdel (2010) in Kladnik s sodelavci

(2016).

Nastanek sodobnih kulturnih teras v Jeruzalemskih goricah, delu Slovenskih goric, je povezan z razvojem vinogradništva. V primerjavi z drugimi kmetijskimi terasami v Sloveniji so med najnovejšimi, saj so jih začeli urejati šele pred 50 leti, v obdobju socialistične družbene ureditve, ko je bila tamkajšnja kmetijska pridelava osredotočena v kmetijskih kombinatih. Nobeden od podrobnih regionalnih opisov Slovenskih goric (Belec 1968; Luskovič in Sakelšek 1994; Kert 1998), študij s poudarkom na viničarstvu (Bračič 1976; Ramšak 1996; Karba 2001; Simonič Roškar 2003) ter prispevkoy o zgodovini nekdanjih kmetijskih kombinatov (Oblak 2005) in rabi tal (Žiberna 2015) se ne ukvarja podrobneje z nastankom tamkajšnjih sodobnih kulturnih teras, kot tudi ne z njihovo transformacijo po denacionalizaciji, ki se je začela z osamosvojitvijo Slovenije leta 1991. Na primeru območja naselja Vinski Vrh omenja spreminjanje terasiranih vinogradov nazaj v vertikalne vinograde le Urbanc (2002), medtem ko Erhartič (2009) Jeruzalemske terase vrednoti (le) z estetskega vidika (slika 1).

Namen članka je podati pregled zgodovine nastanka sodobnih kulturnih teras v Jeruzalemskih goricah ter osvetliti problematiko njihovega izginjanja s stihijskim spreminjanjem terasirane pokrajine v stanje, podobno prvotnemu.

Slika 1: Terasе s posamičnimi vrstami vinogradov na južnem in vzhodnem pobočju pod cerkvijo Žalostne Matere Božje na Jeruzalemu (Avtor fotografije: Bojan Erhartič).

2 Metode

Raziskovalno območje smo omejili na Krajinski park Ljutomerski ribniki in Jeruzalemske gorice (Odlok ... 1976), ki leži v občini Ljutomer in obsega 1346 ha, ter Krajinski park Jeruzalemsko-Ormoške gorice (Odlok ... 1992), ki leži v občini Ormož in obsega 1911 ha.

Preučevane tematike obstoječa strokovna in znanstvena literatura ne obravnava, zato smo si pomagali s terenskim delom, ki je temeljilo na opazovanjih in štirih strukturiranih intervjujih, ki smo jih na območju Jeruzalemskih goric izvedli z dvema domačinoma, lastnikoma terasiranih zemljišč, in z dvema domačinoma, ki nista lastnika terasiranih zemljišč. Vprašalnik za lastnike je vseboval 22 vprašanj o vplivu teras na naselje, njihovi rabi, pomenu in njihovem ohranjanju. Nelastnike smo spraševali o istih vsebinah, izpustili smo le vprašanja, povezana z obdelavo in vzdrževanjem teras. Izvedli smo tudi dva nestrukturirana intervjuja z vodilnima uslužbencema nekdanjega kmetijskega kombinata, informacije pa smo pridobili še od dveh strokovnjakov s področij kulturne dediščine in domoznanstva. Zvočne zapise in transkribirane intervjuje hranimo v Arhivu Geografskega Inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

Območja sedanjega in potencialno največjega obsega sodobnih kulturnih teras smo ugotavljali z vizualno interpretacijo podatkov aerolaserskega skeniranja (lidarja), ki so bili zajeti med 31. 3. in 10. 6. 2014 v okviru projekta Lasersko skeniranje Slovenije. Izvorni oblak točk ima dovolj veliko gostoto talnih točk (3,0 točke/m², brez podvojenih točk), da smo ga rastrirali v model višin s prostorsko ločljivostjo 0,5 m in pripravili pregledni prikaz s kombinacijo tehnik odprtost, delež vidnega neba, nagib in analitično senčenje (slika 2). Tovrsten prikaz omogoča identifikacijo reliefnih oblik (Breg Valjavec 2014) in sklepanje na njihovo ohranjenost, neodvisno od smeri, v kateri se raztezajo (Kokalj, Zakšek in Oštir 2011). Jame v modelu terena (črne pike na slikah 2 in 7) so posledica napak v izvornih podatkih in jih nismo odstranjevali.

Zaradi velikega ujemanja med obsegom obstoječih in odstranjenih sodobnih kmetijskih teras ter območji sedanjih vinogradov smo za začetno stanje digitalizacije privzeli grafični obseg vinogradov iz Dejanske rabe kmetijskih zemljišč (2012). Na podlagi lidarskih podatkov in novejših ortofoto posnetkov smo nato območja popravljali, jih odstranjevali in dodajali nova ter jih razvrščali v območja še obstoječih sodobnih teras ali potencialna območja nekdanjih teras (slika 6). Ugotavljanje obstoječih teras z lidarskimi podatki ni težavno, saj so tudi zaraščene ali poškodovane terase zelo lepo razvidne (slika 2 ter slika 7B in 7D).

Razmejevanje območij uravnanih teras je bistveno težavnejše in je temeljilo

na lastnem delu avtorjev, predvsem na vizualni interpretaciji podatkov aerolaserskega skeniranja (lidarja) in intervjujih.

3.1 Pokrajina pred terasiranjem

Tradicionalna zemljiška razdelitev vinogradov je bila raznolika in povsem prilagojena reliefu, na katerega je človek do sodobne ureditve terasiranih vinogradov le malo vplival. Med vinogradniškimi parcelami, ki so bile dostopne le za ročno delo, so bile ozke razmejitve, prilagojene nagibom in posameznim jarkom, po katerih je odtekala meteorna voda. Na vsaki vinogradniški parceli so težili k največjemu izkoristku razpoložljivega zemljišča, kar je poleg optimalnega števila zasajenih trt pomenilo tudi najboljši izkoristek vode, sonca, dostopnosti, prehodnosti in najlažji način ročne obdelave. Le na podlagi starih upodobitev si je mogoče zamisliti pestrost sicer vertikalne zasaditve vinske trte, ki pa bi jo danes glede na sam videz le težko poimenovali vertikalni vinograd (Pavličič 2016). Belec (1968, 168) jo poimenuje »*tradicionalni vinograd na kolju*« (slika 3), saj je bila vsaka trta privezana na svoj kol, z drugimi ni bila povezana z žično oporo in ni tvorila vrste, tako, da se je takšen vinograd bistveno razlikoval od sodobnega vertikalnega vinograda, kjer so trte z žično oporo zasajene v vrstah (slika 5).

Slika 3: V okolici cerkve v Jeruzalemu so okoli leta 1960 še stali nekdanji tradicionalni vinogradi na kolju (avtor fotografije neznan; hrani Domoznanska zbirka Splošne knjižnice Ljutomer).

Namenskemu letalskemu snemanju je sledilo načrtovanje v podjetju Agrobiro iz Ljubljane. Avtorja načrtov za terasiranje Jeruzalemskih goric sta inženirja Sluga in Leonardi. Udejanjati so jih začeli po letu 1965 na območjih naselij Slamnjak, Ilovci in Železne Dveri, od koder se je terasiranje širilo proti jugu in zahodu, v smeri Jeruzalema. Zaradi pogojev kreditiranja beograjske Poljobanke je moralo biti delo te faze terasiranja končano do leta 1969. Postopke arondacije zemljišč in finančni del terasiranja je vodil Franc Štrakl, terasiranje na terenu pa Franc Žličar – oba iz VŽK Ljutomer. Za začetna dela na terenu je izmere izvedel domačin, geometer Mursa. Izvajalca del sta bili podjetji Obnova Maribor in Agrotransport Ptuj, saj VŽK Ljutomer ni imel lastne mehanizacije za terasiranje.

Teren za terasiranje so najprej izravnali, odstranili odvečno rastlinje ter poravnali vdolbine in izbokline (slika 4). Sledilo je količenje posameznih teras, ki zaradi mikrolokacijskega prilagajanja kakovosti prsti ponekod ni bilo povsem skladno z načrti. V odvisnosti od lapornatosti ali ilovnatosti prsti bi se namreč ob oranju, rigolanju in poravnavaah lahko pojavile težave s polzenjem tal. Teren so nato preorali z globokim in težkim plugom, čemur sta sledila izdelovanje različno nagnjenih brežin in ravnanje stopenj. Nagib stopenj 2° navzven so zagotavljali s trimetrsko lato. Tudi nekatere medterasne poti so na terenu prilagodili dejanskim razmeram. Podobno je bilo s terasnimi brežinami, ki naj bi imele po prvotnih načrtih naklon 45°, a so ga v izogib izgubi obdelovalne zemlje povečali tudi do 80°.

Terasirana zemljišča na pridelovalnem območju VŽK Ljutomer so po izračunih prinašala za tretjino manjši pridelek na hektar, vendar na posameznem trsu veliko večjega, k čemur so prispevale tudi nove sorte zasajene vinske trte. Pridelek je bil zato količinsko večji od nekdanjega.

Podobno je terasiranje izvedel kmetijski kombinat Jeruzalem-Ormož (Štrakl in Žličar 2016), le da je bilo terasiranje še bolj intenzivno in je potekalo do konca osemdesetih let. Za ureditev teras so namenili vsa razpoložljiva zemljišča, vključno z ohišnicami nekdanjih viničarjev. Tako na Jeruzalemu terase segajo vse do hiš na temenu slemen (Brenholc 2014; Vočanec 2014).

3.3 Najnovejša preobrazba terasirane pokrajine

V devetdesetih letih prejšnjega stoletja se je pokrajinski videz Jeruzalemskih goric spet začel temeljito spreminjati zaradi preurejanja terasiranih vinogradov v vertikalne vinograde. Urbanc (2002) je ugotovila, da »... med starejšimi terasasto urejenimi vinogradi nastajajo novi oziroma prenovljeni z izravnanimi terasami in z nizi trt, ki tečejo vzdolž po pobočju. Tak način omogoča večje število trt na enoto površine in lažje strojno obdelavo vinograda ...«. Sodobna kmetijska mehanizacija omogoča tudi strojno obdelavo strmejših pobočij. Vertikalni nasadi v primerjavi s terasiranimi omogočajo do 60 % večje število trt na enoto površine, kar poleg lažje in cenejše obdelave pomeni tudi večji zaslužek, tako na račun obilnejšega

pridelka kot tudi kmetijskih subvencij (Herga 2014; Prapotnik 2014).

Uravnavanje teras je intenzivnejše v krajinskem parku Jeruzalemsko-Ormoške gorice, kjer je od največjega obsega 570 ha, ohranjenih le še 190 ha ali tretjina (33 %) teras. V krajinskem parku Ljutomerski ribniki in Jeruzalemske gorice jih je od največjega obsega 363 ha ohranjenih 220 ha (61 %). V južnem parku terase zavzemajo 10 % zemljišč, v severnem pa nekoliko več kot 16 %, medtem ko so jih v obdobju največjega obsega v prvem zavzemale 30 %, v drugem pa 27 %. V osrčju preučevanega območja terasiranost na območju naselja Jeruzalem ohranjajo lastniki, ki so v denacionalizaciji tamkajšnje vinograde znova dobili v last, in nasledniki obeh kmetijskih kombinatov (Šmid Hribar et al. 2017).

Slika 5: Ponovno uravnana pobočja z vertikalnimi vinogradi z žično oporo, prilagojenimi sodobni kmetijski mehanizaciji. Ostanki teras so vidni v srednjem levem delu slike, na pobočju v ozadju pa so bile terase odstranjene pred kratkim (Avtor fotografije Primož Pipan).

Slika 6: Pregledni zemljevid območij še obstoječih teras (zeleno) in potencialnih območij nekdanjih teras (rumeno). Vrisani sta tudi meji krajinskih parkov Ljutomerski ribniki in Jeruzalemske gorice (severni del) ter Jeruzalemsko-Ormoške gorice (južni del).

4 Diskusija

Procesa terasiranja, še posebno pa spreminjanja teras nazaj v uravnana pobočja, izvedena v samo petdesetih letih, dokazujeta, da je pokrajina dinamična in se neprestano spreminja. Zakonsko varovanje ne vpliva na ohranjanje kulturnih teras, saj so jih po naših izmerah na preučevanem območju izravnali že 56 %. Ocenjujemo, da je največji obseg teras zaradi negotovosti pri določanju nekdanjih teras v nekaterih delih lahko nekoliko precenjen, zato bi ga bilo treba potrditi z analizo letalskih posnetkov iz obdobja kmalu po ureditvi teras. Zanimivo je, da opuščanje novih vinogradniških teras ugotavljajo tudi na Slovaškem (Špulerová et al. 2017). Po letu 1990 je bilo zapuščenih in preraščenih 28 % teras, ki so jih v drugi polovici 20. stoletja uredili v Malé Karpaty Mountains and in the south of central Slovakia, on the slopes steeper than 6°.

Deset let po začetku urejanja teras je občina Ljutomer v svojem delu Jeruzalemskih goric razglasila krajinski park, šestnajst let pozneje pa je podobno naredila še občina Ormož. Obe zavarovani območji sta bili ustanovljeni brez strokovnih podlag, še danes nimata določenega upravljavca in obstajata le na papirju. Strinjamo se z Erhartičem (2009), ki meni, da sta bila oba krajinska parka ustanovljena z namenom zaščite območja pred pozidavo z individualnimi hišami in vikendi na atraktivnih lokacijah. Kljub temu so terasirani vinogradi postali tako pomemben element kulturne pokrajine, da je bilo zaradi njih območje Jeruzalemskih goric zavarovano kot izjemna kulturna pokrajina (Kladnik, Šmid Hribar in Geršič 2017). Enota je bila pod evidenčno številko 7867 vpisana v državni *Register nepremične kulturne dediščine* (2015) ob njegovi vzpostavitvi leta 1996 (Informacijsko ... 2016). Ob prepisu registra leta 2003 je pri tej enoti dediščine prišlo do spremembe varstvenega režima. Iz kategorije *aktivno varstvo* je bilo spremenjeno v kategorijo *ostalo*, kar v praksi pomeni zgolj dokumentirano oziroma arhivsko varstvo, brez programa aktivnega varstva (Informacijsko ... 2016; Štajnbaher 2016).

Kulturne terase na območju Jeruzalemskih goric so novejša antropogena pokrajinska prvina, s komaj polstoletno tradicijo. Sprva so človeku pomagale gospodariti na nadpovprečno strmih pobočjih, zdaj pa jih cenimo tudi ali predvsem po estetskih merilih. Pridružujemo se mnenju Erhartiča in njegovih sodelavcev, da je splošna vrednost pokrajinske lepote (Smrekar, Polajnar Horvat in Erhartič 2016; Smrekar, Zorn in Komac 2016) vinorodnih teras glavni turistični adut Jeruzalemskih goric (Erhartič 2009).

Vinorodne terase Jeruzalemskih goric sodijo med osrednje fotografske motive, ki jih slovenska turistična industrija v mnogih medijskih kampanjah uporablja za trženje Slovenije kot turistične destinacije. Jeruzalemske gorice so postale še posebej prepoznavne prav zaradi teras in so postale sinonim za terasirane vinograde. Zato si območje brez njih le stežka zamišljamo.

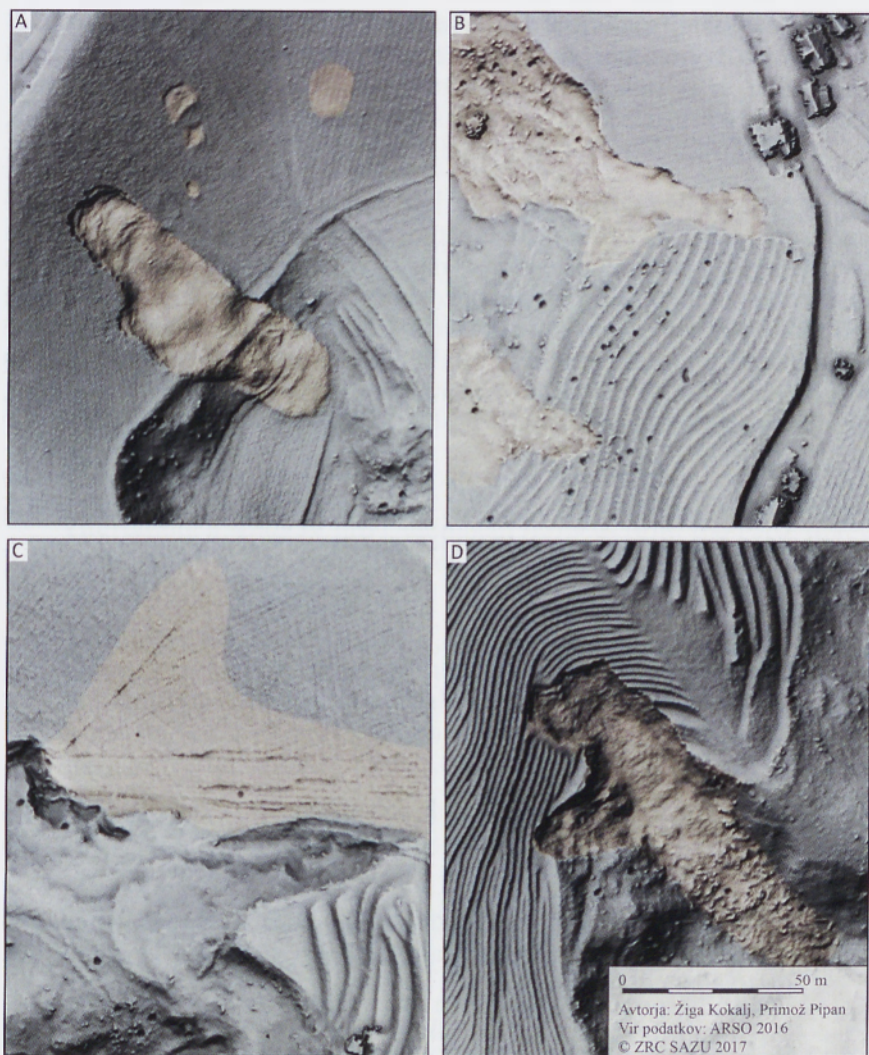
Podobno, kot na primeru kulturnih vrednot v Črnem Vrhu ugotavljata Šmid Hribar in Ledinek Lozej (2013), menimo, da se razvojni potencial sodobnih kulturnih teras z vidika kulturne dediščine lahko spremeni v uspešen produkt, če se združijo znanje, politična volja in sposobni ljudje. To na primer odseva v poimenovanju vina, saj je eden tamkajšnjih pridelovalcev leta 2003 zvrst vina, ki jo sestavljajo štiri različne trtne sorte (sauvignon, renski rizling, laški rizling in chardonnay), poimenoval z izrazom *Terase*. Zanimivo je, da so po vinogradniških terasah poimenovali vino v obdobju, ko so terase že začeli uravnjavati.

Po podatkih intervjuvancev sta glavna razloga uničevanja teras poleg sodobne kmetijske mehanizacije, ki omogoča obdelavo tudi strmejših pobočij, še denacionalizacija in dedovanje ter z njima povezane delitve zemljiških parcel. V primeru več denacionalizacijskih upravičencev ali dedičev je delitev preprostejša, če terase izravnavajo, si posamezno parcelo razdelijo na več novih. Na njih ponavadi uredijo vertikalne vinograde, saj so nove parcele preozke za funkcionalno ureditev teras. V redkih primerih delitve terasiranih vinogradov so si upravičenci med seboj razdelili posamezne terase, da jih lahko obdelujejo vsak zase. Teraso izravnavajo tudi v želji po večjem pridelku in z njim povezanim dobičku. Po izjavah informatorjev privlačnost vinogradniških terasam priznavajo tudi tisti, ki so svoje nekdaj terasirane vinograde izravnali v vertikalne nasade.

S spreminjanem teras v vertikalne vinograde se pojavlja nov izziv, povečana nevarnost erozije (Slika 7 A, B in C). Zaznali smo celo, da je novi lastnik na pobočju, kjer prej sploh ni bilo vinograda, povsem na novo uredil sodobne terase. Zaradi pomanjkanja znanja in izkušenj žal na neprimernem, mokrotnem zemljišču, zato se je tam kaj kmalu sprožil usad (Brenholc 2014; Vočanec 2014) (Slika 7 D).

Sodobni vertikalni vinogradniški nasadi so nova plast kulturne pokrajine, saj to ni vračanje v prvotno stanje, pred ureditvijo teras, temveč nov zapis na palimpsest Jeruzalemskih gor (Komac 2009). Tradicionalne vinograde na kolju (slika 3) sta namreč označevala popolnoma drugačno umeščanje posameznih trsov in jarkov za odvodnjavanje na pobočju ter ročna tehnika obdelave tal. Čeprav se pokrajina Jeruzalemskih gor po Antropu (2005) uvršča med evropske postmoderne nove pokrajine, se njen videz že drugič v pol stoletja korenito spreminja. To, da z vidika tradicionalne pokrajine recentne terase, kljub sodobnemu izginjanju, postajajo predmet estetskega vrednotenja pokrajinskih oblik, potrjujejo ugotovitve Urbanc et al. (2004), da lahko ohranjene vidne prvine pokrajine v novih ureditvah za prihodnje generacije dobijo nov pomen.

Slika 7: Odstranjevanje in pomanjkljivo vzdrževanje teras pospešujeta erozijske procese, kot so plazovi, usadi in erozija prsti, ki potekajo tudi na terasiranih pobočjih.

5 Sklep

Ureditev sodobnih kulturnih teras v Jeruzalemskih goricah sega v socialistično družbeno ureditev, ki je z nacionalizacijo kmetijskih zemljišč omogočila njihovo koncentracijo v dveh kmetijskih kombinatih. Obdobje oblikovanja te pokrajinske plasti v kulturni pokrajini je trajalo četrto stoletje; med letoma 1965 in 1991. Obseg sodobnih kulturnih teras je bil največji pred prehodom iz socializma v tržni sistem. Gre za zelo kratkotrajno plast, ki pa je pokrajini vtisnila zelo prepoznaven estetski pečat.

Terasirana pokrajina, ki je v določenem časovnem trenutku nastala zaradi potrebe po večji funkcionalnosti, je to v četrto stoletja svojega obstoja nadgradila in postala pomembna tudi zaradi svoje estetske vrednosti. Estetski vidik je pridobil na veljavi zlasti po spremembi družbenega sistema, ko so se ljudje po četrto stoletja privadili novemu videzu.

Terasa v Jeruzalemskih gorah so bile zaradi svoje estetske izjemnosti prepoznane kot varovanja vredne tudi s strani države. Po spremembi družbenega sistema ter posledične denacionalizacije kmetijskih kombinatov in z vrnitvijo kmetijskih zemljišč nekdanjim lastnikom se je začelo obdobje radiranja pokrajinske plasti sodobnih kulturnih teras. Videz pokrajine se že drugič v zadnjih petdesetih letih drastično spreminja. Tržne silnice in procesi so dobro polovico nekdanje terasirane pokrajine že razgradili, trend pa se še vedno nadaljuje.

ZAHVALA: Za dragocene informacije se najlepše zahvaljujemo Srečko Pavličič iz Splošne knjižnice Ljutomer in Anton Luskovič iz Koga, direktorju nekdanjega Kmetijskega kombinata Jeruzalem-Ormož.

6 Viri in literatura

1. Antrop, M. 2005: Why landscapes of the past are important for the future? *Landscape and Urban Planning* 70-1/2. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2003.10.002>
2. Ažman Momirski, L., Kladnik, D., Komac, B., Petek, F., Repolusk, P., Zorn, M. 2008: Terasirana pokrajina Goriških brd. *Geografija Slovenije* 17. Ljubljana.
3. Ažman Momirski, L., Kladnik, D. 2009: Terraced landscapes in Slovenia. *Acta geographica Slovenica* 49-1. DOI: <https://doi.org/10.3986/AGS49101>
4. Ažman Momirski, L., Kladnik, D. 2015: The terraced landscape in the Brkini Hills. *Acta geographica Slovenica* 55-1. DOI: <https://doi.org/10.3986/AGS.1627>
5. Belec, B. 1968: Ljutomersko Ormoške gorice. Maribor.
6. Bračić, V. 1976: Viničarstvo. Gorice in vino. Ptuj.
7. Brenholc, V. 2014: Vincenc Brenholc, Jeruzalem (osebni vir: 3. 4. 2014).
8. Breg Valjavec, M. 2014. Detection of former landfills in gravel plain using geomorphometric analysis and High-Resolution LiDAR DTM. *Acta geographica Slovenica* 54-1. DOI: <http://dx.doi.org/10.3986/AGS54106>

- ~ 9. Dejanska raba kmetijskih zemljišč. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano Republike Slovenije. Ljubljana, 2012.
- ~ 10. Denevan, W. M. 1988: Measurement of abandoned terracing from air photos: Colca Valley, Peru. Yearbook, Conference of Latin Americanist Geographers 14. Austin.
- ~ 11. Erhartič, B. 2009: Terasa Jeruzalemskih goric kot krajinska vrednota, Pomurje – Trajnostni regionalni razvoj ob reki Muri, 20. zborovanje slovenskih geografov. Ljubljana, Murska Sobota.
- ~ 12. García-Ruiz, J. M., Lana-Renault, N. 2011: Hydrological and erosive consequences of farmland abandonment in Europe, with special reference to the Mediterranean region: A review. *Agriculture Ecosystems & Environment* 140-3/4. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.agee.2011.01.003>
- ~ 13. Goodman Elgar, M. 2008: Evaluating soil resilience in long-term cultivation: a study of pre-Columbian terraces from the Paca Valley, Peru. *Journal of Archaeological Science* 35-12. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jas.2008.06.003>
- ~ 14. Guillet, D., Browman, D. L., D'Altroy, T. N., Hunt, R. C., Knapp, G. W., Lynch, T. F., Mitchell, W. P., Oliver-Smith, A., Parsons, J. R., Quilter, J., Sherbondy, J. E., Treacy, J. 1987: Terracing and Irrigation in the Peruvian Highlands. *Current Anthropology* 28-4. DOI: <https://doi.org/10.1086/203546>
- ~ 15. Herga, M. 2014: Mitja Herga, direktor podjetij *Puklavac & Friends Jeruzalem Ormož* in *Puklavac & Friends Jeruzalem Ljutomer* (osebni vir: 2. 4. 2014).
- ~ 16. Informacijsko dokumentacijski center za dediščino. Direktorat za kulturno dediščino. Ministrstvo za kulturo (1. 7. 2016).
- ~ 17. Karba, K. 2001: Viničarstvo na Kogu. *Zgodovinski listi* 10-1.
- ~ 18. Kendall, A. 2012: The importance and implications of the pre-hispanic terrace systems in the highlands of Peru: A way to food support and adaptation to climate changes. First terraced landscapes conference (Honghe – China). Kunming.
- ~ 19. Kert, B. 1998: Slovenske gorice. Slovenija - pokrajine in ljudje. Ljubljana.
- ~ 20. Kladnik, D., Perko, D. (ur.), Ciglič, R. (ur.), Geršič, M. (ur.) 2016: *Terasirane pokrajine*. Ljubljana.
- ~ 21. Kladnik, D., Šmid Hribar, M., Geršič, M. 2017: Terraced landscapes as protected cultural heritage sites. *Acta geographica Slovenica* 57-2. DOI: <http://dx.doi.org/10.3986/AGS.4628>

- ~ 22. Kokalj, Ž., Zakšek, K., Oštir, K. 2011: Application of sky-view factor for the visualization of historic landscape features in lidar-derived relief models. *Antiquity* 85-327. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0003598X00067594>
- ~ 23. Komac, B. 2009: Social memory and geographical memory of natural disasters. *Acta Geographica Slovenica* 49-1. DOI: <https://doi.org/10.3986/AGS49107>
- ~ 24. Križaj Smrdel, H. 2010: Kulturne terase v slovenskih pokrajinah. *Dela* 34. DOI: <https://doi.org/10.4312/dela.34.3.39-60>
- ~ 25. Lasanta, T., Arnaez, J., Ruiz Flaño, P., Lana-Renault Monreal, N. 2013: Agricultural terraces in the Spanish mountains: an abandoned landscape and a potential resource. *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles* 63.
- ~ 26. Luskovič, T., Sakelšek, C. 1994: Ljutomersko-Ormoške gorice. *Vodnik po slovenskih vinorodnih okoliših*. Ljubljana.
- ~ 27. Oblak, B. 2005: Nastanek in razvoj Kmetijskega kombinata Jeruzalem Ormož do združitve s Slovinom. *Ormož skozi stoletja* 5. Ormož.
- ~ 28. Odlok o razglasitvi in zavarovanju naravnih območij in spomenikov narave na območju občine Ljutomer. *Uradne objave* 14. Ljutomer, 1976.
- ~ 29. Odlok o razglasitvi naravnih znamenitosti v občini Ormož. *Uradni vestnik občin Ormož in Ptuj* 37. Ptuj, 1992.
- ~ 30. Pavličič, S. 2016: Srečko Pavličič, višji knjižničar Splošne knjižnice Ljutomer (osebni vir: 6. 1. 2016).
- ~ 31. Prapotnik, S. 2014: Slavko Prapotnik, Kog (osebni vir: 3. 4. 2014).
- ~ 32. Ramšak, M. 1996: Življenjski pogoji viničarjev v Svečinskih goricah pred 2. svetovno vojno. *Etnolog* 6.
- ~ 33. Register nepremične kulturne dediščine. Ministrstvo za kulturo. Ljubljana. Internet: <http://giskd6s.situla.org/giskd/> (1. 3. 2015).
- ~ 34. Simonič Roškar, M. 2003: Viničarstvo v Halozah in Slovenskih goricah v drugi polovici 19. stol. do prenehanja viničarstva v letih po koncu druge svetovne vojne. *Zbornik Pokrajinskega muzeja Ptuj* 1.
- ~ 35. Smrekar, A., Polajnar Horvat, K., Erhartič, B. 2016: The beauty of landforms. *Acta geographica Slovenica* 56-2.
- ~ 36. Smrekar, A., Zorn, M., Komac, B. 2016: Bojan Erhartič's contribution to geography. *Acta geographica Slovenica* 56-1.
- ~ 37. Stanchi, S., Freppaz, M., Agnelli, A., Reinsch, T., Zanini, E. 2012:

Properties, best management practices and conservation of terraced soils in Southern Europe (from Mediterranean areas to the Alps): A review. *Quaternary International* 265. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2011.09.015>

- ~ 38. Šmid Hribar, M., Geršič, M., Pipan, P., Repolusk, P., Tiran, J., Topole, M., Ciglič, R. 2017: Cultivated terraces in Slovenian landscapes. *Acta geographica Slovenica* 57-2. DOI: <http://dx.doi.org/10.3986/AGS.4597>
- ~ 39. Šmid Hribar, M., Ledinek Lozej, Š. 2013: The role of identifying and managing cultural values in rural development. *Acta Geographica Slovenica* 53-2. DOI: <http://dx.doi.org/10.3986/AGS53402>
- ~ 40. Špulerová, J., Dobrovodská, M., Štefunková, D., Kenderessy, P., Izsóff, M. 2017: Terraced landscapes in Slovakia. *Acta geographica Slovenica* 57-2. DOI: <https://dx.doi.org/10.3986/AGS.4674>
- ~ 41. Štajnbaher, S. 2016: Vodja Območne enote Maribor Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije (osebni vir: 1. 7. 2016).
- ~ 42. Štrakl, F., Žličar, F. 2016: Franc Štrakl in Franc Žličar, vodilna zaposlena v nekdanjem VŽK Ljutomer (osebni vir: 6. 1. 2016).
- ~ 43. Thornton, J. 1999. Sourcebook of alternative technologies for freshwater augmentation in Africa. Internet: <http://www.unep.or.jp/ietc/Publications/TechPublications/TechPub-8a/> (5. 5. 2016).
- ~ 44. Urbanc, M. 2002: Kulturne pokrajine v Sloveniji. *Geografija Slovenije* 5. Ljubljana.
- ~ 45. Urbanc, M., Printsman, A., Palang, H., Skowronek, E., Woloszyn, W., Konkoly Gyuró, E. 2004: Comprehension of rapidly transforming landscapes of Central and Eastern Europe in the 20th century = Razumevanje hitro spreminjajočih se pokrajin v srednji in vzhodni Evropi v 20. stoletju. *Acta geographica Slovenica* 44-2. DOI: <http://dx.doi.org/10.3986/AGS44204>
- ~ 46. Vočanec, J. 2014: Janko Vočanec, Jeruzalem (osebni vir: 3. 4. 2014).
- ~ 47. Žiberna, I. 2015: Spreminjanje rabe tal v Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških gorinah v obdobju 2000-2015 v povezavi z izbranimi fizično geografskimi značilnostmi. *Revija za geografijo* 10-2.

3.2. Preobrazba pokrajine z urejanjem teras

Po letu 1945 je nekdanja vinogradniška delovna sila poiskala trajnejšo in boljše plačano zaposlitev v industrializiranih mestih. V duhu socialistične politike so tudi v do tedaj agrarnem Ljutomeru zrasli industrijski obrati, ki so do osamosvojitve Slovenije leta 1991 zaposlovali več tisoč delavcev. Vinogradništvo so po 2. svetovni vojni s številnimi reformami preoblikovali v dejavnost manjših zasebnih vinogradnikov in večjih vinogradniških zadrug (Pavličič 2016). Na Jeruzalemu je bila meja med dvema kmetijskima kombinatoma, saj so vinogradi severno od cerkve pripadli poznejšemu Vinogradniško-živinorejskemu kombinatu Ljutomer (VŽK Ljutomer), tisti južno od nje pa poznejšemu Kmetijskemu kombinatu Jeruzalem-Ormož iz Ormoža. Združitev vinogradniške dejavnosti z vidika posesti, kleti in prodaje vina je omogočila nov pristop, katerega najvidnejša oblika je bilo terasiranje pobočij.

Za terasiranje sta bila odločilna dejavnika pomanjkanje delovne sile za ročno obdelavo in omejitve tedanje kmetijske mehanizacije, ki še ni omogočala obdelovanja strmih pobočij. Zato so morali razmeroma strma pobočja prilagoditi zmoglostim takratnih strojev in jih preoblikovati v terase.

Štrkl in Žličar (2016) podrobno opišeta začetke urejanja teras. VŽK Ljutomer je s pripravami na terasiranje vinogradov začel leta 1960, ko je država razvoj kmetijstva spodbujala z zelo ugodnimi bančnimi krediti; pogoj za dodelitev kredita na območju Ljutomera je bilo vsaj 65 ha za terasiranje predvidenega ozemlja. Strokovna podlaga za množično terasiranje so bile izkušnje z vinograda v naselju Globoka, ki je bil na terasah urejen že pred 2. svetovno vojno in z vinogradov na griču Vardovščak, kjer je terasiranje potekalo od leta 1953.

Slika 4: Buldožer z napravo za izdelavo teras; v ozadju dvorec Železne dveri (avtor fotografije neznan; Zgodovinski arhiv na Ptujju, fond SI_ZAP/0255 Agrotransport Ptuj 1957–1997, škatla 18).